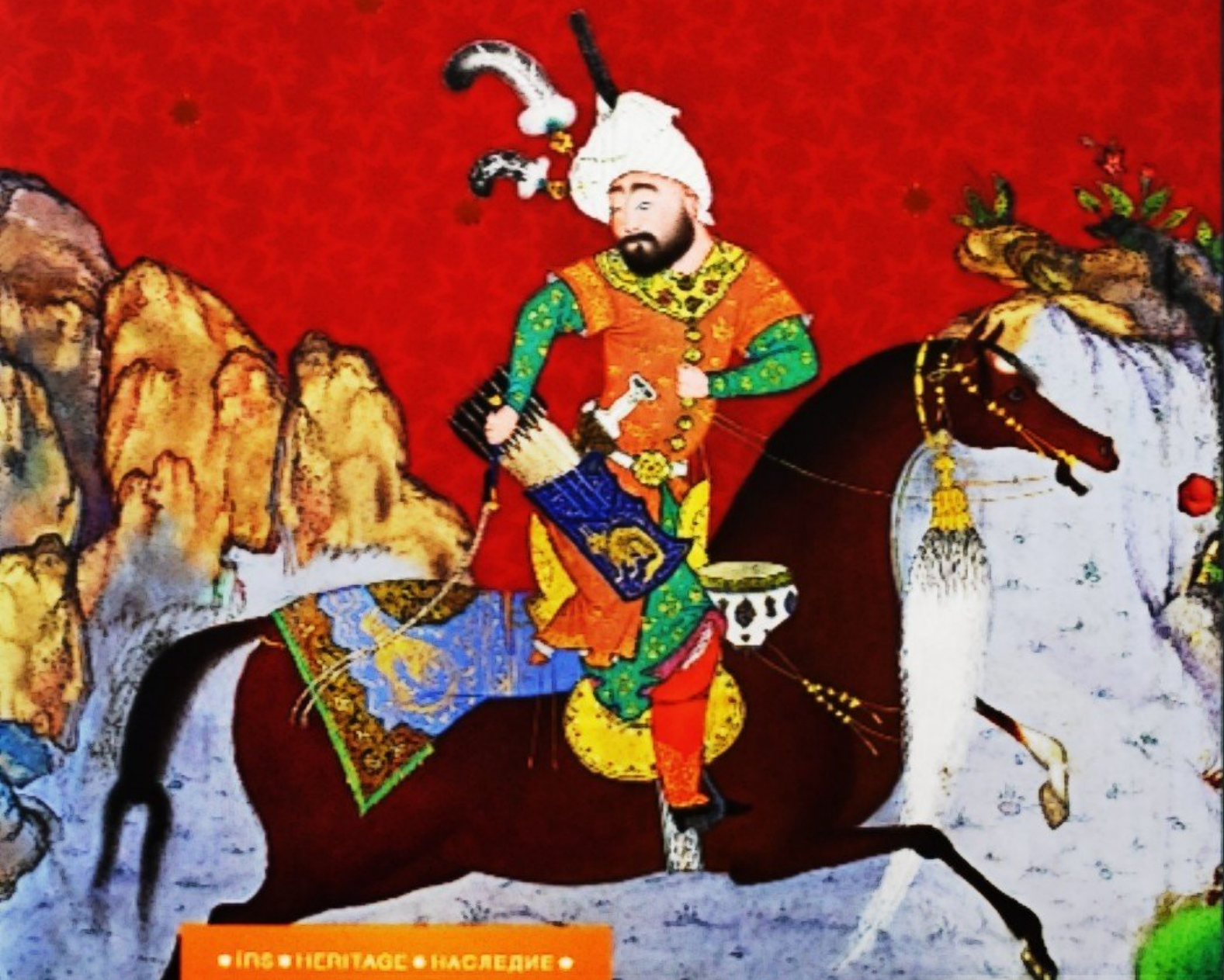

MYSTERIOUS
TALES OF
TABRIZ

TABRIZIN
SEHRİ
NAGİLLERİ

Nəşr Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi,
BP Azərbaycan və «PAŞA Həyat Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin dəstəyi ilə hazırlanıb

This edition has been prepared with the sponsorship support of the
Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan,
BP Azerbaijan and "PASHA Life Insurance" Open Joint Stock Company

USBN 978-9952-8256-1-9

© Bütün hüquqlar qorunur. Kitabın materiallarından istifadə yalnız
IRS Publishing House nəşriyyatının icazəsi ilə mümkündür

© All rights reserved. Use of materials from this book is possible only
with permission of the IRS Publishing House

JAMILA YUSIF GIZI HASANZADEH

HƏSƏNZADƏ CƏMİLƏ YUSIF QIZI

TƏBRİZİN
SEHRLİ
NAĞİLLARI

*MYSTERIOUS
TALES
OF TABRIZ*

IRS Publishing House
2014

XX əsrin ən böyük tarixçilərindən biri olan Arnold C. Toynbi qeyd edirdi: «Yaşamaq uğrunda mübarizədə Qərb iqtisadi və siyasi cəhətdən üstünlük qazansa da, rəqiblərini onlara məxsus olan qədim mədəniyyətdən məhrum etməyi və tam çökdürməyi bacarmadı. Mənavi qarşıdurmada son söz hələ deyilməyib». Daha sonra müəllif davam edir: «Qərbi Avropa aləmi ümumdünya ekspansiyasının çıxış nöqtəsi kimi, əlbəttə, müəyyən mənada qərblə müşahidəçinin illüziyasıdır. O, dünyanın digər bölgələrində orta əsr Qərb cəmiyyətinin nisbətən dar çərçivəsindən kənarında baş verən tarixi prosesləri nəzərdən qaçırmır».

Bələ bir görüş darlığı faktiki olaraq ötən yüzilliyin ortalarında avropalıların ictimai şüurunda geniş yayılmışdı. Başar sivilizasiyasının inkişafına avropasentrik baxış nəticəsində digər sivilizasiyaların, o cümlədən möhtəşəm İslam mədəniyyətinin rolu kiçildilmiş yaxud tamamilə unudulmuşdur. Lakin bütün bunlar avropalıların takəbbürü «bütəpəst» və «vəhşi» adlandırığı xalqların nailiyyət və kəşflərini mərhəmətlə qəbul, hətta faal surətdə istifadə etməyə mane olmurdu. Başqa mədəniyyəti, başqa dünyagörüşünü, başqa düşüncə tərzini anlamağı bacarmamaq və istəməmək, üstəlik onları qəbul etməmək, təəssüf ki, bir neçə əsr davam edən və bu gün də səngiməyən sayəsiz-hesabsız müharibə, münaqişə və qarşıdurmalarla nəticələnirdi.

Paradoks onda idi ki, bu münaqişələrin əksər hallarda meydana gəldiyi və cəhətdən qaynaqlandığı kütləvi, yerli səviyyədə digər sivilizasiyanın qəbul edilməməsi, bir qayda olaraq, dini dözümsüzlük və başqa mədəniyyətdən tam xəbərsizliyin əlavə edildiyi sadə səthi məişət fərqləri yığıcı şəkildə qələmə verilir. Bu, indi də belədir. Lakin bütün bunlar millətlərarası münasibətlər çərçivəsindən kənar çıxan kimi dünya tarixində iki ən möhtəşəm sivilizasiya nümayəndələrini birləşdirən məqamların daha çox olması, son məqsəd və idealların, birgəyaşayış dəyərləri və normalarının bir-birinə bənzəməsi, əksər hallarda isə tam uyğun olması əskərə çıxır. Lakin problemin qeyri-reəl görünməsi ilə yanaşı, məhz bu zahiri bənzərsizlik əksər hallarda sivilizasiyalararası dialoqun başlanmasına mane olmuşdur. Bu mənəni aşmanın birca üsulu var idi – qonşular barədə mümkün qədər çox şey öyrənmək. Bu gün bir çox beynəlxalq, milli, dövlət və ictimai təşkilat və fondlar, minlərlə alim, mütəxəssis, siyasi və dini xadim bu nəcib, eyni zamanda aktual məsələnin həlli ilə məşğuldur. «Qədim qalanın yuxuları» və «Qobustan – minilliklərin kitabı» ilə başladığımız «İrs» seriyası hazırlanarkən bu məsələ birinci dərəcəli vəzifələr arasında yer almışdır.

Dünya incəsənətinin olduqca parlaq hadisəsi – əsrlər boyu bir çox məktəb və istedadlı rəssamlarla təmsil olunan orta əsr Azərbaycan miniatür sənətindən bəhs edən kitab bu böyük işin davamıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu mövzunu seçməkdə biz Azərbaycan miniatürünü ənənəvi sənətşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən deyil, xüsusi işarə və obrazlar sistemində də olsa, keçmişin bir çox mühüm hadisələrini özündə əks etdirən, orta əsrlərin vahiməli dövrlərində, Şərqi ən nəhəng imperiyalarının yarandığı və dağıldığı çağlarda yaşamış azərbaycanlı sənətkarların məişəti, əqidəsi, dünyagörüşləri barədə təsəvvür formalaşdırən sənəd kimi öyrənməyə çalışmışıq.

Onların irsi həcmca çox böyük, mövzu və üslub baxımından isə rəngarəngdir. Lakin hazırda «Orta əsr Azərbaycan miniatürü» anlayışı altında birləşdirilən bütün bu sənət əsərləri yüksək bədii ustalıqla yanaşı, ali humanizm, insana, onun öz qabiliyyətlərini inkişaf etdirmə imkanlarına maraqla fərqlənir, insan həyatının dəyərini nəzərə çarpdırır.

Həmin sənətkarların yaşadığı dövrdən bizləri əsrlərə, daha sonra isə minilliklərə çevrilən uzun illər ayırır. İnsan tələləri, ailə və nəsilin tarixi, vaxtilə çiçəklənən şəhər və ölkələrin məişət və həyatı zamanın nəhəng qatlarının təsiri altında «ovularaq» yalnız döyüş və başqın tarixlərinin, hökmdar və sərkərdələrin adlarının gələcək nəsilin yaddaşında qalmasına səbəb olub. Lakin onların qəhrəmanlıq və cinayətlərinin miqyası nə qədər böyük olsa da, sivilizasiyalar, tarixin tərəqqi və gedişatını müəyyən edən mədəni və maddi dəyərlər onlar tərəfindən deyil, sənətkarlar tərəfindən ərsəyə gətirilir. Və biz ümid edirik ki, orta əsr Azərbaycan miniatür sənətindən bəhs edən bu kitab bizdən çox-çox uzaq olan həmin həyatı gorməkdə, o dövrdə yaşamış insanları anlamaqda oxuculara yardım edəcək və nəticədə dünya sivilizasiyalarını birləşdirməli olan yolun daha bir halqasına çevriləcək.

One of the greatest historians of the 20th century Arnold Toynbee argued: "In the struggle for existence the West has achieved economic and political dominance, but has failed to fully disarm its opponents by depriving them of their inherent native culture. In this spiritual fight the last word has not yet been said." And further: "The West European world as a starting point of global expansion is, of course, to some extent an illusion of the Western observer. He can't see the historical processes that have taken place in other parts of the world outside of the relatively narrow sector of the medieval Western society."

Such narrowness of vision was widespread among Europeans almost until the middle of the last century. As a result, the Eurocentric view of the development of human civilization has led to marginalization, if not a complete oblivion of the role of other civilizations, including such a powerful one as Islamic. This, however, did not prevent Europe from graciously accepting and even actively using the achievements and discoveries made by those who were contemptuously described by the Europeans as "pagans" and "aborigines". This inability and unwillingness to understand and especially to recognize another culture, another world and another way of life, unfortunately, had the most negative consequences which led to countless wars, conflicts and confrontation lasting for centuries and still simmering today.

The paradox was that at a mass and narrow-minded level, where these conflicts mostly originated and were usually fueled by ignorance, the rejection of another civilization boiled down to a rather straightforward set of external differences flavored with religious intolerance and a complete ignorance of the features of another culture. But as soon as all of this went beyond interethnic communication, it turned out that representatives of the two most powerful civilizations in the history of the world are united much more than they are divided, that their ultimate goals and ideals, values and norms of existence are similar and often completely identical. However, despite the illusory nature of the problems it is this external dissimilarity that has in most cases prevented a start of dialogue between civilizations. This obstacle could only be removed in one way – by learning more about the neighbors.

The solution of this not only noble but also relevant task is being dealt with today by many national and international, governmental and non-governmental organizations and foundations, thousands of scientists, experts, political and religious leaders. It has also been one of the priorities in the development of our "Heritage" series, which was opened with "Dreams of the old fortress" and "Gobustan – book of millennia".

This great work is continued by a book that tells about the surprisingly bright phenomenon in the world of art – the Azerbaijani medieval miniature which has been represented for centuries by many schools and talented artists.

It should be noted that by choosing this topic we wanted to review the Azerbaijani miniature not in the traditional terms of art criticism, but rather by adopting it as a document that illustrates, albeit in a system of special characters and images, many of the important events of the past, gives an idea of how the Azerbaijani masters who lived in the formidable medieval times, what they believed in and how they saw the world at the time of creation and destruction of the most powerful empires of the East.

We are separated from the period when these works were created by many years pressed into centuries and millennia. And under the pressure from huge bulks of time the fates of people, histories of families and lives of once thriving cities and countries eventually thinned into invisible dust, sometimes leaving in the memories of descendants only the dates of battles and invasions and the names of kings and generals. But no matter how great the extent of their deeds and misdeeds might have been, it was not them but the creators who were the main participants in the building of civilization, the authors of cultural and material assets that determined the course of history and progress. And we hope that this book about medieval Azerbaijani miniature will help our readers see that distant life and understand those bygone people. Ultimately, it will become another stone of the road to linking civilizations of the world.

Katibin ilk sahifesindeki «Şamsa» Üzərində «Bismillahir-Rahmanir-Rahim»
 («Mərhəmətli və rəhimli Allahın adı ilə») ifadəsi yazılıb. Təbriz. 1550-ci illər. Şəxsi kolleksiya.

Rosette - "Shamsa" with the text: "In the name of Allah, the Merciful and the Compassionate".
 Tabriz. 1550. Private collection.

Gümüş və qızıldan qiymətli ✱ Dearer than gold and silver

6 aprel 2011-ci il tarixdə Londondakı «Sotbis» harracında baş vermiş hadisə geniş ictimaiyyətin tam çəşşinliyinə səbəb olsa da, zaldakı bilicilər tərəfindən onların baxışlarında ifadə olunan anlayışla qarşılandı. Harraca Şah I Təhmasib üçün hazırlanmış, «Şahnamə» əlyazmasına daxil olan «Fəridun öz oğullarını sınayır» miniatürü çıxarılmışdı. Ölçülərinə görə nisbətən kiçik olan rəsm bir neçə dəqiqə ərzində 7 milyon 433 min funt sterlinqə anonim alıcıya satıldı.

Tabriz miniatürünün gizli heyranı dəyərindən artıq ödəməmişdi. Üstəlik onun bəxti çox gətirmişdi: dünya harracılarında orta əsr Azərbaycan miniatürünün qiyməti artıq çoxdandır ki, bütün ağlabatan və təsəvvüredilməz hədləri aşmışdır və ildən-ilə artmaqdadır. 1990-cı ildə İran mənşəli ingilis milyarderi, dünyanın ən böyük islam incəsənəti topluslarından birinin sahibi Nasir D. Xəlili «Cəmi ət-Təvərix» («Ümumi tarix») adlı tarixi əsərin Tabriz ustalarının miniatürləri ilə bəzədilmiş fraqmentinə görə Kral Asiya Cəmiyyətinə 19 milyon funt sterlinq ödəmişdir. Mütəxəssislər tərəfindən «London» fraqmenti adlandırılan (həmçinin «Edinburq» fraqmenti də mövcuddur) bu əsərin bir parçası hazırda ilk dəfə ödənilmiş məbləğdən təqribən iyirmi dəfə artıq qiymətləndirilir. Lakin bu rəqəmin də son olmadığını deyən mütəxəssislər ən yaxın zamanda qiymətin xeyli artacağını proqnozlaşdırırlar.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, bu astronomik rəqəmlər yalnız Şərq miniatürünün tarixinə, onun yaranma texnologiyasına, nəhayət, dünya təsviri sənətində bu hadisənin unikallığına bələd olmayan insanlara fantastik görünə bilər. Orta əsrlərdə azsaylı və olduqca bahalı əlyazmaların mətnlərinə illüstrasiya kimi meydana çıxan miniatür sonralar müstəqil, eyni zamanda dünyada kifayət qədər yayılmış incəsənət növünə çevrilsə də, məhz ilkin mərhələdə bu sahənin mütəxəssisləri Şərqdə valehedici və təkrarolunmaz nəticələr əldə etmişlər. Bu heyranedicə fenomen əksər geosiyasi, ictimai və mədəni amillərin çox nadir hallarda təsadüf edilən uyğunluğu ilə izah olunur. Həmin amillər Şərq, daha doğrusu sonralar «Tabriz məktəbi» adlandırılan Azərbaycan miniatürünün misli görünməmiş yüksəlişinə səbəb oldu. Təəssüf ki, həmin məktəbin onsuz da sayca az olan işlərinin cüzi hissəsi dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Müharibə, basqın və yanğınlardan natiçəsində korlanması ləbüd olan materialın kövrəkliyi, xüsusən də satışın rahatlığı üçün kitabları ayrı-ayrı fraqmentlərə bölən avropalı kolleksiyaçıların hədsiz acgözlüyü valehedici gözəlliyə malik miniatürərlə bəzədilmiş əksər əlyazmalarının dağılıq və rəqəqlər şəklində düşməsi ilə natiçələndi. Lakin belə bir vəziyyətdə də onlar böyük dəyərə malikdir. Hətta İstanbuldakı Topkapı sarayı muzeyində saxlanılan əlyazmalarının şifrləri «xəzinə» sözü ilə qeyd edilib.

Orta əsrlərdə Tabrizdə çalışan azərbaycanlı rəssamların əsərləri hazırda cəmi bir neçə muzeyin fondlarında mühafizə olunur. Onların arasında Nyu-Yorkdakı Metropoliten-muzey, Vaşinqtondakı Frir Qalereyası, İstanbuldakı Topkapı sarayı, Dublindəki Çester Bitti kitabxanası, Tehrandakı Gülüstən sarayı, Londondakı Britaniya muzeyi və Britaniya kitabxanası, Edinburq Universitetinin kitabxanası, Peterburqdakı Rusiya Milli Kitabxanası, həmçinin Parisdəki Luvr və Fransa Milli Kitabxanası birinci yerdədir. Tabriz ustalarının əsəri olan kifayət qədər qiymətli

On 6 April 2011, an event occurred at Christie's auction in London that caused complete consternation among the general public and an understanding exchange of glances among experts present in the hall. Put up for auction was the miniature "Feridun testing his sons" from the "Shahnama" series made for Shah Tahmasp I. The relatively small drawing was sold within a few minutes to an anonymous buyer for 7.4 million pounds.

The secret admirer of Tabriz miniatures did not overpay. Moreover, he was exceptionally lucky: the prices on medieval Azerbaijani miniature in international auctions have long exceeded all conceivable limits and continue to grow by the year. In 1990, English billionaire of Iranian descent Nasser D. Khalili, the owner of one of the world's largest collections of Islamic art, bought a fragment of the historical work "Jami al-Tawarikh" ("Compendium of Chronicles") decorated with miniatures of Tabriz masters from the Royal Asiatic Society for 19 million pounds. Now a fragment of this manuscript, which experts describe as "London" (there is also "Edinburgh"), is valued approximately 20 times than what was originally paid for it. But experts believe that this is not the final price and expect it to grow substantially in the near future.

It should be noted at once that these astronomical figures may seem fantastic only to those unfamiliar with the history of oriental miniature, with its technology and ultimately with the uniqueness of this phenomenon in the world of painting. Though miniatures, which appeared in the Middle Ages as illustrations to the handful of very expensive manuscripts, subsequently evolved into an independent art form quite common in the world, it was at an early stage of their existence in the East that authors demonstrated remarkable achievements which by and large have never been surpassed.

This striking phenomenon is explained by a rare coincidence of many geopolitical, economic, social and cultural factors which paved the way for an unprecedented rise of the Eastern and rather Azerbaijani miniatures, which later became known as "the school of Tabriz".

Unfortunately, only a few works of the already small collection have survived to our time. The brittle material was inevitably affected by the vicissitudes of wars, invasions and fires, and more commonly the exorbitant greed of European collectors. For the convenience of sale, they divided the book into separate fragments, which led to the fact that many man-made books decorated with breathtakingly beautiful miniatures now exist only in the form of separate pages. But even in this condition they are of great value. The ciphers of these manuscripts at the Topkapi Palace Museum in Istanbul are marked with the word "Khazina", or the "Treasury".

Today, the works of Azerbaijani artists who worked in the medieval Tabriz are available in just a handful of museums, the most important of which include the Metropolitan in New York, the Freer Gallery in Washington, the Topkapi Museum in Istanbul, the Dublin Chester Beatty Library, the Tehran Gulistan Palace, the British Museum and the British Library, the Library of the University of Edinburgh, the Russian National Library, as well as the Louvre Museum and

Böyük Firdovsi özünün ölməz «Şahnamə» poemasında xəbər verir ki, İran şahı, zalım tiran Zohhəki məğlub etmiş qüdrətli və müdrik Fəridunun üç oğlu var idi. Onlar böyüdükdən sonra şah onları sınamaq qaranna gəlir. Uzaq səfərdən qayıdan şahzadələri xəlqət dağ dərəsindən güdən Fəridun əjdahaya çevrilərək onların yolunu kəsir. Lakin övladları qorxmur, əksinə, cəsarət və qətiyyət nümayiş etdirərək qorxulu yırtıcı ilə döyüşməyə hazırlaşır. Oğlanlarının layiqli insanlar və casur döyüşçülər olduqlarını yəqin edən şah əvvəlki görkəminə qaydır, doğma övladlarını bağrına basır və böyük sultanatını şahzadələr arasında bölüşdürür.

As great Ferdowsi writes in his immortal poem "Shahname", the Iranian king, the mighty and wise Faridun, winner of the evil tyrant Zahhak, had three sons. When they grew up, the king decided to test try them out. Ambushing the princes in a deep mountain gorge on their way back from a long journey, Faridun turned disguised into a dragon and blocked the sons' road. But those were not frightened, showed courage and determination, and fought the terrible monster. Making sure that his sons were worthy people and brave warriors, the king regained his former appearance, embraced the princes so dear to his heart and divided his vast possessions among them.

«Fəridun öz oğullarını sınaq». Şah I Tahmasəbin «Şahnamə» sının əhyazması. Təbriz. 1520-1540-cı illər. IV Sədrəddin Ağa Xanın şəxsi kolleksiyası. Cenevrə.

"Faridun tests out his sons". Manuscript "Shahname" of Shah Tahmasp I. Tabriz: 1520-1540. Private collection of Sadraddin Aga-Khan IV. Geneva.

<p>خروشان خوشان خوشان برانخت کرد و راوردوش بیکرنت باره مارو کجی میاند برادر جاور ابدید نمی مات باونیرداورد بدوکت کز پیش او دور شو کرت نام شاه افیدون کوش کفرند اویم سر پسر</p>	<p>سای و دانش آتش بر چاکشت از او ای او چو پناز خرد یافت سر د پ بسکت تیغ تیر ازینان بر پسرارده مارا کرده آورد</p>	<p>جو سر بر سر رانیزه یک میله دمان سوی تهر پسر بسکت پشته بود و کز خت زه بدل کنت اگر کار زارت کا جو کتسر سبز دایشان رسید</p>	<p>کرده اندرون کوه با یک که او بود پرمایه و تاجور پذیرای برادرش تنهاروی چه شیرد منده چنگلی سوار خرد میشدگان از مارا چنگلی تیر راه شیران مرد رسیدت با ما بدینان شوس همه کرده ازان پر خاشتر</p>
---	--	---	--

<p>را به جانت ازین سر پسر ستر با بد پست شد باید</p>	<p>کر از راه سیرا یک پوی فریدون منج جو بشیند</p>
--	---

داوود

miniatür geniş ictimaiyyət, eləcə də alimlər üçün qapalı olan şəxsi kolleksiyalarda saxlanıldığından tədqiqatçıların araşdırmalarından kənar qalıb.

Bela hesab olunur ki, mətnin xəttat tərəfindən yerinə yetirildiyi, səhifələrin isə rəsm, ornament və naxışlarla işləndiyi bədii əlyazma sənəti XII əsrin sonlarında Abbasilər xilafətinin paytaxtı Bağdadda geniş yayılmışdı. Lakin miniatürlərdən ibarət ən qədim əlyazması XI əsrin əvvəlinə aid edilir. «Hərəkətsiz ulduzların təsvirləri kitabı» adlanan bu əlyazması astronomik müşahidələrə həsr olunub. Yeri gəlmişkən, ilk vaxtlarda miniatürçülər əsasən qədim yunan elmi əsərlərinin tərcümələri üzərində çalışırdı. Lakin artıq 1237-ci ildə Vəsitdən olan rəssam Yəhya ibn Mahmud yazıçı əl-Həririnin qələmindən çıxmış, çox dəbdə olan «Maqamlar» adlı kələkbazlıq romanına illüstrasiyalar çəkib.

Cəmi bir neçə əsrdən sonra Cənubi Azərbaycanın paytaxtı Təbrizdə nəinki qədim alimlərin risalələrinə, həmçinin ərəb, Azərbaycan və fars şairlərinin obraz və metaforalarla dolu olan lirik əsərlərinə də illüstrasiyalar çəkən miniatür ustaları fəaliyyət göstərməyə başlayır. Əlyazmalarına böyük qiymət verən Elxanilər sülaləsinin (1256-1353) hökmdarları bu rəssamlara himayədarlıq edirdi.

Aramsız sülalə müharibələrinə və işğalçıların hücumlarına baxmayaraq, miniatür sənəti XIV və XV əsrlərdə də inkişaf edirdi. Sənət axtarışları və maraqlı tapıntılarla yadda qalan son mərhələ isə Səfəvilərin hakimiyyətinin başlanmasına təsadüf etdi. Sərkərdə və istedadlı şair, Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki hesab edilən I Şah İsmayıl (1501-1524) sələflərindən örnək götürərək sarayda kitabxana açdırmışdı. Bu emalatxanada ən müxtəlif mövzulara - tarix və ilahiyətə, təbabət və təbiətşünaslığa dair kitablar hazırlanırdı. Və, əlbəttə, əlyazmalar arasında həmin dövrün ən məşhur poema və şeir müəlliflərinin əsərlərinə rast gəlinirdi.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu, olduqca məsrəfli təşəbbüs idi. Nə qədər zəngin və qüdrətli olsa da, Avropanın heç bir kralı yaxud imperatoru bunu özünə rəva görə bilməzdi. Bela bir işi maliyyələşdirməyə cəsarət etmək üçün haqiqətən də bitib-tükənməz xəzinəyə malik olmaq lazım idi. Əksər boyalar yarımqiymətli daşlardan hazırlanırdı, təbəqə və maye qızıldan bol istifadə edilirdi, kağız zəfəran və safforla boyanırdı, mürəkkəbə isə müşk və qızılgül suyu qatılırdı. Rəssam və xəttatların saxlanılmasına, onların çoxsaylı köməkçi və xidmətçilərinə xeyli vəsait sərf olunurdu. Onların qayğısına qəlib, qoruyur və, əlbəttə, əsaslı surətdə mühafizə edirdilər. Dəqiq məlumdur ki, ustaların gözlərinin yorulmaması, qollarının isə qüvvətli qalması üçün onların iş günü iki saatdan artıq davam etmirdi. Təbriz kitabxanasında hazırlanan kitablar haqqında isə ayrıca danışmaq lazımdır. Burada hər hərflə xəttatlıq sənətinin nümunəsi, hər illüstrasiya müstəqil dəyəri olan bitkin bədii əsər idi.

Bir nüsxədə hazırlanmış kitabı xəzinədar dərhal şah xəzinəsinə

the National Library of France in Paris. A lot of the precious miniatures of Tabriz masters remain inaccessible to researchers as they are stored in private collections that are closed to the public and scientists.

It is believed that the art of fine manuscripts, in which the text is written by the calligrapher and the pages are decorated with drawings, designs and patterns, became widespread in the capital of the Abbasid Caliphate, Baghdad, at the end of the 12th century. But the oldest manuscript containing miniatures dates back to the beginning of the 11th century. It was called "The Book of images of fixed stars" and was dedicated to astronomical observations. By the way, originally miniaturists worked mainly on the translations of Greek scientific works. In 1237, however, artist Yahya ibn Mahmud from Wasit made illustrations for a very popular and picaresque novel of the time, "Maqamat", penned by writer al-Hariri.

Only a few decades passed, and miniaturists began working in the capital of South Azerbaijan Tabriz. They supplied illustrations not only for the treatises of ancient scientists but also for the lyrical Arabic, Azerbaijani and Persian poems filled with images and metaphors. The artists were patronized by the rulers of the Ilkhans dynasty (1256-1353) who very much appreciated those hand-made books, manuscripts.

The development of miniature art continued in the 14th and 15th centuries despite the endless dynastic wars and invasions. The final period marked by creative quests and surprising finds was the beginning of the Safavid reign. Following the example of his predecessors, Shah Ismail I (1501-1524), a military leader and a talented poet who is considered the classicist of Azerbaijani literature, also opened a kitabkhane (Library) at his court. It was a workshop making books on various subjects ranging from history to theology, medicine to natural history. And, of course, the manuscripts included the most famous literary works by oriental authors of poems of the time.

It should be said at once that it was an extremely expensive undertaking which not a single of the then European kings or emperors could afford no matter how rich and powerful they considered themselves to be. It required the presence of truly bottomless coffers to finance this venture. Many paintings were made of semi-precious stones, sheet and liquid gold was generously applied, paper was painted with saffron and safflower, and musk and rose water were added

to ink. Not less attention was paid to painters and calligraphers and their numerous assistants and servants. They were treated well, cherished and, of course, carefully guarded. It is known for fact that the working day of a master lasted for not more than two hours, so as not to tire the eyes and keep the hardness of the hand. The same holds true for the books that were produced in the Tabriz kitab-khane. Each letter in them was a masterpiece of calligraphy and each illustration was a finished work of art with an intrinsic value.

The treasury-keeper immediately placed the book made in a single copy into the Shah's treas-

yerləşdirirdi və həmin alyazması orada ən zərif zinat əşyaları ilə birlikdə saxlanılırdı. Kitab istənilən qızıl məmulatı, almaz, yaqut və zümrüddən daha yüksək qiymətləndirilirdi. Elxanilərin, Teymuri və Səfəvilərin malik olduqları sayısız-hesabsız sərvətlərin başlıca zinatı kimi məhz kitablar çıxış edirdi.

Rəssam və xəttatlara olan münasibəti anlamaq üçün nəhəng dövlətin hökmdarı I Şah Təhmasibi (1524-1574) xatırlamaq mümkündür. Atası I Şah İsmayıldan taxt-tacı miras alan bu hökmdar yüksək təhsilli insan və səxavətli mesenat idi. Üstəlik o, istedadlı rəssam və gözəl xəttat idi. Azərbaycanın böyük miniatur ustası Sultan Məhəmmədin şagirdi olması ilə fəxr edirdi. Təhmasibin dövründə Təbriz bütün İslam dünyasının rəssamlıq mərkəzinə çevrilmişdi. Burada möhtəşəm kitabların ərsəyə gəlməsi ilə yanaşı, digər incəsənət növləri də inkişaf edirdi.

Mütəxəssislər XVI əsrin ortalarını - I Təhmasibin hakimiyyət dövrünü Təbriz miniatur sənətinin sonuncu yüksəliş mərhələsi hesab edirlər. Məhz bu dövrdə şah sarayının iltifatı ilə əhatə olunmuş rəssamlar böyük uğurlara nail ola bilmişlər. Onlar kitabların hazırlanması prosesində xəttatların mövqelərini tədricən «alə keçirir», öz ölçüləri ilə kiçildilmiş freskanı xatırladan iri, bütöv və rəqə yerləşən kompozisiyalar çəkirdilər. Portret, saray həyatından səhnələr kimi yeni janrlar meydana gəlir, lirik, epik və animalistika janrları yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdı. Paralel olaraq miniatur biliciləri və toplayıcılarının albomları üçün yerinə yetirilən sərbəst rəsm də inkişaf etməyə başlayır. Bir qədər sonra Təbriz kitabxanasının nümunəsinə uyğun olaraq Şərqin digər saraylarında da emalatxanalar yaranır. Böyük Moğollar sülaləsinin banisi Baburun oğlu Humayun iki rəssamı - Mir Seyid Əli və Əbd əs-Səmədi Təbrizdən Hindistana dəvət edir. Azərbaycanlı rəssamlar hindli miniatur ustalarının böyük qrupunu yetişdirmişlər. Həmin ustaların əsərləri bu gün klassik rəsmlər hesab olunur. Ona görə də əksər tədqiqatçıların fikrinə, moğol təsviri sənət məktəbinin əsası məhz təbrizli rəssamlar tərəfindən qoyulub.

Təbriz məktəbi türk miniatur sənətinə də böyük təsir göstərmişdir. Bu məktəbin yetirmələri olan və Osmanlı dövlətinin paytaxtında işləyən Vəlican Təbrizi, Şahqulu Təbrizi və Kamal Təbrizi saray rəssamı kimi yüksək vəzifələr tuturdular. Müasirinin yazdığına görə Sultan Süleyman Qanuni (1520-1566) tez-tez Şahqulu Təbrizinin emalatxanasına baş çəkirmiş.

İran və Orta Asiya miniaturunda və, təbii ki, Azərbaycan təsviri sənətində, eləcə də bir çox digər ölkələrin rəssamlarının əsərlərində Təbriz miniatur məktəbinə xas olan xüsusiyyətləri görmək mümkündür. Təbriz kitabxanasında meydana gələn ideyaların Şərq aləminə təsirinin İntibah dövrü rəssamlarının Avropadakı fəaliyyəti qədər möhtəşəm olduğunu söyləmək mübaliğə etmərik. Hər kəsə məlumdur ki, Təbriz ustalarının irsi çox zəngindir, onların dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfə isə əvəzsizdir. Bu irsin öyrənilməsi alimlərdən yetərincə vaxt və qüvvə tələb edir.

Bu kitab isə Azərbaycan miniatur ustalarının ərsəyə gətirdikləri nəhəng və valehedici gözəlliyə malik aləmə sadəcə girişdir. Onun dili mürəkkəb və çoxmənalıdır, obrazları isə o qədər müxtəlifdir ki, bu səyahətə çıxan hər kəs kitabın cazibəsinin təsiri altına düşərək öz yolunu birdəfəlik itirmək təhlükəsi ilə üzləşir.

ury where it was allowed a place among the most exquisite jewelry. But it was valued well above any items of gold, diamonds, rubies and emeralds. The books were the main ornament of the countless treasures owned by the Ilkhanids, Timurids and Safavids.

In order to understand the attitude towards artists and calligraphers, we can recall the ruler of a vast state - Shah Tahmasp I (1524-1574). This ruler, who inherited the throne from his father Ismail I, was a highly educated man and a generous benefactor. In addition, he was an amazing artist and brilliantly mastered calligraphy, which, however, did not prevent him from being proud that his teacher was great Azerbaijani miniaturist Sultan Muhammad. Under Tahmasp's rule, Tabriz turned into an art center of the entire Islamic world where great books were created and other forms of art flourished.

The middle of the 16th century, the reign Tahmasp I, is described by experts as a period of final development of Tabriz miniatures. It was at this time that artists, showered with the favors on the Shah's court, achieved remarkable success. They won more space in books from calligraphers and created large sheet-size compositions reminiscent of reduced murals. They also developed new genres such as portraits and scenes of court life, refined the genres of lyrics, epic and animals. Free paintings executed for the albums of connoisseurs and miniature collectors began to develop in parallel.

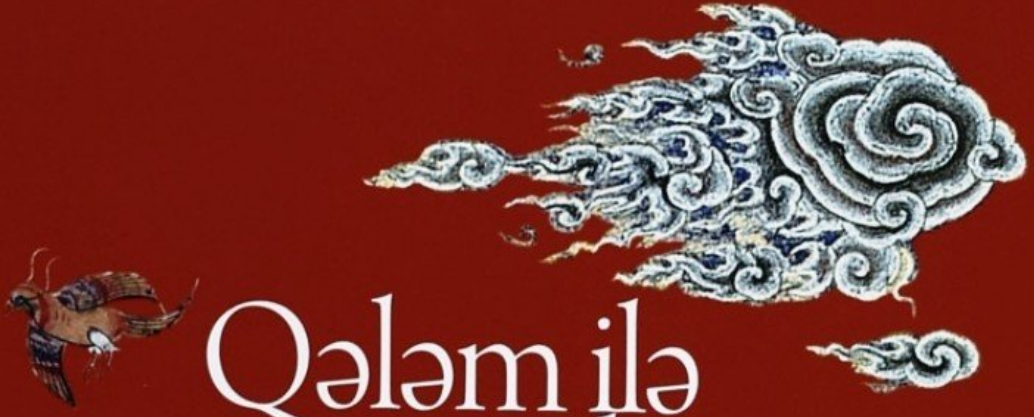
Following the model of the Tabriz kitab-khane, workshops were also created in other courts in the East. Humayun, the son of the founder of the Mughal Empire Babur dynasty, invited two artists Mir Sayid Ali and Abd al-Samad from Tabriz to India. Azerbaijani masters educated a large group of Indian miniature painters whose works are still considered classical today. Therefore, many researchers are convinced that it was Tabriz artists who laid the foundation of the Mughal school of painting.

The Tabriz school also had a major impact on Turkish miniature. Its representatives Velijan Tabrizi, Shahkulu Tabrizi and Kamal Tabrizi, working in the capital of the Ottoman Empire, held high positions of court artists. The workshop of Shahkulu Tabrizi, according to a contemporary, was frequented even by Sultan Suleiman the Magnificent (1520-1566).

The features characteristic of the Tabriz school can be traced in Iranian Shirazi and Herati and also Central Asian miniature, in the different domain of the fine arts of Azerbaijan of course and the works of art of many other countries. It would be no exaggeration to say that the influence of the ideas born in the Tabriz kitab-khane on the East was probably commensurate with the power of the impact made by Renaissance painters in Europe.

It is generally recognized that the legacy left behind by Tabriz masters is colossal and their contribution to world culture is immeasurable. And it will take scientists a lot of time and energy to study it. This book is just an introduction to the great and amazingly beautiful world created by Azerbaijani miniaturists. Its language is complex and diverse, while the images are so multifaceted that if you venture to take this journey, you risk falling under its charm and getting lost forever.

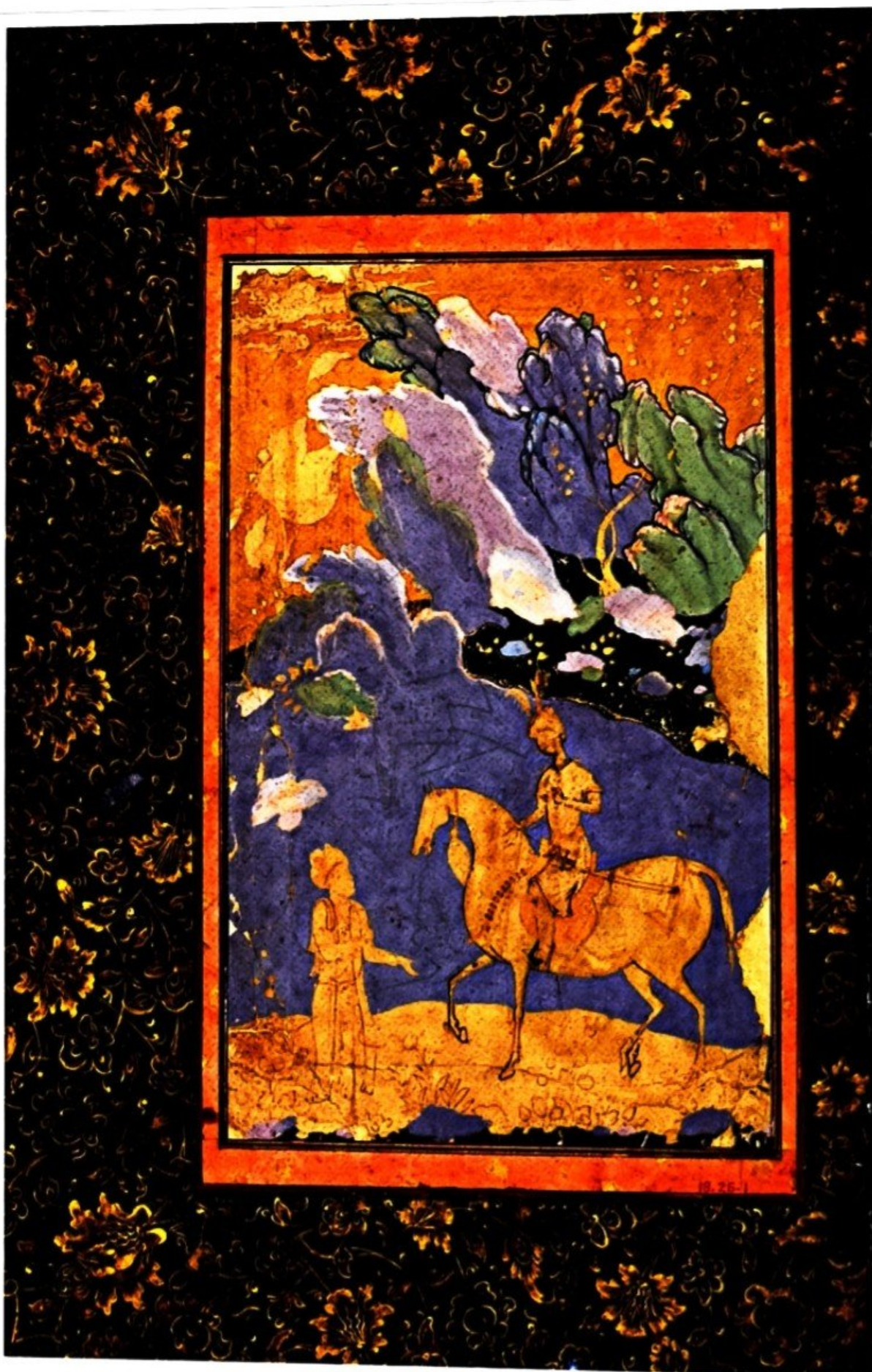
Qələm ilə yaranan aləm

A world created by kalam

Şərq miniatürünün sehrli, rəngarəng, zərif və incə aləmi qələm vasitəsilə yaranırdı. Bu qələm ucu çəpəki kəsilən yaxud yarılan nazik qamış saplağından ibarət idi. Bəzən qamışın içinə dələ quyruğunun tüklərini yerləşdirirdilər. Nəticədə alınan fırça da qələm adlanırdı. Bu sadə alətlərdən istifadə edərək Təbriz məktəbinin xəttat və rəssamları öz ölməz şedevrlərini ərsəyə gətirirdilər.

The magical world of Oriental miniature, multi-colored, elegant and subtle, was created with the help of kalam – a thin stalk of cane the tip of which was cut diagonally or cracked. Sometimes a cluster of squirrel tail hairs was added to the cane. The result was a brush which was also called kalam. It was with the help of these simple tools that the calligraphers and artists of the Tabriz school created their immortal masterpieces.

- Atlı bəy sarm gənci - Natamam təsvir. Təbri; XVI əsr
Metropolytan muzey, Nyu York

Mounted noble youth and a poet. Uncompleted painting
Təbri; XVI əsr; Metropolytan Museum, Nyu York

Təbriz kitabxanasını cəsarətlə öz dövrünün unikal hadisəsi adlandırmaq olar. Bu, olduqca bahalı, nəfis tərtibatlı kitabları yalnız bir nüsxədə buraxan mətbəə yanında nəşriyyatı xatırladan bir müəssisə idi. Eyni zamanda məhsulun eksklüzivliyi materialların keyfiyyətindən daha ziyadə yaradıcı kollektivin istedadı hesabına təmin edilirdi. Bəlkə də kitab miniaturünün tarixində ilk dəfə olaraq yüksək qabiliyyətə malik insanlardan ibarət böyük bir qrup formalaşmışdı. Onların hər biri barədə gözəl sənətkar kimi danışmaq mümkün idi.

Kitabxanada rəis, faktiki olaraq baş redaktor və baş rəssam funksiyalarını yerinə yetirən şəxs də var idi. O, hansı mətnə illüstrasiyaların çəkilməsinə, səhifələrin necə tərtib olunacağına, xəttatın onları hansı üslubla dolduracağına dair qərar verirdi. Lakin kitabın mövzusunun, əlbəttə, sifarişçi verirdi. Bu, dövlətin başçısı – şah idi. İşin gedişinə və vəsaitlərin xərclənməsinə isə onun vəziri nəzarət edirdi. Çünki yalnız olduqca zəngin şah xəzinəsi belə bir nəşrlə bağlı məsrəflərə tab gətirə bilərdi.

İstehsal prosesi kağızın seçilməsindən başlayırdı. Uzun müddət Ərəb Şərqində, Mərkəzi və Kiçik Asiyada yazı üçün əsasən papirusdan, kitab və mühüm sənədlərin hazırlanmasında isə perqamentdən istifadə olunurdu. Lakin VIII əsrin sonunda əvvəlcə Səmərqənddə, daha sonra isə Bağdadda Çin texnologiyası üzrə kağız istehsalına başlanıldı.

Tacirlərin təqdim etdikləri nümunələrdən ən keyfiyyətli və gözəl olanları seçilirdi. Bu kağız əksər hallarda ağ, bəzən də bir qədər fərqli rəngdə olurdu. Daha sonra usta şagirdləri hər bir vərəqi cilalanmış fil sümüyündən olan lövhəciklə, aqiq yaxud bülür kürə vasitəsilə əsaslı surətdə hamarlayırdılar.

Mətn və illüstrasiyaların yerini nişanladıqdan sonra vərəq zərkuba təqdim olunurdu. O, vərəqin kənarlarını qızıl və gümüş zərrəcikləri ilə örtürdü. Daha sonra işə başlayan tərtibatçı çərçivə çəkir yaxud onu mürəkkəb bitki ornamentləri ilə əvəzləyirdi. Xəttat onun üçün ayrılmış məkanı mətnlə doldurur, onun ön hissəsini zərif frontispislar və naxışlarla bəzəyirdi. Və yalnız bundan sonra rəssam fəaliyyətə başlayırdı.

Rəsmdəki fiqurlar əvvəlcə qırmızı yaxud qara konturla işarələnirdi, daha sonra onların üstünə ilkin rəng layı astarı çəkilirdi, kompozisiyanın bütün elementləri qatı boyalarla işlənirdi, sonda isə rənglərin bütün zəruri çalarları vurulurdu.

It would be safe to describe the Tabriz kitab-khane as a unique phenomenon of its time. It was some kind of a publishing studio which produced extremely expensive and beautifully decorated books only in one copy. The exclusive nature of a product was ensured not so much by the quality of the material used as much by the talent of the creative team. Perhaps for the first time in the history of book miniatures such a large group of highly talented people was brought together. Almost every single person could be talked about as a wonderful master.

Kitab-khane also had a senior master. Acting as the editor-in-chief and the chief artist, he decided what text should be illustrated, the way the pages should look and what style the calligrapher should follow. But the theme of a book was, of course, determined by the customer. It was the head of the state – the Shah, while his vizier watched the progress of work and expenditure. After all, only the bottomless coffers of the Shah could afford the associated costs of such a publication.

The manufacturing process began with the selection of paper. For a long time in the Arab East, Central Asia and Asia Minor, papyrus was mainly used for records, while parchment was used for books and important documents. But at the end of the 8th century, paper started to be produced first in Samarkand and then in Baghdad on the basis of Chinese technology.

The best quality and beautiful paper was chosen from the selection offered by merchants. It was mostly white but sometimes it was tinted as well. Then, apprentices carefully ironed each sheet with a plaque made of polished ivory, agate or even a crystal sphere.

After marking up space for text and illustrations, the sheet was passed on to the gilder who covered the pages with a gold or silver spray. Then it was the turn of the master of ornamental design or illumination who painted the frames or an intricate floral design. The calligrapher filled the allotted space with text, anticipating it with delicate frontispieces and headpieces. Only then was it the turn of an artist.

Figures on the painting were originally designated with a red or black outline, then a ground level was laid, all the elements of the composition were applied with a thick paint and finally all the shades of colors were added.

Üç rəsmlı vərəq. Təbriz-Qızvin.
XVI əsrin ikinci yarısı. Frit qalereyası, Vaşinqton.

Page with three drawings.
Second half of the 16th century. Freer Gallery, Washington.

Hazır vərəqlər mücəllidlərə verilir, sonuncular da onları tikir və cildə salırdı. Basma-xışı yaxud laklanmış dəridən hazırlanan üz qabığı incəsənət əsəri, kitabın yüksək dəyərinin göstəricisi idi.

Adətən kitabxanada əlyazması üzərində iş illərlə davam edirdi. Belə bir kitabda xəttat mətninin, ornamentlərlə tərtibatın, miniatürlərin yaxud da cildin daha yaxşı olduğunu söyləmək çətindir. Şaha təqdim olunan bitkin sənət əsərində hər şey bütöv idi, əsərin məzmununu ustalara münasib vasitələrlə oxucuya maksimal dərəcədə çatdırmaq məqsədini daşıyırdı.

Bu yerdə qeyd etmək lazımdır ki, Təbriz əlyazmalarının xüsusiyyəti sözün və onun vasitəsilə çatdırılan fikrin üstünlüyündə idi. Miniatür isə ondan asılı vəziyyətdə idi. O mətnin illüstrasiyası kimi çıxış edirdi, lakin hətta tarixi hadisələrin təsviri zamanı rəssam öz qəhrəmanlarının orijinala, hadisəni əhatə edən «dekor»un isə real mənzərə ilə bənzərliyinə heç vaxt cəhd göstərmirdi.

Bir çox sənətsünasların düşündüyü kimi, bu, İslam dininin hakim olduğu ölkələrdə canlı varlıqların təsvirinə qoyulan qadağanın nəticəsi idi. Doğrudur, XIII əsrdə yaşamış fəhri İbn Dəqiq əl-İdin qeyd etdiyi kimi, İslam dininin əsasları Məhəmməd Peyğəmbər tərəfindən bəyan olunduqdan yeddi əsr sonra onun büt-pərəstliklə mübarizə ilə bağlı sözləri daha müəyyən şəkildə şərh edilərək insan və heyvan təsvirlərinin öz əksini tapdığı mozaika, freska və miniatürə aid edilmirdi. Lakin bu liberal dəyişikliklər artıq İslam təsviri sənətinin fəlsəfəsini köklü şəkildə dəyişdirmək iqtidarında deyildi. Onun müəllifləri canlı həyatın konkretliyindən uzaqlaşaraq bu sənət barədə ideal, əsasən fantastik təsəvvür formalaşdırmağa can atırdılar. Onlar avropalı rəssamlar kimi orijinalı təqlid etmir, real insanların yaxud real əşyaların rəsmi çəkmir, əsas diqqəti sırf ideal obraza və rəmzə yönəldirdilər.

Məhz bu səbəbdən miniatür əsasən şərtidir. Rəssam hansısa müəyyən aslanı deyil, onun qorxunc və azğın yırtıcı olması ilə bağlı təsəvvürünü təsvir edirdi. O vaxtkı memarlıq qanunlarını bilməsinə və konkret sarayın görünüşünü təsəvvür etmə qabiliyyətində olmasına baxmayaraq, həmin sarayı deyil, miniatürün gözəlliyi naminə proporsiyaları pozulmuş sehrli qəsri təsvir edirdi. Bəlkə də şəxsən tanış olduğu sarkərdəni deyil, mütləq incəbel və enlikürək pəhləvanı təsvir edirdi. Təbiət mənzərələri özünəməxsus düsturlar kimi çıxış edirdi, burada iki-üç ağac meşəni, üfüqdəki təpə dağ mənzərəsini, gül kolu rayihəli bağçanı bildirirdi. Bir neçə atlı təsviri döyüşən orduların toqquşmasını yaxud hökmdarın taxtı önündə əylmiş liqurlar saray ayanları guruhunu ifadə etdiyi zaman bu üsuldən istifadə olunurdu.

The finished sheets were passed on to the bookbinders who bound them together and supplied the cover. Made of embossed or patent leather, it was also a work of art and a sign of the high cost of the book.

Usually, work on a manuscript in kitab-khane took years. It is difficult to say what was better in the book – the calligraphic text, the ornamental design, the miniatures or the cover. The Shah would receive a finished masterpiece in which all of the components formed a unity and everything was subordinated to the goal of revealing the content of a book as much as possible making the best use of the resources available to the masters.

It is probably worth explaining at this point that what made Tabriz manuscripts special was the primacy of the word and thought contained in them. The miniature performed a subordinate role. It was an illustration to the text, but even when describing historical events the artists did not seek to make their characters and the setting of a certain situation look exactly like the original people and landscape.

As many art critics believe, it was a consequence of the ban on the depiction of live models in countries professing Islam. However, according to jurist İbn Dəqiq əl-Eid, who lived in the 13th century, over the course of seven centuries that passed since the proclamation by the founder of Islam of the canons of faith, the words of Prophet Muhammad regarding the struggle against idolatry began to be interpreted more flexibly and were no longer attributed to mosaics, frescoes and miniatures depicting both people and animals. However, this liberal progress could not radically change the philosophy of Islamic art. Its creators, moving away from the specifics of real life, attempted to provide an idealistic and often fantastic idea of it. They did not copy nature, as European painters did. Neither did they paint real people or real objects, focusing instead on an exclusively ideal image and symbol.

It is due to this that miniature is largely conditional. Artists did not draw a specific lion but their idea of him as a terrible and ferocious predator; not a particular palace, although being familiar with the laws of architecture of the time, they were perfectly able to imagine what it could look like, but an imaginary castle with proportions broken for the sake of the beauty of miniature; not a commander an artist may personally know, but a knight with a wasp waist and broad shoulders. Pictures of nature were some kind of a formula in which two or three trees symbolized a forest, a hill on the horizon stood for a mountainous landscape, while a flower bush epitomized a fragrant garden. This technique was also used when the image of several horsemen was intended to mean a fight between armies, while bent figures around the throne stood for a crowd of courtiers.

The fantastic world of the Oriental miniature was expressed through the absence of a perspective so common to Western painting. Its space, which was often filled with people and objects, was characterized by a very shallow depth. Objects near and distant from the viewer were

Əbdürrəhman Caminin «Subhat əl-Əbrar» poemasının əlyazması.
Tabriz. 1550–1560-cı illər. Şəxsi kolleksiya.

Manuscript of poem "Subhat al-Abrar" by Abdurrahman Jami.
Tabriz in 1550–1560. Private collection.

Şərq miniatürü aləminin fantastikliyi Qərb təsviri sənəti üçün olduqca səciyyəvi olan perspektivin yoxluğu ilə ifadə olunurdu. Onun əksər hallarda insan və əşyalarla dolu olan məkanı üçün olduqca kiçik dərinlik xas idi. Tamaşaçıya yaxın və uzaq olan obyektlər, üst-üstə qalaqlanaraq vərəqin yuxarılarına doğru üfqi şəkildə yerləşdirilib. Ola bilsin, bununla rəssam təsvir etdiyi aləmin şərtliliyini xüsusilə nəzərə çarpdırmağa cəhd edirmiş. Lakin miniatürün təkrarolunmaz janr xüsusiyyəti elə bu şərtliliyin özündədir.

İnsanlar arasındakı münasibətlərin daima müxtəlif hisslərlə boyandığı real həyatdan uzaqlaşma miniatür qəhrəmanlarının simalarında hər hansı emosionun olmaması ilə təzahür edirdi. Onlar ölümcül döyüşmə və ya coşğun məhəbbət səhnələrində belə hərəkətsiz və ehtirassızdır. Lakin bu, o demək deyil ki, islam və xüsusən də Təbriz miniatürü orta əsr Avropa və rus miniatürələrindən fərqli olaraq insanın əhval-ruhiyyəsini və daxili aləmini əks etdirmir. Kitabxanada çalışan rəsamlar bunu digər vasitələrlə – qəhrəmanların duruş və jestləri, təbiətin vəziyyəti – mənzərə fonunun şən yaxud həyəcanlı «müşayiəti», palitradə üstünlük təşkil edən çalarlarla, fiqurların vərəqdə xüsusi yerləşməsi ilə çatdırırdılar.

Belə ki, Böyük Təbriz «Şahnamə»sində verilmiş «Rüstəmin İsfəndiyarı qətlə yetirməsi» adlı miniatürdə ikiüclü oxla kor edilən İsfəndiyarın əzabları rəssamın kompozisiyanın mərkəzində yerləşdiriyi sınıq və qurumuş ağac vasitəsilə çatdırılır. «Rüstəmin ölümü» adlı miniatürdə isə

arranged in tiers up the sheet, piling on top of each other. It is quite possible that this is how the artists tried to emphasize the conditional nature of the world being depicted. But this conditionality also contained a unique feature of the miniature genre.

The departure from real life where people's relations always have different feelings is manifested in the absence of any emotion on the faces of miniature characters. They are immobile and impassive even in a mortal combat or passionate embraces. But this does not mean that the Islamic and especially Tabriz miniature did not reflect the mood and the inner world as was the case, for example, in medieval European and Russian miniature. Artists from kitab-khane communicated it by other means – posture and gesture, state of nature, a joyful or disturbing accompaniment of the landscape, predominant tones in the palette, a special arrangement of figures on the sheet, etc.

Thus, in the "Rustam kills Isfandiyyar" miniature from the Great Tabriz "Shahname", the artist decrypts the suffering of Isfandiyyar, who has been blinded by a double-pointed arrow, by placing a broken and withering tree in the center of the picture. In the miniature "Death of Rustam", all characters seem to be captured by a terrible whirlwind of death. Its rings also encompass the horse Rakhsh, who is pierced with spears and swords, and the dying killer of Rustam, Shagad, whose agonizing body is curved just like the tree behind him. And in the center of

– Kəgəzin rənglənməsi prosesi – Fragment. Albomdan vərəq
Təbriz: Qəzvin 1524–1576-cı illər. Fərr qalereyası, Vaşinqton

"The process of paper coloring" Fragment. Page from the album
Tabriz: Qazvin 1524–1576. Feroz Gallery, Washington

- Şahnamə - əlyazmasının üz qabığı. Təbriz, XV-XVI əsrlər.
Metropolitan-muzey, Nyu-York

Cover of the 'Shahnama' manuscript. Tabriz, 15-16th centuries.
Metropolitan Museum, New York

bütün qəhrəmanlar sanki dəhşətli ölüm qasırğasına məruz qalıblar. Onun halqalarına həm niza və qılınclarla vurulmuş at Rəxş, həm də Rüstəmin can verən qatili Şağadın təsvirləri yerləşdirilib. Sonuncunun can çəkmiş bədəninin ardınca onun önündə olan ağac da əyilmişdir. Ölüm dairəsinin mərkəzində isə son dəqiqələrini yaşayan Rüstəmi görürük. Onun çəkdiyi ağırlar sanki əsərin hüdudlarını aşmaqdadır.

Müasirlərə aydın olan pozalar və bədən plastikasi, habelə eyni dərəcədə şərti olan jestlər, geyimin yaxud otaq müxəlləfatının detalları rəssamın öz qəhrəmanları barədə bəhs etdiyi vasitə rolunu oynayır. Üzü tamamilə örtən duvaq yaxud başın üstündə qızıl alov müqəddəsliyin əlamətləri hesab olunurdu. Vağ lələyindən hazırlanmış dəbdəbəli çığqalı çalma hökmdar nəslindən olmanın nişanəsi idi. Xələtin üzərində qurumuş budaq şəklində tikmə tərkidünyalıqın əlaməti kimi çıxış edirdi. Çoxsaylı yamaqlar və ağac sandallar dünya nemətlərinə nifrəti bildirirdi.

Gənc oğlan fiqurunun yanındakı yazı ləvazimatı onun savadlılığına, pialə və armudlar isə təvəzökarlığına işarədir. Miniaturdə sərv ağacı Allahın nişanəsi kimi çıxış edir, salxım söyüd isə aşıqın kədərini bildirirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təsvirin şərtliliyinə baxmayaraq, miniaturlar öz məzmununu poetik obrazlarla biruzə verən böyük bədii ifadəliliyə malik idi. Parlaq ləkələrin intensivliyində, hərəkət və xətlərdə həyatın real, hətta hislərlə duyulması özünü göstərirdi. Miniaturdəki aləm gah çiçək açan badamın zərif-ağ-çəhrayı köpüyündə, gah da payız yarpaqlarının qırmızı-sarı «libas»ında təzahür edən nağıllar bağçasıdır. Bunlar çəmənliklərin çəhrayı, mavi, bənövşəyi xalıları, sərt qayalar, gümüşü çeşmələr, məzəli tərzdə çəkilməmiş buludlar yaxud qızıl ulduzlarla bəzədilmiş açıq-mavi rəngli göy qübbəsidir. Parlaq geyimli insanlar, güclü heyvanlar və gözəl quşlar, şəkəli tağları olan zərif binalar, incə zövqlə nəzərə çarpdırılan müxəlləfat əşyaları – bütün bunlar kompozisiya və rəng ritmi ilə birləşərək, həyat sevgisi ilə dolu olan bütöv obraz formalaşdırırdı.

Miniaturün şərtliliyi və dekorativliyi onun əlyazma tərtibatının digər elementləri olan ornament və xəttatlıqla üslubi birliyini şərtləndirmişdir. Bununla belə heç vaxt onların içində itib-batmayan miniatur tabe funksiyaya yerinə yetirməsinə baxmayaraq, müstəqil və tamamlanmış sənət əsəri kimi qalmaqda idi. Öz müasirlərinə və, ola bilsin, daha çox gələcək nəsillərə ünvanlanmış miniatur təbrizli ustaların fantaziyası nəticəsində meydana gələn sehrli aləmin obrazını günümüzədək çatdırmışdır.

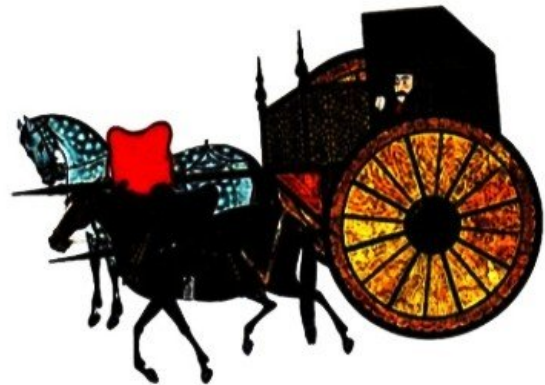

the deadly circle is Rustam, who is living his last minutes and whose pain spills out of the picture.

The understandable postures and plasticity of the bodies, as well as a conventional gesture, a piece of clothing or decoration of the room, were the language in which the artist talked about his heroes. A veil on the face or the golden flame behind the head was indicative of holiness. A turban with a magnificent plumage and egret of ostrich feathers was evidence of royal descent. Embroidery in the form of a dried branch of the robe was a sign of detachment from the world. A set of patches and wooden sandals meant contempt for life benefits. A penholder near a boy's figure hinted at his education, while a bowl and pears symbolized modesty. A cypress in miniature was a symbol of God, while a weeping willow talked about pangs of love.

It is important to note that despite all the pictorial conventions, miniatures possessed an immense artistic expression and revealed their content in poetic images. The intensity of color spots, lines and motions showed a real and even sensual feeling of life. The world in miniature is a fabulous garden – sometimes a delicate pink and white foam of blossoming almonds, sometimes dressed in a crimson and yellow attire of autumn leaves. It represents pink, blue, purple and gold carpets of lawns, rough rocks, silvery streams, a bright blue dome of the sky with intricate clouds and golden stars. People in bright clothes, mighty beasts and beautiful birds, elegant buildings with delicate arches, utensils marked with a delicate taste – all this linked together with a color and compositional rhythm created a holistic image imbued with love of life.

The conventionality and decorative nature of miniatures was determined by its stylistic unity with the other elements of the manuscript – ornaments and calligraphy. However, miniature never dissolved in them and remained, despite its subordinate role, a complete work of art. Addressed to contemporaries and perhaps even more so to descendants, it has brought to our days the image of a magical world created by the imagination of Tabriz masters.

Peyğəmbərlər və müqəddəslər

Prophets and Saints

Təbriz miniatür məktəbinin rəssamları mini-
atürü illüstrasiyadan ayıraraq müstəqil
incəsənət növü səviyyəsinə qaldırmaqla yanaşı,
onun dilini və kompozisiya əsaslarını
formalaşdırmış, bu janrın koloritini işləyib
hazırlamışlar. Bundan əlavə, onların axtarışları
dünyanın təməlinə təmas etmiş, fikir və
düşüncələri isə bəşər varlığının başlanğıcına
qədər gedib çıxmışdır. Onlar sadə və məcazi
formada da olsa, bu dünyanın ilk günlərinin
rəsmini çəkməyə cəhd göstərmişlər.

The Tabriz school artists not only raised
miniature from the level of illustrations
to art, but also created a language and
the basics of composition and developed
the color of this genre. Moreover,
their search has affected the foundations
of the universe, while their ideas
penetrated the origins of mankind.
They tried to paint a picture of the first
days of this world, albeit in a rather
allegorical manner.

گر آناه و گردن جسم آن کرد
جمانی بر بستگی از زبان

بدان از روی ماه و دست کمان
دیش ای زید و در پیش سپهر
چو سحاب و قاشم زرد و باغ
چشید و گستر و خور و سپهر
کشت از برش نعت سالی تهن
دختر کور و کوزن بیان
می خویش تن تاج را پروید
چهارم هم در دست کش می کرم
رفت و در از نام سینه نبرد
پراز دشمن نمر و پر از اول
بد اگاه که گاه دست و کوه
ز پویندگان هر در پیش گوت
برین گون از چشم پویندگان
سنه بیخ رود اندران اگاه
چو پیش از سن و در کار سنه
بوز را و زید آنچ هم سووند
بگشت و دست شای آن نعت کشت
بچشید بالای کیش کان
باشون و اندر شای شمار
از مردم در ای مد نعت می

- Sadch - bayramı Ressam Sultan Mhımmad Şah I Tahmasıb için hazırlanmış - Şahnâme - yazması. Tabriz. 1520-1540 cı ıllr. Metropolitan müzey, Nyu-York
The Feast of 'Sadch'. Manuscript of 'Shahnama' made for Shahı Tahmasıp I. Artist Sultan Mhımmad Tabriz. 1520-1540. Metropolitan Museum, New York.

Təbriz miniatürünün adətən XIV-XVI əsrlərə aid edilən çiçəklənmə fenomeni türk və monqol tayfaları tərəfindən qurulan nəhəng imperiyanın dağılması ilə eyni vaxta düşmüşdür. Çingizxanın bir-birinə həsəd aparan çoxsaylı varisləri yerli əyanları cəlb etmək, elm və mədəniyyətin əvvəlki nailiyyətlərindən, dinin, yəni İslamın birləşdirici rolundan istifadə yolu ilə öz hakimiyyətlərini möhkəmləndirməyə çalışırdılar.

Çingizxanın nəvəsi Hülakü tərəfindən əsas qoyulmuş Elxanilər nəslinə məxsus dövlət daha qüdrətli idi. Bu dövlət İran və Azərbaycanı, müasir Əfqanıstanın böyük hissəsini, Türkmənistanı, Cənubi Qafqazı, İraqı, Kiçik Asiyanın şərq hissəsini əhatə edirdi. Onların qarşısında zəif-zəif əsən avropalıların «vəhşi» adlandırıldığı bu hökmdarlar «elxan» («xalqların hökmdarı») titulu qəbul etməklə müxtəlif qəbilələrdən ibarət nəhəng birliklərdə yaşayışın təmin olunmasına imkan verən çoxpilləli inzibati və effektiv vergi sistemlərini təşkil etməyi bacarmış, olduqca böyük sərvət toplamış, incəsənət, ədəbiyyat və memarlığın inkişafına dəstək vermişlər.

Elxanilər sülaləsinin ən istedadlı nümayəndələrindən biri cəsur sərkərdə və ağıllı hökmdar olan elxan Qazan xan (1271-1304) idi. O, uğurlu müharibələr aparmaqla və öz hakimiyyətinə qarşı yönəlmiş istənilən cəhdlərin qarşısını vaxtında almaqla yanaşı, dövlətin möhkəmlənməsi, incəsənətin və müxtəlif sənət növlərinin inkişafı üçün çox iş görmüşdür. Məhz onun hakimiyyəti illərində ölkənin paytaxtı Təbrizin kənarında dünyada ilk elmi-mədəni mərkəz olan Rub-i Rəşidi şəhəri tikilmişdir. Qazan xanın özü üçün tikdirdiyi məhəşəm Şəmb-i Qazan türbəsi bu şəhərin mərkəzi idi, ətrafda isə bağça və fəvvarələrin əhatəsində məscid, iki mədrəsə, xəstəxana, qocalar evi, iyirmi karvansaray, manufakturalar, dəyirman, sənədlərin saxlandığı yer, rəsədxana, eləcə də kitabxanalar yerləşirdi.

Qazan xanın vəziri Rəşidəddin öz oğluna yazırdı: «Biz alimlər küçəsi qurmuşuq. Burada 400 nəfər alim, ilahiyyatçı və hüquqşünas, 1000-dək tələbə yerləşdirmişik. Dünyanın hər tərəfindən – Hindistan, Çin, Maçın, Misir və Şamdan alim və hakimləri dəvət etmişik». Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar «mədəni» Avropa ölkələri əhalisinin kütləvi şəkildə savadsız olduğu, oradakı «alim»lərin isə «fəlsəfi daş»ın xüsusiyyətləri barədə mübahisələr apardığı bir çağda baş verirdi.

Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, Qazan xanın Rub-i Rəşidi layihəsində iştirakı daha çox onun üçün türbə və yaxınlıqda məscid tikmək təklifi ilə məhdudlaşdı. İslamı təzəcə qəbul edən hər kəs kimi, o da

A colossal empire created by the Mongols collapsed approximately when Tabriz miniatures experienced their heyday, which is usually dated to the 14-16th centuries. Having divided it, the numerous descendants of Genghis Khan, consumed with distrust to each other, sought to consolidate their power by engaging the local nobility and drawing on the earlier achievements of science and culture and the unifying role of religion, i.e. Islam.

Particularly powerful was the state of the Ilkhans, a dynasty founded by Khulagu, the grandson of Genghis Khan. It included Iran and Azerbaijan, most of the present-day Afghanistan and Turkmenistan, the Caucasus, Iraq and the eastern part of Asia Minor. After adopting the title of Ilkhans, "rulers of nations", these "savages", as they were called by Europe fearful of the Mongols, managed to create a multi-level administrative and efficient tax system capable of maintaining life in hugely mingled associations. They accumulated inconceivable volumes of wealth and contributed to the flourishing of art, literature and architecture.

One of the most talented representatives of the Khulaguid dynasty was Ilkhan Ghazan Khan (1271-1304), a brave commander and a prudent ruler. He not only successfully waged wars and dealt with any attempts to take away his power, but also did a lot to strengthen the state and develop arts and crafts. It was during his reign that the world's first scientific and cultural center, the city of Rub-i Rashidi, was built in the suburbs of the then capital Tabriz.

Its center was a magnificent mausoleum Shamb-i Ghazan, which Ghazan Khan ordered to erect for himself. Around it, among gardens and fountains, there was a mosque, two madrassas, a hospital, a home for the elderly, two dozen caravanserais, manufactories, a mill, a library, an archive of documents, an observatory and a kitab-khane.

The great vizier Rashidaddin wrote to his son: "We have given dwellings to 400 other scholars, theologians, jurists, and traditionalists in the street which is named "The Street of the Scholars"... We have established 1,000 other students, who had come from all the professions of Islam... To all these students, residing in the Rub-i Rashidi or settled in the city of Tabriz, we have given orders to frequent every day the colleges which we or our sons have founded ... Fifty skilled physicians who have come from the cities of Hindustan,

İslam aqidəsinə görə bir gün gecə yansı böyük mələk Cəbrail Burakda – qadın başlı qanadlı atla birlikdə Məkkədəki məscidin yanında yuxuya getmiş Məhəmməd Peyğəmbərin yanına gələrək ona Quds şəhərinə səyahət etməyi təklif edir. Burak vasitəsilə Fələstina çatdırılan Məhəmməd Peyğəmbər namaz qıldıqdan sonra səmaya yüksəlir. Səmanın altı qatından keçərək mələklər tərəfindən salamlanan Peyğəmbər yeddinci səmaya qalxır. Burada o, rəngbərəng yarpaqları olan parıldayan ağac görür. Məhz burada Məhəmməd Peyğəmbər Allahla danışır və Onun əmrilərini dinləyir. Məhəmməd Peyğəmbərin gecə səyahəti və Meracə çıxması mövzusu Şərqi ədəbiyyatında və təsviri sənətində dəfələrlə əks olunub.

According to an Islamic legend, archangel Jabrayil with Burak, a wonderful winged horse with a horse's body and woman's head, descended on Prophet Muhammad who was sleeping near a mosque in Mecca one night and offered to make a trip to Jerusalem. Taken to Palestine by Burak, Muhammad ascended into heaven after the prayer. Passing six heavens where angels greeted the Prophet, Muhammad ascended to the seventh heaven. He saw a shining tree with colorful leaves there. This was where he spoke with God and learned about his true purpose. The theme of Prophet Muhammad's night journey and ascension to heaven was repeatedly reflected in literature and paintings of the East.

– Məhəmməd Peyğəmbərin Meracə –
Rəssam Sultan Məhəmməd
Nizami Gəncəvinin – Xəmsə – sənə əyazması.
Təbriz. 1539–1543-cü illər.
Britaniya kitabxanası. London.

'Mirage of Prophet Muhammad'.
Artist Sultan Muhammad
Manuscript of 'Khamsa' by Nizami Ganjavi.
Təbriz. 1539–1543.
British Library. London.

– İmam Əlinin məfəsi aparılır – Şah I Təhməsp – Fəhəmə – sındırı vərəqə
Təbriz, 1550–1560-cı illər. Metropoliten muzeyi Nyu-York

'Coffin of Imam Ali' Page from the manuscript of 'Fahama' of Shah Tahmasp I
Tehran, 1550–1560 Metropolitan Museum New York

- Sam oğlunu qaytarması üçün Samurq quşuna yalvarır -
Rissam Əbdül-Əziz Şah I Təhməspub - Şahnamə - sını yazması
Təbriz, 1520-1540 cı illər. Friz qalereyası Vaşinqton

"Sam implores bird Phoenix to return him his son".
Artist Abd al-Aziz. Manuscript of "Shahname" of Shahi Tahmasp I
Tehriz, 1520-1540. Freer Gallery Washington

dini məsələlərə olduqca qeyratkeşliklə yanaşırdı. Qazan xan buddist məbədlərini və xristian kilsələrini dağıtmağı əmr etməklə digər dinlərə münasibətini bildirmişdi. Nəticədə unikal sənət əsərlərinin məhv olması onu narahat etmirdi. Lakin onu da vurğulamaq lazımdır ki, sonralar digər çingizilərdən nümunə götürən elxan başqa dinlərin ardıcılalarına daha dözümlü yanaşmağa başladı. Təbriz ətrafında elmi mərkəzin təşkili ideyasının həqiqi müəllifi dövrünün müdrik şəxsiyyəti, elm, ədəbiyyat, fəlsəfə, təsviri sənət bilicisi, elxanilərin baş vəziri və salnaməçisi Fazlullah Rəşidəddin idi. Məhz onun səyləri nəticəsində kitabxanada ustalar toplanmış və onların fəaliyyəti üçün şərait yaranmışdır.

Lakin Rəşidəddin hər halda prorab rolunda çıxış edirdi, əsas sifarişçi isə, əlbəttə, «dinin təəssübkeşi», Təbriz kitabxanasının ustaları üçün əsərlər seçən elxan idi. Ona görə də illüstrasiyaların çəkilməli olduğu və «yenidən nəşr» edilən ədəbiyyatın böyük bir qisminin dini mahiyyət daşıması təəccüblü deyil. Lakin belə birtərəfli «tematik plan» rəssamların etirazına yaxud mənfi reaksiyasına səbəb olmurdu. Din, insanın bu dünyada yeri, onun Allaha itaəti, peyğəmbər və övliaların əxlaqi məsələləri rəssamları hökmdardan daha az narahat etmirdi. Rəssamlar da kifayət qədər dindar idilər, lakin Elxanilərdən və onları əvəzləyən Səfəvi sülaləsinin şahlarından fərqli olaraq dini hökmlərin təsdiqi ilə kifayətlənmiş, əksinə şübhələrə və cavab axtarılarına yol verirdilər.

Ona görə də Təbriz kitabxanasının mövcud olduğu bütün dövr ərzində din mövzusu onun fəaliyyətində üstünlük təşkil etmişdir. İlk növbədə bunlar «Cəmi ət-Təvarix» («Ümumi tarix») əsərində övliaların həyatından bəhs edən silsilələr, Birininin «Əl-Əttar əl-Bakiya» əsəri, «Meracnəmə» (Məhəmməd Peyğəmbərin meracı barədə kitab) və «Məsum imamlar kitabı», «Fəlnəmə» və «Kisas əl-ənbiya» («Peyğəmbərlər haqqında qisələri») adlı əsərlərdir.

Bu əlyazmalarında illüstrasiya edilmiş süjetlərin seçilməsi heyrat doğurur. Burada həm İncildən götürülmüş «Müjdə» və «İsa Məsihin İordan çayında xaç suyuna salınması» mövzularına, həm də Əhdi-Ətiqədən alınmış «İbrahim bütələri dağıdarkən», «İliyanın ölümü», «Habilin valideynləri ilə görüşü», «Navuxodonosor Əl-Qüds (Yerusalim) məbədinə dağıdır» kimi

Chin (China), Misr (Egypt) and Sham (Syria) have been granted our particular attention and favor, in a thousand ways ... Other craftsmen and industrialists too, whom we have transferred from various countries, have been established, each group in a particular street".

It is important to note that this was done at a time when the population of the "enlightened" European countries was universally illiterate and "scientists" argued about the properties of the "philosopher's stone".

It would be fair to say that the participation of Ghazan Khan in the Rub-i Rashidi project most likely boiled down to the proposal to build a tomb for him and a mosque near it. Like all neophytes (the ruling Ilkhan embraced Islam only in adulthood), he was very zealous in matters of faith. Ghazan Khan expressed his attitude to other religions by ordering the destruction of Buddhist temples and Christian churches. He didn't care much that this would lead to the demise of unique works of art. However, we suggest that later the Ilkhan followed the example of other descendants of Genghis Khan and became more tolerant of other faiths. The true inspirer of the establishment of a research center near Tabriz was a wise man of his time, an expert on science, literature, philosophy and painting, vizier and chief chronicler of the Ilkhans, Fazlallah Rashidaddin. It was thanks to his hard work and care that the best masters were brought to kitab-khane and conditions created for their work.

But Rashidaddin was more of a superintendent, while the main customer was, of course, "faith devotee" Ilkhan who selected works for the masters of the Tabriz kitab-khane. It is therefore no wonder that most of the literature which was intended for illustration and "republication" was religious. However, such a biased "thematic plan" hardly caused indignation and disapproval of the artists. Questions of faith, man's place in this world, the relationship with God and divine powers, the moral code of saints and prophets worried them no less than the ruler himself. They were no less religious, but unlike Ilkhans and the shahs of the Safavid dynasty who replaced them, being creative people, they did not limit themselves to the statement of religious precepts and allowed themselves some room for doubt and search for answers.

Therefore, the theme of faith was prevalent throughout the existence of the Tabriz kitab-khane. First of all, it was covered in the hagiographies of "Jami al-Tawarikh" ("Compendium of Chronicles") and "Al-Attar al-Bakiya" (The Chronology of Ancient Nations) by Biruni, "Meraj-name" ("Book of the Ascension of Prophet Muhammad"), the "History of immaculate Imams", "Fal-name" ("Book of divination") and "Qisas al-Anbiya" ("Stories of the Prophets").

The selection of illustrated manuscripts in these books is truly amazing. This includes evangelical themes "Annunciation" and "Baptism of Christ in the Jordan River", the Old Testament's "Abraham destroys the idols", "The Death of Elisha", "Abel date with par-

- Balma Yunus Peyğəmbəri udur -. - Cəmi at-Tavrix -dən ayrıca vərəq
Təbriz. XIV əsrin sonu. Metropolitan muzey. Nyu-York.

'Whale swallows Prophet Jonah'. Page from the manuscript of 'Jamī al-Tawārikh'. Təbriz.
Late 14th century. Metropolitan Museum. New York.

- Tahmīraz davrlıb döyüşür - Şah I Tahmīnasibin - Şahnaməsi - nin əlyazması.
Təbriz. 1520-1540-cı illər. Rəssam Sultan Məhəmməd. Metropoliten muzeyi. Nyu-York.

"Tahmīraz fights divs". Manuscript of "Shahnameh" of Shah Tahmīsp I.
Təbriz. 1520-1540. Artist Sultan Muhammad. Metropolitan Museum. New York.

«Pənbirnin cənnət bağında istirahəti». Rəsm.
Təbriz-Qazvin, 1550-1560-cı illər. Freer qalereyası, Vaşinqton.

“Peri's rest in a paradise garden”. Painting
Təbriz-Qazvin, 1550-1560. Freer Gallery, Washington.

mövzulara rast gəlmək mümkündür. Onlarla yanaşı qədim hind-İran əsətlərinə, sonralar Mehrican bayramı şəklini almış Soma ilahi alovunun oğurlanması haqqında, ilk insanlar hesab edilən Meşa və Meşiananın zalım şeytan Əhriman tərəfindən yoldan çıxarılması barədə zərdüştilik mifinə il-lüstrasiyalara yer verilir. Və, əlbəttə, rəssamlar İslam tarixində baş vermiş hadisələrə - «Rahib Bahira yeniyetmə Məhəmmədə gələcək Peyğəmbəri tanıyır» və «Məhəmməd Peyğəmbərin son xütbəsi», eləcə də şübhəli və bağlı mövzulara müraciət edirdilər - «İmam Əlinin xəlifə elan edilməsi» - Eyd al-Qədir əl-Hum bayramı, «Nəcərdə ilk müsəlmanlardan ibarət nümayəndə heyəti», «Həllacın edamı». Burada həmçinin əfsanəvi nəqqəş, maniçiliyin banisi Maninin edam səhnəsini və, nəhayət, «Qeysəriyyə əməliyyatı» kimi olduqca nadir hadisələri görmək mümkündür.

İllüstrasiyalarda o qədər çox dinin rəvayətləri öz əksini tapıb ki, belə bir yanaşma kosmopolitizm adlandırılır. Bu, şübhəsiz, həmin dövrdə Təbrizdə incəsənətin həqiqi inkişafı üçün olduqca əlverişli, ən müxtəlif etnik və dini icmaların dözümlülük şəraitində yanaşı yaşadığı ab-havanın hökm sürdüyünü göstərir. XIV əsrin Təbriz miniatürü kimi bədii fenomen məhz belə bir mühitdə yarana bilərdi.

Əlyazmalara çəkilən illüstrasiyalarda real və yarıməfsanəvi şəxsiyyətlər, övliyə və şəhidlər, peyğəmbərlər və qəhrəmanlar qalereyası təsvir olunub. Xüsusilə heyranedicə cəhət isə onların arasında müsəlman övliyələri təsvirlərinin də olmasıdır. «Cəmi ət-Təvərix» əlyazmasındakı «Rahib Bahira yeniyetmə Məhəmmədə gələcək Peyğəmbəri tanıyır» adlı miniatürdə yeni dinin banisinin gələcəyini gözləyən alim və rahib Bahiranın nəhayət onunla görüşməsi epizodundan bəhs olunur. Karvanı müşayiət edən məkkəlilər və Məhəmmədin əmisi Əbu Talib rahib Bahiranın göstərişi ilə yeniyetmə oğlan qarşısında baş əyirlər. Rəsmin yuxarısında səmanın rəmzi olan mavi yarımkürə aralanır və oradan görünən mələk Məhəmməd Peyğəmbərin üstünə qızılgül suyu çiləyir. Yeniyetmə hörmətli şəxslərin əhatəsində dayanıb, onların önündə əmisi Əbu Talib təsvir olunub. Onlar hamısı hörmət əlaməti olaraq gələcək Peyğəmbərin qarşısında baş əyiblər.

«İslamın qadağasına zidd olaraq müsəlman övliyələrindən heç biri rəsmin amansız fırçasından xilas ola bilməmişdir!» - ingilis tədqiqatçısı Tomas Arnold yazırdı. - Çox güman ki, bu təsvirlərin əksəriyyəti təəssübkeş müsəlmanlar tərəfindən məhv edilib, lakin bu halda belə Məhəmməd Peyğəmbərin təsvirləri qorunub saxlanılıb. Belə hadisələrdən biri Adəmdən başlayaraq Məhəmmədə qədər bütün peyğəmbərlərin həyatından bəhs edən

«ents» and «Nebuchadnezzar destroys the Temple of Jerusalem». And next to these are illustrations to ancient Indo-Iranian myths about the abduction of divine beverage Soma, which later took the shape of the Mihragan holiday, the feast of autumn equinox, the Zoroastrian myth of the temptation of first people Mesha and Meshiana by evil demon Ahriman, etc. And, of course, artists also turned to the events of general Muslim history - «Bahira recognizes the future prophet in Mohammed» and «The last sermon of Prophet Muhammad», as well as the Shiite «Initiation of Imam Ali», «Deputation of first Muslims in Nejrān» and «Execution of Hallaj». Here we also find the scene of execution of Mani, the legendary painter and founder of the Manichean doctrine, and finally rare events such as «Caesarean section».

The illustrations reflect the traditions of so many religions that they can't be called anything other than cosmopolitan. It is certainly evidence of the extraordinary atmosphere of tolerance and coexistence of a wide variety of ethnic and religious communities in Tabriz of the time. Only this environment could bring about such a unique artistic phenomenon as the Tabriz miniature of the 14th century.

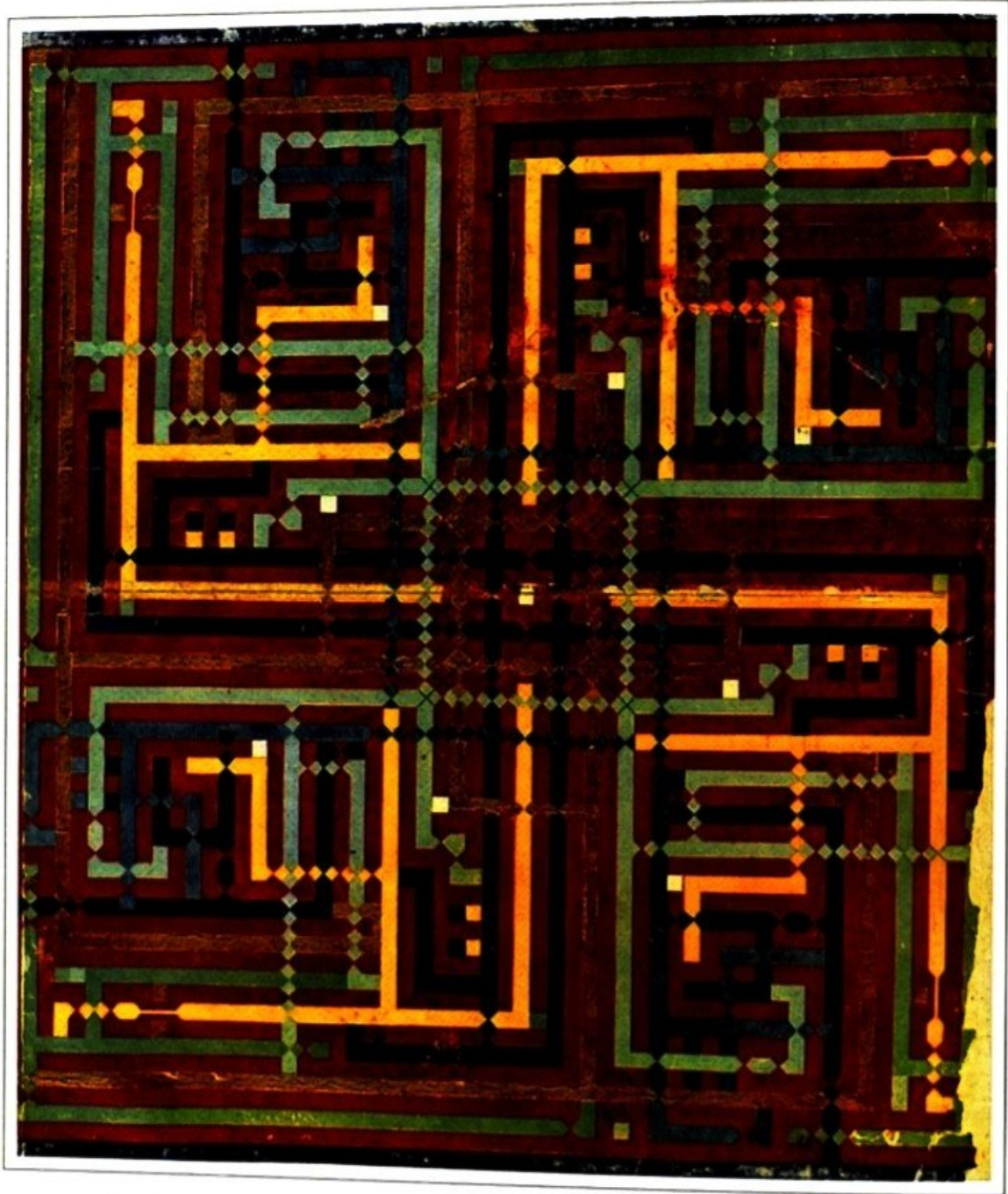
A whole gallery of real and semi-legendary figures, saints and martyrs, heroes and prophets appears in the illustrations for manuscripts. What is particularly striking, there are Muslim saints among them. The miniature «Bahira recognizes the future prophet in Mohammed» from the

«Jami al-Tawarikh» manuscript describes an episode when educated monk Bahira, who foresaw the emergence of the founder of the new faith, finally meets him. The people of Mecca accompanying the caravan and Muhammad's uncle bow before him on orders of Bahira. At the top, the blue hemisphere symbolizing heaven dissolves and a peeking out angel sprinkles rosewater on Muhammad. The boy is surrounded by venerable men and ahead of them is his uncle Abu Talib.

«Contrary to the prohibitions of Islam, none of the Muslim saints could escape the ruthless hand of the artist,» exclaims English researcher Thomas Arnold. «It is also possible that many of these images were destroyed by fanatics, but images of Prophet Muhammad have survived nonetheless. Evidence of that are illustrations for «Qisas

*İmam Əlinin adının dörd dəfə yazıldığı həndəsi kompozisiya.
Bəhrəm Mirzənin Albomu XV əsr. Topkapı muzeyi İstanbul*

*Geometrical composition with a quadrupled name of Imam Ali.
Album of Bəhrəm Mirzə. 15th century. Topkapı Museum, İstanbul*

- Suleyman Peyğambar va Saba kraliçası -. Abdurrahman Camii - Yeşil taxt tac -.
Tahrir: Meşhəd 1556 - 1565 ci illər. Fırı qalereyası Vaşinqton.

'Prophet Sulayman and Queen Saba' Abdurrahman Jamii 'Seven thrones'
Fabric: Meshhad 1556 - 1565 Fırı Gallery Washington

- İsa peyğəmbər Lazarı dirəldir. - Şah I Təhməspin «Fəhnamə»-sindən vərəq.
Təbriz. 1550-1560-cı illər. Metropoliten-muzey, Nyu-York.

'Jesus raises Lazarus from the dead'. Page from 'Fahnama' of Shah Tahmasp I
Təbriz. 1550-1560. Metropolitan Museum, New York.

«Qisas əl-ənbiya» («Peyğəmbərlər haqqında qissələr») əsərinə çəkilmiş illüstrasiyalardır. İslamın tarixi din olması və Quranın daima müqəddəs tarixə müraciət etməsi, eləcə də peyğəmbər və övliya personajlarının təsvir edilə biləcək hər yerdə görünməsi bir faktdır. Belə ki, bir çox tarixi əsərlərdə, mistik və etik xarakterli nəzm və nəsr əsərlərində, həmçinin istənilən tarix külliyyatının başlanğıcında dini süjetləri görmək mümkündür, çünki müsəlman tarixçiləri öz tarixlərini yazarkən ilk öncə dini mövzulara yer verirdilər». Bu, təəccüblüdür, lakin belə bir hissə yaranır ki, Təbriz miniaturlarının müəlliflərinə qadağan olunmuş mövzu yox idi. Nəca ki, onlar digər sivilizasiyalara aid üsul, üslub və irsədən faydalanırdılar. Bu mənada Biruninin «əl-Əttar əl-Bakiya» adlı alyazması xüsusilə səciyyəvidir. Bu alyazmasına çəkilmiş illüstrasiyalarda Təbrizin XIV əsrdəki mədəni həyatının spesifik xüsusiyyətləri – sinkretizm, başqa mədəniyyət və xalqlara açıq olma sanki ay-nadakı kimi əks olunmuşdur.

Eyni miniatürdə, əksər hallarda isə eyni predmetdə müxtəlif üslubların birləşməsi müşahidə olunur. Dekorativ hörük şəklinə salınmış dalğa Çin üslubunda köpüklü şana ilə tamamlanır («Xaç suyuna salma»). Uzaq Şərq görünüşlü ağac gövdələri Mesopotamiya üslubunda təsvir edilmiş yarpaq və meyvə ilə tamamlanmış şəklə düşür («Yalançı peyğəmbər Bihafrid və kəndli»), əyilmiş, düyünlü gövdələrin qabığı isə birdən-birə dekorativ xarakter alır: çat və düyünlər gövdənin üzərində konsentrik dairelər və spirallar şəklində düzülür.

Abbasilər dövrü təsviri sənətinin erkən Təbriz üslubunadək çatdırılmasında ellin incəsənətinin də izləri görünməkdədir. Antik tərzdə «geyindirilmiş» bəzi personajlar qədim yunan filosoflarını yaxud Bizans miniaturlarının qəhrəmanlarını xatırladır. Elə buradaca səthilik və dekorativizmlə səciyyələnən Mesopotamiya ənənəsinin mövcudluğunu aşkar etmək mümkündür. Bu ənənə əsərin həcm-məkan sxeminin Uzaq Şərq konsepsiyası, mürəkkəb işıq-kölgə nüansları ilə tamamilə təbii şəkildə uyğunlaşır.

İdeyaların belə bir coşğunluğu «Təbriz məktəbi Çin ənənəsi ilə çaxnaşmada» əsərinin müəllifi Östaş de Loreyin öz-özünə tamamilə məntiqi sual verməsi ilə nəticələnir: «Görəsən müsəlman təsviri sənəti nəyə çevriləcək? Daha qədim və yetkin incəsənətə məğlub olmaqla Uzaq Şərq incəsənətindən daimi asılılıqda qalacaqmı? Yoxsa İslam dahisi müdafiə olunacaqmı?» Və müəllif özü bu suala cavab verir: «Müsəlman təsviri sənəti qısa məğlubiyyətlər və uzunsürən qalibiyyətli mübarizədən sonra özünü zənginləşmiş və akademizmdən həmişəkinə nisbətən daha uzaq hiss edir».

Təbriz miniatür məktəbinin demək olar ki, bütün əsərləri, ilk növbədə dini mövzuda olanlar, gərgin eksperimentin aparılmasından, rəssamları düşündürən «İnsan nə deməkdir?» əsas sualına cavab axtarışlarında bir çox istiqamət və konsepsiyaların mövcudluğundan xəbər verir.

Al-Anbiya " ("Stories of the Prophets"), which contains biographies of all the prophets from Adam to Muhammad. Islam is a historical religion and the Koran constantly refers to sacred history, while characters of saints and prophets appear everywhere. Thus, religious scenes are scattered throughout many historical researches, works of poetry and prose of mystical and ethical content, and almost every historical research because Muslim historians preceded their own history with that."

Amazing as it may seem, there is a feeling that there were no tabooed topics for authors of Tabriz miniatures. Similarly, there were no bans on the use of techniques, styles and heritage of other civilizations. Particularly revealing in this regard is the manuscript "Al-Attar al-Bakiya" (The Chronology of Ancient Nations) by Biruni. Its illustrations reflect, as if in a mirror, the specific features of Tabriz's cultural life of the early 14th century: its syncretism, openness to other cultures and other nations.

Different styles may intertwine not only in one miniature but also within the same subject at times. A wave woven into a decorative braid ends with a foaming crest in the Chinese style ("The Baptism of Christ"). The trunks of clearly Far Eastern trees transform into the foliage and fruit painted in the Mesopotamian style ("False Prophet Bihafrid and a peasant"), while the bark of bent and gnarled trunks suddenly acquires a decorative nature: cracks and knots have concentric circles and spirals.

The Abbasid style paintings of the early Tabriz style also contain reminiscences of Hellenistic art. Some characters of the illustrations draped in the antique manner are reminiscent of ancient Greek philosophers or heroes of Byzantine miniatures. Here we can also discover the presence of the Mesopotamian tradition with its flatness and decorative features. It naturally fits into the Far Eastern concept of a three-dimensional scheme with complex light-to-dark picture nuances.

Such an abundance of ideas makes logical the question asked by the author of the brilliant essay "The Tabriz School", Eustache de Lorey: "What will Muslim art develop into? Defeated by older and more mature art, won't it remain in eternal dependence on Far Eastern art? Or will the genius of Islam defend itself?" And he answers, "The Muslim painting, after short defeats and a long victorious struggle, is finding itself enriched and ever more distant from being academic."

Nearly all of the Tabriz miniatures, especially those on the religious topic, are indicative of a tense experiment, the presence of a plurality of directions and concepts and a broad search for an answer to the main question that faced the artists: "What is man?"

برای کینه موج از دست باد
بار اوسته جوج چشم خروس

حکیم آن جهان را جود درین نسا
یکی برین کشتی سان عروس

پستایند خاک پای وی
میر باد با نسا برانست لفته
مان اول پست بی دولی

نم بند و اصل میت نبی
جوسختا و کشتی بر نساخته
محمد دروازه رون با بی ط

کرانه سپه اوجن با بدید
شوم غم خوردم دیار زنی

خسرو کند کرد در دیار بدید
بدل کنت اگر با نبی دو سپه
خسرو اندر جوی می و کهن
کرت زین با بدید کما نهست

کس از غم سپه و کج بدید
خداوند تلج و لوا و سپه
بزد نبی و ویسه کیر جایی

بدانیت کو موج خواهد رون
مانا که باشد مرا و پستیکه
اگر چشم داری بیک سر کما

- İki buddot rahibi şirb bulıkb - Tabriz, XIV 29ın sonu - XV 29ın 29vohı
Metropoliten muzey, Nyu-York

"Two Buddhist monks with a lion", Tabriz, Late 14th - early 15th centuries
Metropolitan Museum, New York

«Əfsanəvi rəssam Maninin edamı» - v. - Müjdə» - Əbu-Reyhan Birüninin «Əl-Əttar əl-Bakiya» - 230r. Təbriz. 1307-1308-ci illər. Edinburq Universitetinin kitabxanası, Edinburq.

«Execution of the legendary artist Mam' and 'The Annunciation'. Abu-Reyhan Biruni. "Al-Attar al-Bakiya". Tabriz. 1307-1308. Library of Edinburgh University, Edinburgh.

Tarixi yaxud mifik epizodların təsdiqindən ibarət olan illüstrasiyalardan başlayan Təbriz ustaları zaman keçdikcə miniatürlərdə süjetlərin təsvirləri ilə yanaşı onların ruhunu da əks etdirməyi öyrənmişlər. Onlar qeyri-mümkün görünən işin öhdəsindən gəlmişlər - fəlsəfi ideya və poetik obrazların çatdırılması üçün təsviri sənət üsullarını axtarıb tapmışlar. Süjetin konkretliyindən uzaqlaşan rəssamlar əsas diqqəti qəhrəmanların hərəkətlərinə deyil, ruhi vəziyyətinə yönəlmişlər. Bu, miniatür sənətinin tarixi boyu bir daha heç vaxt fəth edə bilmədiyi zirvə idi.

Starting with illustrations that were nothing more than a statement of historical or mythical scenes, Tabriz masters eventually learned to embody not only the letter but also the spirit of stories through miniatures. They were able to do the impossible - find visual techniques of communicating philosophical ideas and poetic images. Detaching themselves from the specifics of a plot, artists focused on the state of mind of their characters, not on the show of their actions. It was the apotheosis of creativity. Miniature painting had never reached such heights of expression in its entire history.

Tarixdə iz

Mark in history

«İnsanın özündən sonra qoyub getdikləri onun adı ilə bağlı olur, onun əməlləri bu adın fərəh, nifrət yaxud laqeydlik rəmzinə çevrilməsinə səbəb olur». Fransız filosofu Pol Valerinin fikrincə, xalqların yaddaşı məhz bu sxem üzrə formalaşır. Əksər hökmdarlar üçün bu sxemin ikinci hissəsi xüsusilə əhəmiyyətlidir: sənin əməllərin necə təsvir ediləcək. Ona görə də hələ Tövratin hakim olduğu vaxtlardan hər bir hökmdar gələcək nəsillərin qarşısına daha yaxşı görkəmdə «çıxma»ğa say göstərirdi.

"A man leaves behind something with which his name is associated and the creations that turn this name into a symbol of admiration, hatred or indifference." According to French philosopher Paul Valéry, the memory of peoples is formed on the basis of this scheme. In fact, for most rulers the second part is especially important: how your actions will be described. Therefore, from biblical times each of them tried to appear before descendants in the most favorable light.

<p>دگر گفت کاغذ خردی سنج دگر گفت خردی لشکر بلبلت هادی خردی سنج انکدی بزد یکی اندر تو دوزخ درت و زایش بشد زو شاک ز دگر</p>	<p>خردا سنجی خوشتر با سرنج ترتها نامدی برون بهن ز کون صمیر کجی خاک اندر هر اگشوزد کجی انج چنین کت کجی شد اندر</p>	<p>لکه هر ترا آمد از دنج تو همه این فر کجی سگری و زایش نماید دوان نادرس صورت تابوت اندر کند</p>	<p>بکی تنک بونشد کجی تو تراوان غمزند کجی اندر تراوان بمالده زخ بوزش دوام زمان تراشید بباد جهانها زای طرا کجاست</p>	<p>بسی و بیسی اله بروت ترا دگر گفت کجی فراد ناشی صمیر کجی ای امردا ز شا جهانها زای طرا کجاست</p>	<p>بشدت بند صنعتی بکی دقون خاسته خاستی جهانها زای طرا کجاست جهانها زای طرا کجاست کجی سنجی می بیند</p>
<p>ساز خورشیدان ز دوزخ بسی زدم و بیس کازین دوختی که کجی کجی زاد اندر دزدی که بجایت نه بیم هستی من بجی و بشد کجی کجی نخ بکد و زان کجی کجی</p>	<p>دوازده شهر روز چه نهاجه بالکرا اختر دلای کجی نیم تراغ کجی نه دولت پیدا نه بیاسم اگر کجی آبی و کجی کجی کجی بجه دارد کجی کجی بجز زرف و اذن ترا کجی</p>	<p>دگر شهزادان که روز زبان ترا داد کجی کجی بجواج شهزادان کجی یا و بچون و بکجی کجی اگر کجی کجی کجی کجی بزاوردن بکجی کجی کجی و کجی کجی کجی کجی</p>	<p>ترا نشان ز یاد اندام کجی هستی بازی از مردم کجی بزد کجی کجی کجی کجی نه کجی کجی کجی کجی بیا و هجا و کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی همه کجی کجی کجی کجی</p>	<p>جراحی دیدی بندادش کجی بگردی جهان از زکات کجی ببندد منده کجی کجی همه کجی کجی کجی کجی بجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی اگر کجی کجی کجی کجی</p>	<p>تراکم این شایستی و کجی ببندد کجی کجی کجی کجی بماند جهان از کجی کجی بجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی اگر کجی کجی کجی کجی</p>

- İğnelerin omuzunu uzurunda ağlama - Reyuk Tabriz - Şahname - 51
Tabriz 1330-1340 yılları İran galeriyası Washington

"Lamentation over the body of Iskandar" - Great Tabriz - Shahname
Tabriz 1330-1340 - Free Gallery Washington

Sifarişçilərin böyük əməllərini tərənnüm edən salnamələr Şərq ədəbiyyatında, şübhəsiz, ən məşhur janr idi. Burada Teymurilərdən bəhs edən «Zəfər-namə» («Zəfərlər kitabı») yaxud «Teymur-namə» («Teymur haqqında kitab»), osmanlılara həsr olunmuş «Səlim-namə» («Səlim haqqında kitab»), «Süleyman-namə» («Süleyman haqqında kitab»), Moğollara aid «Babur-namə» («Babur haqqında kitab») və «Əkbər-namə»də («Əkbər haqqında kitab») olduğu kimi, konkret şəxslərin həyat və qəhrəmanlıqları təsvir olunmaqla yanaşı, «Cəmi ət-Təvərix» («Ümumi tarix») kimi irihəcmli əsərlər də yaranırdı. Real hadisələrin əsətir və əfsanələrlə qarışdığı bu illüstrasiyalı xronikalardan başlayaraq Tabriz kitabxanasında çalışan rəssamların sənət eksperimentlərində tarixi janr xüsusi yer tutmağa başlayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, həcminə görə çox böyük əsər olan «Ümumi tarix» Qazan xanın vəziri Rəşidəddin Fəzlullahın himayədarlığı, maliyyə dəstəyi və fəal iştirakı nəticəsində yaranmışdır. Materialın təqdim olunmasında, tarixi faktların və təsvir ediləcək süljetlərin seçilməsində və, ilk növbədə, tədqiqatın genişliyində onun şəxsiyyəti hiss edilir. Əvvəlcə yalnız türk-monqol tayfalarının tarixi kimi düşünülən əlyazmasına sonradan daha iki cild – ümumi tarix və dünya coğrafiyası əlavə olundu. Hətta həmin dövrdə görünməmiş zirvələri fəth etmiş müsəlman tarix elmi üçün bu əsər hadisələrin əhatə dairəsinin genişliyi ilə fərqlənir, siyasi və dinlə əlaqələndirilən xürafatlar üzərində ağılın qələbəsinə nümayiş etdirirdi.

Bununla bağlı Arnold C. Toynbinin proqram xarakteri daşıyan və həmin dövrdə Şərqdəki vəziyyəti anlamağa yardım edən mülahizələrindən biri yada düşür. Tarixçi yazırdı: «...Qeyri-Qərb cəmiyyətlərinin qərbli tədqiqatçıları öz sosial mühitlərinin təsiri altında olmaqla əsas diqqəti siyasi aspektə yönəltmişlər, çünki bu, Qərb cəmiyyətinin həyatının ən mühüm tərəfidir. Şərq cəmiyyətlərinin tarixi dəyişməz qeyri-məhdud despotizm mənzərəsini sərgiləyir. Lakin bu, daha çox illüziyadır və qərbli tədqiqatçılar qeyri-Qərb siyasətini tarixin dərinliklərinə varmıdan daha əsaslı şəkildə öyrənsəydilər, bunu anlamaq bilərdilər. Və əgər onlar siyasi münasibətlər «pərdə»sinin altında daha dərin mədəni planı görməyi bacarsaydılar Şərqi siyasi durğunluğunun əslində o qədər də böyük əhəmiyyət daşmadığını, bəlkə də cəmiyyətin zənginliyinə və həyatının təmliyinə heç bir təsir göstərmədiyini dərk edərdilər».

The chronicles glorifying the great deeds of their owners were undoubtedly the most popular genre in the literature of the East. In fact, along with the descriptions of the life and exploits of specific individuals, as in the case of the "Zafar-nama" ("Book of victories") or "Timur-nama" ("Book of Timur"), of the Ottoman "Selim-nama" ("Book of Selim") and "Suleyman-nama" ("Book of Suleyman"), of the Mughal "Babur-nama" ("Book of Babur") and "Akbar-nama" ("Book of Akbar"), truly large-scale works such as "Jami al-Tawarikh" ("Compendium of Chronicles") were created. Starting from these illustrated chronicles in which real events interspersed with myths and legends, the historical genre has taken a special place in the creative experiments of artists from the Tabriz kitab-khane.

It should be noted that the colossal "Compendium of Chronicles" was created under the patronage and with the funding and participation of Vizier of Ghazan Khan – Rashidaddin Fazlallah. His personality is felt in the presentation of the material, selection of historical facts, choice (selection) of illustration themes and, above all, scope of the research. Originally conceived as a history of the Mongols, the manuscript was subsequently supplemented with two more volumes – general history and geography of the world. Even for Muslim historiography, which reached extraordinary heights by the time, this work stood out for an unprecedented breadth of the events covered and demonstrated the triumph of reason over religious and political prejudices.

In this regard, let's recall one of the program statements of Arnold Toynbee which helps to understand the situation in the East at the time. The historian wrote: "... Western scholars of non-Western societies, influenced by their own social environment, are focused on the political aspect because it is the most important aspect of life in Western society. The history of Eastern societies represents a picture of unchanging and unlimited despotism. However, this is largely an illusion. Western researchers could have understood that had they studied non-Western politics more carefully without even bothering to go too much into history. And if they could see, through the veil of political relations, a deeper cultural picture, they would have realized that the political stasis of the East was not very important and perhaps did not have an impact on the richness and fullness of life of society."

Dahi Sultan Məhəmməd tərəfindən hazırlanmış miniaturda İranda əfsanəvi ilk çarı Kayumərs insan və heyvanların əhatəsində təsvir olunub. Rəvayətə görə o, dağın zirvəsindəki mağarada yaşayaraq dövləti idarə edirmiş. Onun otuzillik hakimiyyəti ölkə tarixində qızıl dövr hesab olunur. Kayumərs meşələrdə vahşi həyat tərzi keçirən insanları bir yerdə toplamış, onları geydirmiş və yedirmiş, sənət öyrətmişdir. Çardan sağda rəssam onun sevimli oğlunu, Əhriman tərəfindən qətlə yetirilən Siyamakı təsvir edib. Mələk Siroş Kayumərsi və Siyamakı bu barədə xəbərdar etsə də, onlar öz taleləri ilə bənarırlar. Yalnız çarın qəmli baxışı ona iztirab verən düşüncələri üzə çıxarır.

The miniature created by great Sultan Muhammad depicts Keyumars, the legendary first king of Iran, surrounded by people and beasts. According to a legend, he ruled sitting in a cave on a mountain top. His 30-year reign was considered the golden period in the history of the country. Keyumars brought together those who used to live in the wilderness in the woods, clothed and fed them and taught them crafts. To the king's right the artist depicted his beloved son Siyamak, who was destined to die at the hands of Ahriman. Although angel Sirosh warned Keyumars and Siyamak about an evil fate, they are obedient to destiny. Only the sad look of the king's eyes gives away his tormenting thoughts.

«Kayumərsin hökmdarlığı».
Rəssam Sultan Məhəmməd
Şah I Təhməsbəy «Şahnamə» sənə əhyazması.
Təbriz, 1520–1530-cu illər.
Ağa Xanım fondu, Cenevrə.

"Keyumars on the throne".
Artist Sultan Muhammad
Manuscript of "Shahname" by Shahi Tahmasp I
Tehran, 1520–1530
Aga Khan Foundation, Geneva.

گریتبجی ان شاد زویک

تا پندان سان سینج

جهان کشت بافر و این و آ

چو آمد بچ گل اناب

خستین کوه اندرون داشت جا

کی مرث چون شد جهان لعدا

گرونده چنان بود و عرس

ز دانه آغجه سی پرورش

پنکینه پوشیدند و با کرن

سیراج و خنجرش بر آمدن کن

- Gulshah Rabinı öldürür - . Ressam Əbd ul Momin əl-Xoyi
Əyyuqanın - Vəraqə və Gulşah - poeması. Xoy. XIII əsrin əvvəli. Topkapı muzeyi, İstanbul

"Gulshah kills Rabi". Artist Abd ul Momin al Hoyi
Ayika's poem "Vəraqə and Gulshah". Hoy. Early 13th century. Topkapı Museum, İstanbul

- Gulşah uzundəki ortuyunu çıxarır - . Ressam Əbd ul Momin əl-Xoyi
Əyyuqanın - Vəraqə və Gulşah - poeması. Xoy. XIII əsrin əvvəli. Topkapı muzeyi, İstanbul

"Gulshah unveils his face". Artist Abd ul Momin al Hoyi
Ayika's poem "Vəraqə and Gulshah". Hoy. Early 13th century. Topkapı Museum, İstanbul

- Gulşah Rabinin ordusuna yaxınlaşır - . Ressam Əbd ul Momin əl-Xoyi
Əyyuqanın - Vəraqə və Gulşah - poeması. Xoy. XIII əsrin əvvəli. Topkapı muzeyi, İstanbul

"Gulshah approaches the army of Rabi". Artist Abd ul Momin al Hoyi
Ayika's poem "Vəraqə and Gulshah". Hoy. Early 13th century. Topkapı Museum, İstanbul

Rəşidəddinin dövründə tərtib edilmiş nüsxənin iki fraqmentindən aydın olur ki, miniatürlər üçün mövzular seçərkən o, onların arasında daha mühümlərinə üstünlük verirdi. Oxucu Əhdi-Ətiqdəki peyğəmbərlərin təsvirləri, Məhəmməd Peyğəmbərin həyatından səhnələrlə, Hindistan, Çin, İran və Ərəbistanın keçmişinə bağlı fraqmentlərlə, Qəznəvilərin, Əməvilərin, Səlcuqilərin, eləcə də keçmiş dövrlərin digər hökmdarlarının hərbi səfərlərinə həsr olunmuş epizodlarla tanış olur. Lakin bütün bunlar əsas məsələnin – türk-monqollar və, ilk növbədə, Çingizxanın nəslindən olan və əlyazmada təsvirləri verilən Çingizilər barədə hekayətin müqəddiməsi kimi çıxış edir. Faktiki olaraq Rəşidəddinin bu əsəri dünya tarixində onların rolunun qəti surətdə qanunlaşdırılması idi.

«Ümumi tarix» üzərində iş 1300-cü ildə başlayıb. Hazırlıq işləri Rəşidəddinə xəs vəsətlə və xüsusi dəqiqliklə aparılırdı. «Cami at-Tavarix»in birinci cildinin yazılması üçün monqol müşavirləri cəlb olunmuş, monqol hökmdarlarına aid sənədlər, «Altın depter» adlandırılan rəsmi monqol xronikası kitabxanalardan götürülmüşdür. Qərbdə monqolların hərbi kampaniyası təsvir edilərkən Cüveyninin əsərindən istifadə olunub. Rəşidəddin şəxsən Qazan xandan və monqol tarixinin ən böyük bilicisi Puladdan məsləhətlər alıb.

Səmaaltı imperiyaya həsr olunmuş hissə iki çinli alim – Li Ta Çi və Maksun tərəfindən hazırlanmışdır. Əsərin yazılmasında həmçinin farslar, hindli, Kəşmirdən olan buddist rahib Kamalaşri və katolik missioner iştirak etmişlər. Tarixi əsərlərdən Tabəri və Biruninin kitablarından, əl-Utbinin «Tarix al-Yamini»sindən (Səlcuqilərin tarixinin şərh məqsədi ilə), habelə Firdovsinin «Şahnamə»sindən istifadə olunmuşdur. Əsərin orijinal mətni monqol dilində yazılmış, daha sonra isə Rəşidəddin tərəfindən fars dilinə şəxsən tərcümə olunmuşdur. Elxanın bəyəndiyi əlyazması bir qədər sonra nəşrə hazırlanmaq üçün kitabxanaya təhvil verilmişdir.

İşin keyfiyyətinin olduqca yüksək olması ilə yanaşı, kitabxananın məhsuldarlığı heyranedicidir. Tədqiqatçıların hesablamaları göstərir ki, bir miniatür, bir qayda olaraq, 2-3 gün ərzində yaranırdı. Belə bir sürət həm rəssamların ustalıq, həm də onların konveyer sistemindən istifadə etməsi, bəzən də şablonların tətbiqi ilə izah olunur. Məsələn, növbəti hökmdarın səltənətini göstərmək üçün adətən taxt-tacli səhnə seçilirdi və onun məzmunu qəhrəmanın hansı əməllərlə məşhurlaşmasından asılı olaraq dəyişirdi. Deyək ki, bir çox sənət növlərini kəşf etdiyi və onların yayılmasına səbəb olduğu söylənilən mifik İran şahı Camşid

Two lists from Rashidaddin's times show that while selecting topics for miniatures, he tried to single out the most important ones. The reader is shown Old Testament prophets, scenes from the life of Prophet Muhammad, fragments from life in India and China, Iran and Arabia, episodes of Ghaznavid, Umayyad, Seljuk and other rulers of the past. But this is only an introduction to the main story – the story of Turko-Mongols and, above all, descendants of Genghis Khan whose portraits decorated the manuscript. In fact, Rashidaddin's work legitimized their role in the history of the world.

Work on the "Compendium of Chronicles" was launched in 1300. Preparations were made of the scope and meticulous care typical in for Rashidaddin. To write the first volume of "Jami al-Tawarikh" he involved Mongolian advisers and borrowed documents and the official Mongolian chronicle "Altyn depter" from the library of Mongol rulers. While describing the Mongolian military campaign in the West, the work of Juvayni was used. Rashidaddin consulted with Ghazan Khan himself and the most eminent expert on Mongolian history Pulad.

The section dedicated to the Celestial Empire was prepared by two Chinese scientists – Lee Ta Chi and Maksun. Also involved in the preparation of the research were Persians, an Indian, a Buddhist monk Kamalashri of Kashmir and a Catholic missionary. Of the historical works the researches of Tabari, Biruni, "Tarikh al-Yamini al-Utbi" (for a presentation of the Seljuk history) and "The Book of Kings" by Ferdowsi were used.

The original was written in Mongolian and then translated into Farsi by Rashidaddin personally. Then the manuscript approved by Ilkhan was submitted to kitab-khane for publication.

Even though work was of very high quality, the productivity of kitab-khane was astounding. Calculations by researchers suggest that one miniature was usually created in two to three days. Such a speed is explained both by the skill of artists and their use of the straight-line method of work, sometimes even the use of stencil. For example, to illustrate the reign of some monarch, a throne scene was usually selected and the contents of it varied depending on what the monarch was noted for. For instance, a mythical Persian king Jamshid, who was credited for the invention and spread of many crafts, was depicted by the people of Tabriz among craftsmen. Accordingly, belligerent monarchs were painted among commanders and warriors, while kings who patronized arts were depicted with poets, philosophers and artists.

*« Vərqa Yəmzəndən yola çıxır » - Rəssam Əbd-ül Məmin əl-Həyi.
Əyyuqinin « Vərqa və Gülşah » poeması. Xey. XIII əsrin əvvəli. Topkapı muzeyi. İstanbul*

*"Varga leaves Yemen". Artist Abd-ul Mumin al-Hoyi.
Ayuka's poem "Varga and Gulshah". Hoy. Early 13th century. Topkapı Museum. Istanbul*

*« Rəbi Vərqanın atasını öldürür » - Rəssam Əbd-ül Məmin əl-Həyi.
Əyyuqinin « Vərqa və Gülşah » poeması. Xey. XIII əsrin əvvəli. Topkapı muzeyi. İstanbul*

*"Rabi kills Varga's father". Artist Abd-ul Mumin al-Hoyi.
Ayuka's poem "Varga and Gulshah". Hoy. Early 13th century. Topkapı Museum. Istanbul*

*« Gülşah Vərqanın köməyinə təbdir » - Rəssam Əbd-ül Məmin əl-Həyi.
Əyyuqinin « Vərqa və Gülşah » poeması. Xey. XIII əsrin əvvəli. Topkapı muzeyi. İstanbul*

*"Gulshah hurries to Varga's help". Artist Abd-ul Mumin al-Hoyi.
Ayuka's poem "Varga and Gulshah". Hoy. Early 13th century. Topkapı Museum. Istanbul*

- Xosrov taxtda zylşarkın - Nizami Ganjavi'nin - Xamsə - si
Təbriz. 1524-cü il. Metropoliten muzeyi Nyu-York.

"Khosrov sits enthroned". "Khamisa" by Nizami Ganjavi
Tabriz. 1524. Metropolitan Museum, New York.

XV əsrdə yaşamış Şarq sufi şairi Əbdürrəhman Caminin ən böyük əsəri «Yeddi taxt-tac» poemalar silsiləsidir. Bu silsiləyə 1486–1487-ci illərdə yazılmış «İsgəndərin müdriklik kitabı» da daxil edilib. Əvvəlki ədiblər kimi, Cami də böyük imperiyanın qurucusu Makedoniyalı İsgəndərin şəxsiyyətinə xüsusi maraq göstərmiş. Üstəlik onlar bu sərkərdənin apardığı döyüşlərlə yanaşı, onun bir neçə böyük mədəniyyəti birləşdirməyə yönəlmiş uğursuz cəhdlərini də diqqətlə öyrənmişlər. Caminin əlyazmasına çəkilmiş «Böyük İsgəndərin ölümü» miniaturu Şah I Təhmasibin kitabxanası bağlandıqdan sonra onun sevimli qardaşı oğlu İbrahim Mirzəyə xidmət edən təbrizli rəssamların əməyinin nəticəsidir.

The biggest work of the Oriental mystic poet Abdurrahman Jami, who lived in the 15th century, was a cycle of poems "Seven Thrones". It includes the "Book of Wisdom of Iskander" written in 1486–1487. Jami, like many writers who preceded him, was very interested in the figure of the builder of the great empire Alexander the Great. The subject of their scrutiny was not only the battles of the commander, but also his unsuccessful attempts to combine several great cultures. The miniature "The Death of Alexander the Great" for Jami's manuscript was created by Tabriz artists who, after the closure of kitab-khane of Shah Tahmasp I, went to work for his favorite nephew Ibrahim Mirza.

«Böyük İsgəndərin ölümü».
Əbdürrəhman Caminin «Yeddi taxt-tac» əsəri.
Məşhəd. 1556–1565-ci illər.
Frir qalereyası. Vaşinqton.

"The Death of Alexander the Great".
Seven Thrones" by Abdurrahman Jami.
Meshhed, 1556–1565.
Freer Gallery. Washington.

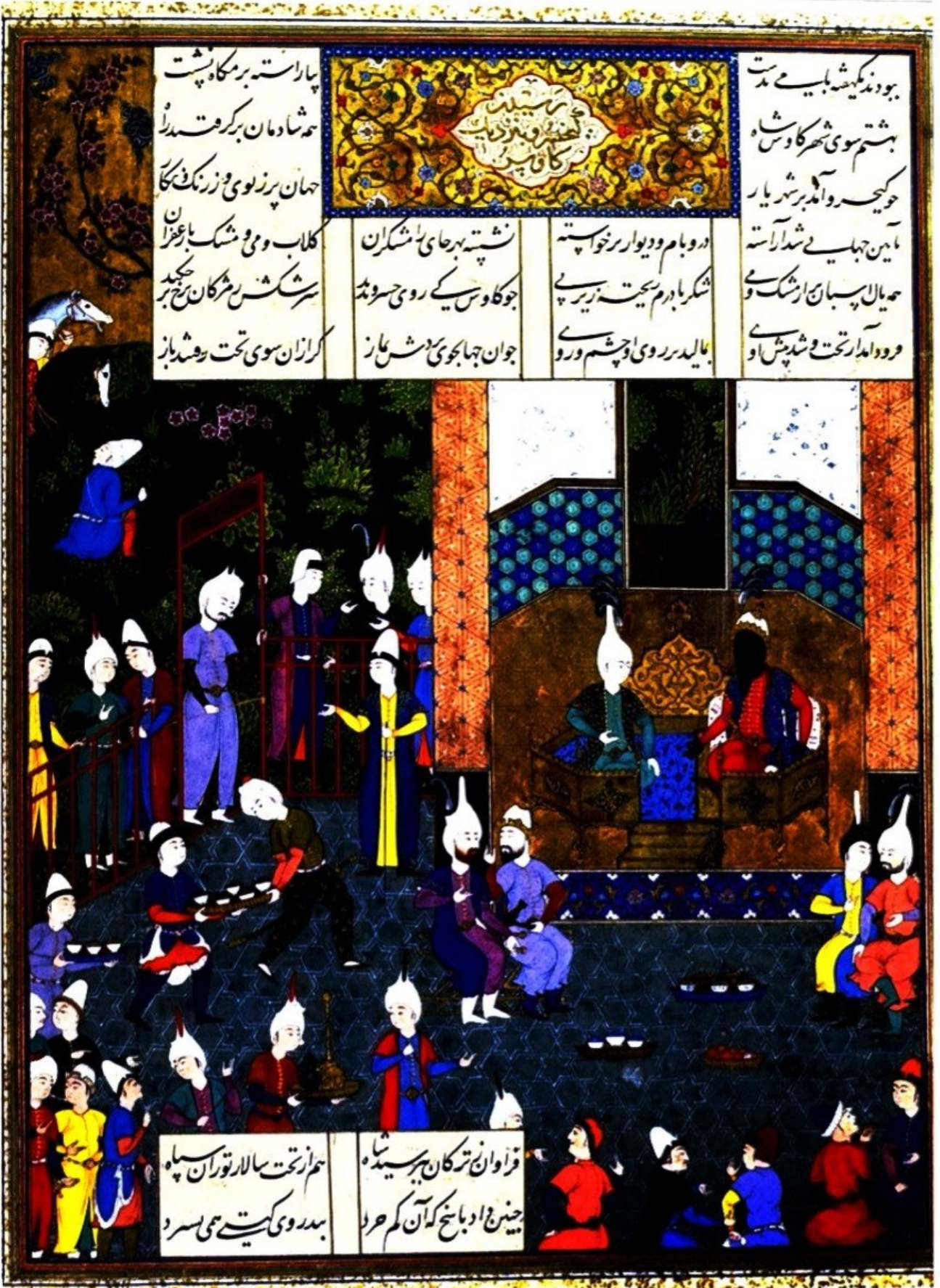
- Bağdadla daşqın - yaxud - Hulaku qoşunlarının Bağdadla hücumu - diptix.
Dits Albumu Təbriz: Bağdad 1350-1360-cı illər.
Dövlət kitabxanası Berlin.

Diptych 'Flooding in Baghdad' or 'Storming of Baghdad by the troops of Hulagu'.
Dits Album Təbriz: Bağdad 1350-1360.
State Library Berlin.

- Qurban yürüyüşü - Dits Albumu Təbriz: Bağdad 1350-1360-cı illər.
Dövlət kitabxanası Berlin.

'March of the prisoners'. Dits Album Təbriz: Bağdad 1350-1360.
State Library Berlin.

پاراسته برمگاه پشت
 شه شادمان بر گرفتند
 همان پرز لوی و زرنک کنگا
 کلاب و می و مشک باغزا
 سیر کشن مرکان جگید
 کر ازان سوی تحت رهش باز

سر سینه
 کافیر و مزدور
 کافیر

نشسته بر جای لشکران
 جو کاوس کی روی حسود
 جوان جهابجوی بدش عاز

در و بام و دیوار برخواست
 شکر با درم ریخت زیر پ
 مایه در روی او چشم و رو

بودند کیشه بایه مدت
 هشتم سوی شکر کاوش
 جو کج رو اند بر شریار
 ماین جهایی شد راسته
 همه مال پس بان ارشک و
 هر دو آمد تحت و شد پیش او

هم از تحت سالار توران سپاه
 بدر روی کیت می سر د

قزوان ترکان پر سینه
 چنین ادب باخ که آن کم هر د

- Key Xosrowi kuhara Key Kavus salamlayn - Shah I Eshmasdin - Salnamo - sunm
 Ravmasi Tabriz 1520-1540 call by Davud Koldkshmasi Kopenhagen

Key He-tor is gaid by his gaudlatho Key Kavus - Manuscript of Salnamo
 of Shah Tahmasp I Tabriz 1520-1540 The Paris collection & Copenhagen

- Şahzade yay kökünde - Şah I Tahmasibin hakimiyeti dönünde hazırlanmış
zamanından miniatür. Tabriz: 1525-1530 cu ilbr. Metropolitan müzey, Nyu York.

"Prince in a summer pavilion". Miniature from a manuscript
of Shah Tahmasp I's reign. Tabriz: 1525-1530. Metropolitan Museum, New York.

tabrizlilər tərəfindən sənətkarların əhatəsində təsvir edilib. Buna müvafiq olaraq döyüşün hökmdarların yanında sarkarda və döyüşçülərin rəsmlərini çəkir, incəsənətə himayədarlıq edən hökmdarların ayanları qismində isə şair, filosof və rəssamları təsvir edirdilər.

Döyüşlər barədə hekayələrə illüstrasiyalar çəkildikən eyni tərfalet üsulundan istifadə olunurdu. Rəqibləri adətən qayalar, ağaclar və kollar vasitəsilə ayrılan iki cərgə şəklində düzürdülər. Bu səbəbdən mətn oxunmadığı təqdirdə bir döyüşü digərindən fərqləndirmək olduqca çətin, onu müstəqil surətdə eyniləşdirmək isə demək olar ki, qeyri-mümkün idi.

Hər halda şablonların və eynitipli kompozisiya sistemlərinin mövcudluğuna baxmayaraq, tabrizli rəssamlar bir çox orijinal, təkrarolunmaz illüstrasiyalar çəkməyə müvafəq olmuşlar. Buna müxtəlif yollarla nail olunurdu. Bu və ya digər personajın əhvalatında əsas epizodu seçməyə çalışır, baş qəhrəmanı təsvir edərkən onun üçün səciyyəvi olan atributlardan istifadə edir, məqamın xarakterizə edilməsi üçün emosional əhvalın, baş verənlərə ürayi yanma hissənin formalaşmasına səbəb olan xüsusi mənzərə elementlərini əlavə edir, ikincidərəcəli personajları səhnəyə daxil edir, məhdud vasitələr arasında maksimal imkanlar qazanmağa nail olur və, ən əsası, mətni köləcəsinə rəsmlərlə bəzəmək əvəzinə müstəqil bədii əsər çəkməyə can atırdılar.

Məsələn, «Quştasb Zərdüştin dinini qəbul edir» adlı miniatürdə əvvəlki taxt-tacılı səhnələrə xas olan təntənəli əli-qolu bağlılıq müşahidə olunmur. Burada şah qıvrıq və çəvik hərəkətlə onun qarşısında hörmətlə baş əyan iki personaja tərəf əyilir. Saray əyanları, sanki onun duruşunu təkrarlayır. Əlində lülə şəklində bükülmüş kağızla oturmış vəziyyətdə təsvir edilmiş katib də onlar kimi edir.

Döyüş səhnələri, şəhərlərin mühasirəyə alınması və ələ keçirilməsi təsvirlərinin çəkilməsi üçün yeni ifadəli üsulların axtarışı gədir. Bu zaman rəssamlar detalların haqiqiliyinə yaxud reallığına daha az diqqət yetirirdilər. Onlar daha çox hadisənin qızgınlığını, onun dramaturgiyasını, döyüşlərin keçirdikləri hisslərin şiddətini ifadə etməyə say göstərirdilər. Ona görə də əksər hallarda atlıların niza və atları kompozisiyanın çərçivəsini pozur, nizələrin miqdarı isə sıradakı döyüşçülərin sayına uyğun gəlmir. Bunun müqabilində ölüm anında olanların çəkdikləri ağırlar, xilas yolunu qaçmaqda gərənlərin düşdüğü vahimə, onları təqib edənlərin zəfər coşğunluğu diqqət mərkəzindədir. «Cəmi ət-Təvərix»in ən yaxşı miniatürələrində məhz Tabrizə xas olan cəhəti – bəzən hədsiz vəcdə gəlmə ilə nəticələnən yüksək emosionallığı görürük.

The same method of templates was used to illustrate stories about battles. Opposing sides were often arranged in two lines separated by rocks, trees and bushes. Because of this, it was very difficult to distinguish one battle from another and almost impossible to identify a battle without reading the text.

Nevertheless, despite the presence of similar patterns and compositional schemes, Tabriz artists managed to create a variety of original and non-recurring illustrations. This was achieved in different ways. A key episode was chosen in the history of a character, every

effort was made to depict characteristic features and specific elements of the landscape to create emotional empathy, secondary characters were introduced to the scene and maximum context was extracted from the limited set of tools. Most importantly, artists tried not just to slavishly illustrate a text, but create an independent piece of artwork.

For example, the miniature "Gushtasb adopts the religion of Zoroaster" no longer has that solemn stiffness which was inherent in the earlier throne scenes. Here the Shah leans to the two characters in a lively and supple motion. They, in turn, bow before him in obeisance. His posture is somewhat repeated

by the courtiers and, after them, by the Katib (secretary), who sits with a scroll in his hands.

There was a search for new expressive means of the scenes of battle, siege and capture of cities. Artists did not strive for the accuracy or realism of details. They were more fascinated with a desire to express the intensity of an event, its drama, poignancy and feelings experienced by those in the battle. Therefore, both horses and spears of the riders often violate the frame composition, while the number of spears does not correspond to the number of soldiers in the ranks. Instead, the focus is on the pain of those dying, the fear of those fleeing and the victorious rush of those in pursuit. In the best "Jami al-Tawarikh" miniatures we can see a trait inherent specifically in Tabriz: heightened emotionality which sometimes reaches exaltation.

The impact of the discoveries by representatives of the Tabriz school and their adaptation by masters of subsequent generations

- Çin şahzadesinin Tabriz sarayına töntünlü yürüşi - Ressam Muhammed Siyah Qalbi
Fateh Mehmet Albomu, Tabriz, XV asrın sonu, Topkapı Müzesi, İstanbul

"March of the Chinese princess to the Tabriz court" Artist Muhammad Siyah Kalam
Mehmet Fateh's Album, Tabriz, Late 15th century, Topkapı Museum, İstanbul

- Allınn aslanla çarpışması - Rossan Sıvaylı Kırçılı
Tebrik Qızım 1560-1570 cillir Ucltersm ucocsmst muzeyi Baltınor

Battle of a horoman with a lion. Artist Sıvaylı Kırçılı
Tebrik Qızım 1560-1570. The Walters Art Museum, Baltimore.

Tabriz məktəbi nümayəndələrinin kəşflərinin təsiri, sonrakı dövrlərdə yaşamış ustaların onlara uyğunlaşması bir çox sonrakı əsərlərdə müşahidə edilir. Bu baxımdan Dits Albomunda yer almış «Monqolların Bağdada hücumu» adlı miniatür-diptyx xüsusilə səciyyəvidir. Bu miniatür çoxplanlı və çoxsüjetlidir. Burada qala divarından oxçuların atdıqları oxlara cavab verən monqol döyüşçülərini rəqiblərindən ayıran enli və coşğun çay, atıcı mancanağı atəş üçün hazırlayan xidmətçiləri görə bilirik. Qayıqların üstündə qurulmuş ponton körpüsündən solda bir neçə şəhər sakini döyüş məkanından var qüvvəsi ilə uzaqlaşmağa çalışır. Qarşı tərəfdə rəssam qala divarının darvazası üstündə hündür qüllə təsvir edib. Həmin qüllədən qaçanlara atəş açılır. Arxa planda su ilə dolmaqda olan binalar təsvir edilib.

Tamaşaçı 1258-ci ildə Bağdadın – Hülakü-Elxanilər sülaləsinin gələcək banisi Hülakü tərəfindən alə keçirilməsi mənzərəsini seyr edir. Tarixi mənbələrdən aydın olur ki, şəhərə həmlə edilərkən sakinlər monqol qoşunlarına şiddətli müqavimət göstərmişlər. Lakin hücum zamanı Daclə çayının öz məcrasından çıxması nəticəsində Bağdad sakinlərinin daşqından qaçmağa məcbur olması işğalçıların işinə yaradı. Şəhərə daxil olan Hülakü Bağdad xəlifəsi əl-Müstəsimi edam etdirdi və bununla da xəlifənin hakimiyyətinə son qoyuldu. Daclənin daşmasını xoşbəxt əlamət hesab edən monqollar onu «müqəddəs» çay elan etdilər. «Cəmi ət-Təvərix»ə miniatürlər çəkən rəssamlar bu hadisədən yan keçə bilməzdilər.

Kitabxanadan çıxmış illüstrasiyaların motivlərini XV əsrin əvvəllərində Teymurilərin Heratdakı sarayında yaranmış «Tarix-i Qazani» əsərində, XVI əsrin sonunda Böyük Moğolların sənətkarları tərəfindən hazırlanmış «Əkbər-namə» əlyazmasında və 1558-ci ilə aid «Süleyman-namə»də əşkar etmək mümkündür. Sonuncu əsərdə Sultan Süleyman Qanununin ov səhnələri Bəhrəm Gur və Böyük İsgəndərin ov əyləncələrini təsvir edən Tabriz miniatürlərini faktiki olaraq təkrarlayır.

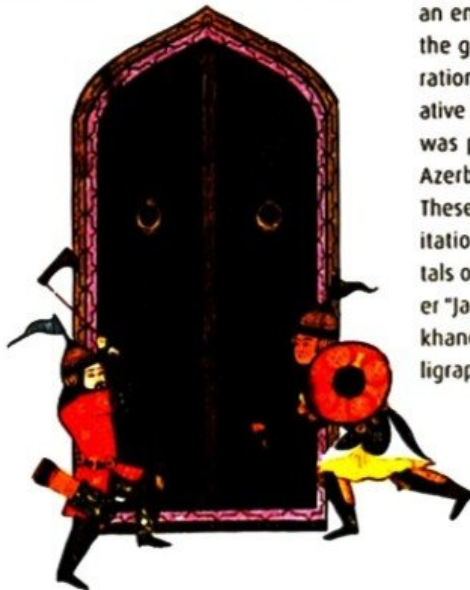
Rəşidəddin Fəzlullahın «Cəmi ət-Təvərix» adlı böyük əsəri həm tarixi ədəbiyyat janrının inkişafına, həm də əlyazmaların, daha sonra isə kitabların tərtibatına böyük təsir göstərmişdir. «Ümumi tarix»in yaradıcılıq ənənəsi Azərbaycan, Hindistan, İran, Türkiyə və Orta Asiya daxil olmaqla, olduqca geniş ərazidə yayıldı. Bir çox müsəlman dövlətlərinin paytaxtlarında bu əlyazmalar təqlidlə yanaşı, birbaşa surətçixarma predmetlərinə çevrildi. Tabriz kitabxanasında yaranmış «Cəmi ət-Təvərix» hətta əsrlər sonra belə yazıçı, xəttat və rəssamlar üçün nümunə olmuşdur.

can be traced in many works. Particularly revealing in this respect is the double miniature – diptych "Storm of Baghdad by the Mongols" from the Diez Album. It is multifaceted and has several plots to it. We can find a wide and turbulent river that separates the opponents, the Mongolian soldiers who respond to the shots of archers from fortress walls, and the servants preparing the catapult to fire. To the left of the pontoon bridge laid on boats, a few residents are desperately trying to sail away from the battlefield. On the other side the artist has depicted a high tower of the fortress wall from which those fleeing were fired on. In the background there are flooded city buildings.

Before the spectator is a picture of a capture of Baghdad by Hulagu, the future founder of the Hulaguid dynasty, in 1258. As historical chronicles report, during an attempted storm of the city townspeople put up stiff resistance to the Mongol troops. But the invaders were helped by nature itself: during the storm the Tigris burst its banks and the people of Baghdad were forced to flee from the flood. Hulagu entered the city, executed the Caliph of Baghdad al-Mustasim, thus putting an end to caliph's power as an institution. The Mongols, viewing the Tigris natural disaster as a lucky sign, declared it a sacred river. This event was destined to be painted by illustrators of "Jami al-Tawarikh".

The motives of illustrations coming out of the kitab-khane can also be found in "Tarikh-i Ghazani", the work work created at the court of the Timurids in the early 15th century, in the "Akbar-nama" manuscript made by Mughal masters in the late 16th century, and in "Suleiman-nama" in 1558 where hunting scenes of Suleiman the Magnificent actually "quote" Tabriz miniatures, depicting the hunting fun of Bahram Gur and Iskender the Great.

The great work of Rashidaddin Fazlallah "Jami al-Tawarikh" had an enormous influence on the development of the genre of historical literature, on the preparation of manuscripts and then books. The creative tradition of the "Compendium of Chronicles" was picked up on a huge area which included Azerbaijan, India, Iran, Turkey and Central Asia. These manuscripts were not only an object to imitation but also of direct copying in many capitals of the Muslim world. And even centuries later "Jami al-Tawarikh" created at the Tabriz kitab-khane continued to be a canon for writers, calligraphers and artists.

«Şahnamə»

Book of the Kings

Təbriz kitabxanasında işıq üzü görən ilk illüstrasiyalı əlyazmaları vəzir Rəşidəddin Fəzlullahın başladığı maraqlı eksperimentin uğurlu olduğunun bariz nümunəsi idi. Dünyada ilk dəfə olaraq yaranan nəhəng yaradıcı kollektiv ən irimiqyaslı bədii vəzifələrin öhdəsindən gəlmək iqtidarında idi. Və belə bir vəzifə qarşıya qoyuldu. Bu, Firdovsinin «Şahnamə» əsəri idi. Bir müəllifin qələmindən çıxmış ən uzun poema. Onun həcmi birlikdə «İliada» və «Odyssey»dan iki dəfə çox, təsvir edilən zaman kəsiyinə isə əlli səltənət daxil idi.

The first illustrated manuscripts emerging from the Tabriz kitab-khane conclusively demonstrated that the wonderful experiment initiated by vizier Rashidaddin Fazlallah was a success. For the first time in the world, a large creative team was set up capable of tackling the most ambitious artistic goals. And such a goal was found. It was the "King's Book of the Kings" by Ferdowsi, the longest poem ever penned by a single author. It was twice as bigger than as the "Iliad" and the "Odyssey" put together, while the period of time described in it included 50 reigns.

سوی زرش نشان مادر دوان
 دوست اندام دود و دوزخ بر سرش
 میز نش بر خاک تنهاره کرد
 دوی را جان ماره چنان کرد

بر آتش می کشید زرش آفران
 جان تیز زندان پرشت اندرش

چو پادشاه رستم بر تنگ
 جان دید بر شیر تارک و تنگ

کرگن تیک با شیر کن کارزار
 کرد کاپی پنه و کر ز کاران
 تنهن خواب خوش آمد پستوه
 میرفت بایت بر غیر خیر

من این پروا زین غنچه جنگ جوی
 ترا جنگ با شیر کوه شادی
 بزودان یکی در شش که یاده
 یکی را به پیش آمدش ناکر زید
 بگونه کشیدی باز نده ان
 بزود کشیدی بر ناله ز تیر کوه
 یکی را به پیش آمدش ناکر زید

چنین گشت گای زرش ناموشیما
 لکه تو شد کشته به است اوی
 سرم کز خواب خوش اگر کشدی
 تن ز شش برود زین بر نباد

Çox təəssüf ki, Böyük Təbriz «Şahnamə»sinin bir çox səhifələri itirilmiş yaxud şəxsi kolleksiyalarda gizlədilmişdir. Əlyazması hissələrə bölünərək Qərbi Avropa və Amerika Birləşmiş Ştatlarının bir çox kitabxana və ən iri muzeylərində saxlanılır. Lakin hazırda tədqiqatçıların əlində olan material bu əlyazmasının öz dövrünün şah əsəri olduğunu söyləməyə imkan verir. Dünya ədəbiyyatının bu möhtəşəm əsərinin əlyazmasının hazırlandığı vüsət olduqca geniş, miniatürlərin yerinə yetirilməsi və xəttlərin işi isə alınan nəticə baxımından fantastik olmuşdur.

Bununla belə məsələ miniatür sənətinin inkişafında yeni keyfiyyət mərhələsində deyil, bu sənətdə baş verən yenilikdə idi. Bu hadisə o qədər yeni idi ki, Böyük Təbriz «Şahnamə»sində hansısa Yaxın Şərq yaxud digər köklərin axtarılması cəhdləri tamamilə mənasız görünür. Gələcəyə yönələn, bütünlükdə təsviri sənət üçün ən geniş üföqləri açan Böyük Təbriz «Şahnamə»si müsəlman mədəniyyətinin ən möhtəşəm və müəmmalı əsərlərindən biri kimi alimləri həyəcanlandırmaqda davam edir. Bu əsər epik illüstrasiya janrı çərçivəsindən kənara çıxır. Tarixdə ilk dəfə olaraq miniatür əlyazmada ikincidərəcəli rol həddini aşaraq, müstəqil, məndən əsli olmayaraq mövcud olan sənət əsərinə çevrilir.

Böyük Təbriz «Şahnamə»si ilə Firdovsi eposunun şah nüsxələrinin hazırlanması ənənəsinə start verildi. Məhz Təbriz Yaxın Şərq miniatürünün hər mühüm inkişaf mərhələsinin möhtəşəm monumentinə çevrilən dəbdəbəli əlyazmalarının yaranmasına təkan verir. Bu təmtəraqlı nəşrlər şah hakimiyyətinin mütləq rəmzinə, hökmdarın alicənablıq və əli-açıqlığının nişanəsinə çevrildi. Bu ənənə Baysunqur-Mirza tərəfindən davam etdirildi, onun ardınca isə bütün Teymurilər XV əsr boyu ona riayət etdilər. Elxanilər zamanında epik illüstrasiya dövrünün başlanğıcının ifadəsi olan Təbriz isə Şah Təhmasibin əmri ilə hazırlanan «Şahnamə»nin son möhtəşəm nüsxəsini təqdim edəcək və bununla da Yaxın Şərq miniatürünün klassik dövrünün başa çatdığına işarə edəcək.

Əlyazması üzərində iş təqribən 1330-cu ildə başlayıb. Bu iş Rəşidəddinin oğlu Qiyasəddin rəhbərlik edirdi. Atası kimi, onun da taleyi faciəli oldu. Tarixdən məlum olduğu kimi, səxavətli mesənət, elm və incəsənətin hamisi, üç Elxani hökmdarının – Qazan xan, Olcaytu və Əbu Səidin vəziri olmuş Fəzlullah Rəşidəddin bədxahları tərəfindən elxan Olcaytunu zaharlaməkdə ittiham edildi. 1318-ci ildə onu edam etdilər, əmlakı isə müsadirə olundu. Lakin 1327-ci ildə hökumətin ölkədəki

Unfortunately, many of the pages of the Great Tabriz "Shahnama" have either been lost or hidden in private collections. The manuscript is dismembered and its parts are stored in many major museums and libraries of Western Europe and the United States. But even what is available to researchers today suggests that it was an epochal masterpiece. The scale with which the manuscript of this great work of world literature was prepared was truly tremendous, while the execution of the miniatures and the work of calligraphers proved fantastic.

Besides, we are not talking of a qualitatively new stage in the development of miniature painting, but of a new phenomenon in it. A phenomenon so new that attempts to find some Far Eastern or other roots in the Great Tabriz "Shahnama" seem to be completely pointless. Looking into the future and opening up broad horizons for the entire art of painting, the big Great Tabriz "Shahnama" does not cease to excite scientists as one of the most mysterious works of Muslim culture in terms of its majestic impact. It goes beyond the frames of the epic illustrations genre. For the first time in history, miniatures break through the minor role of the manuscript to become an independent artwork existing regardless of the text.

The Great Tabriz "Shahnama" originated the custom of manufacturing shah's copies of Ferdowsi's epic. It was Tabriz that gave an impetus to the creation of luxurious manuscripts, which towered over every significant stage in the development of the Middle East miniatures like majestic monuments. These luxurious editions became indispensable regalia of royal authority, a sign of enlightenment and generosity of the suzerain. Baysonghur-mirza, followed by the rest of the Timurid rulers, picked up this tradition and carried it throughout the 15th century. Tabriz, for its part, marking the beginning of life in the era of epic illustrations in the Ilkhan epoch, created the last magnificent copy of "Shahnama" made by order of Shah Tahmasp, thus signifying an end to the classical period of Middle Eastern miniatures.

Work on the manuscript supposedly began in 1330. It was led by Rashidaddin's son Ghiyath-addin. His fate was as tragic as that of his father. As we know from history, the generous philanthropist and patron of arts and sciences, the vizier of three Hulaguids (Ghazan Khan, Oljaitu and Abu Said), Rashidaddin Fazlallah was accused by his

<p>کریز بر ما سار استند مرد سزیکنت کین فدا نجام داد ترا شهنش کفنا آن در کجاست کز دینت آوندندم از غمخوار ز سلو و زور لغد آمدنست ز در کون خشن و امدار</p>	<p>برفت لدا زان ره که برده ز بدین غمرازی سوخت زانو کز دینت خرامندم کجاست برکت سرفرازی برکت کاز دل و دین از شرم ساقان من با غلام اندر افکنده اول</p>	<p>سوی شاه کل رسیدان بسیارست بنمرا او یغین سهدا نوره در کجا شد کز کل آرد و شایسته است کشتن افراسیاب نو در ترا</p>	<p>کران بلند از جان شاد یک کینه تو بر ایچین بلانست کین روز کجا شد کشتن از غمرا یغینست کشتن افراسیاب نو در ترا</p>	<p>دشمن کشت با من و در دو هم اگر برخ کرد از خشن شایه بر اهل کجا شد بجار دور و غمرا یغینست برکت سزید کی ایچینست شدان از کار زین غمرا</p>	<p>فوج از خون سر که آدم ترا با جهنت آفرین سوری آوندندم از غمخوار ز کین کجاست آن غمرا کشتن از غمرا یغینست تو با غمرا یغینست</p>
--	--	---	---	--	---

<p>یاد او سره در بنیاد خوش چه بری لیز بر خاک نژند بدقت کجینیت کجین سزید کیش با نشان کرد خادوی ای بار خوش برین هستان سزید کید شهنش بر نامه از موی و پلان نهادند</p>	<p>مده بانه از سدی خوش کیمه باز کرد ایت ستمد کجاشه غمرا یغین سزید کیش با نشان کرد نو اندر کین سزید کید اوستان برینک موی زانی سزید کید کاز زان کله کید و ان شامی</p>	<p>کیمت و کله بر سزید بران سکا ز کید غمرا کجید بر ان و کجید بریشان کین از غمرا سزیدشان ایچینست کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید</p>	<p>بن بر کسان سزید غمرا جان غمرا یغینست کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید</p>	<p>زین غمرا یغینست خرافت آند غمرا کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید</p>	<p>سزید کیش با نشان کرد کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید کجید کین سزید</p>
---	--	---	--	--	--

"Nevdarn edamı" - Büyük Tabriz - Şahname - si
 Tabriz, 1330-1340 c. illr. Nelson-Atkinsın İncəsənət Muzeyi, Kansas.

"Execution of Navdar", Great Tabriz Shahname.
 Tabriz, 1330-1340. The Nelson-Atkins Museum of Art, Kansas City.

زین کس که کوه او شود با جلاز از کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز از کس که کوه او شود با جلاز	ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان	زین کس که کوه او شود با جلاز از کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز از کس که کوه او شود با جلاز	ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان	زین کس که کوه او شود با جلاز از کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز از کس که کوه او شود با جلاز	ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان
--	--	--	--	--	--

او در نیاوت است

بیاوردیج و دیالود کیش بیاوردیج و دیالود کیش بیاوردیج و دیالود کیش بیاوردیج و دیالود کیش	زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز	ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان	زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز	ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان ببیند جان کسان	زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز زین کس که کوه او شود با جلاز
--	--	--	--	--	--

- Isfندیarym dāshu - Boyuk Tabriz - Shahname - si
Tabriz, 1330-1340 c. illuz. Metropolitan-muzey, Nyu-York

Funeral of Isfندیarym - Great Tabriz - Shahname
Tabriz, 1330-1340 Metropolitan Museum, New York

فروشان بریدن و کشته باز ز صندوق پرین شد پندار می زد بر و تیغ تا پار کشت	با نند ما هر بدرد و کداز بگزید با آلت کارزار جان جاره کر مرغ چاکر کشت	چو پیسرخ از آنجا کشت پت زره دار و شمشیر سندی خلکت پاد پیش خند او ندما	بچون اسب کردون صندوق بهر زور آور مرغ پیش تنگ که او داد پیروزی و پرستگار
---	---	---	---

جین کشت کای اهره ادرگر مانکد فروش آمد زگر کای از آن کشته کس دی امون بودیدند پر خون تن شامرا شیدان سخر ز زمان کچکای سرا پرده زده شمشیر یار جوان	خداوند بایگه و فروتن بشوتن سیاور پرده سهرای جز اندام جنگا و رو خون نید کجا کوی بر دی یوخ ماه را کچر وز شد نامور شهزاد بگوش لیران رو شمشیر جوان	توبرای ال جاد و زانجای بوزد یک اسفندیار بند زمین کوه تا کون پر شده می آفرین خوندند شس لیران شکست لیران رخسار زده ایرین را بد پیا پیا کچک	تو بودی برین کوی رستلای سر محستان بانا را آمدند ز پرش همه آشت پر فرشته سواران جنگی و کند آوران می بود کریان اول پرند نشد بر جوان و می خواهشد
---	---	---	---

- Çingiz xəlqəni öldürür - Ayrıca vərəq
Tabriz Qızım XVI sənə sənə Metropoliten muzeyi, Nyu-York

'Knight kills the dragon' Separate page
Tabriz Qızım Late 16th century Metropolitan Museum, New York

vəziyyətə nəzarət etmək iqtidarında olmadığına qənaət gətirən elxan Əbu Səid Qiyasəddini hakimiyyətə gətirərək ölkənin idarə olunmasını ona tapşırırdı.

Atası kimi parlaq istedadla malik olan, yüksək mədəniyyətli və təhsilli yeni vəzir qisasdan imtina etməsi ilə düşmənlərinin müqavimətini qırmağı bacardı. İncəsənət həvəskarı olan vəzir alim, filosof və ruhaniləri öz ətrafında toplamağa başladı, Rub-i Rəşidi elmi mərkəzinin əvvəlki şöhrətini özünə qaytardı, «Şahnamə» üzərində işi davam etdirdi. Bu sifarişə xüsusi əhəmiyyət verən vəzir bununla türk hökmdarları olan Elxanilərin fars şahlarının uzun silsiləsində yer ələqə xalq və ayanların gözündə legitimlik qazandıqlarına inanırdı.

Lakin Qiyasəddini yüksək qiymətləndirən və ona himayədarlıq edən Əbu Səidin ölümündən sonra taxt-tac uğrunda mübarizə yenidən alovlandı. Böhtanə düşən Qiyasəddin 1336-cı ildə atası kimi edam edildi, Rəşidəddinin sevimli əsəri olan elm şəhəri Rub-i Rəşidi isə yenidən dağıldı. Təbriz kənarındakı bu mərkəzin binaları hələ uzun illər mövcud olsa da və çoxsaylı səyyahlar onların möhtəşəm memarlığından söz açsa da, şəhər yalnız gözəl, lakin boş qabığı xatırladırdı. Rub-i Rəşidinin «parlaq dövrü» Qiyasəddinin ölümü ilə başa çatdı.

Lakin, zənn etmək olar ki, Qiyasəddinin edamı arəfəsində Böyük Təbriz «Şahnamə»si əlyazmasının böyük bir qismi artıq başa çatmışdı. Bu nəhəng layihə ilə bağlı işi ondan savayı çətin ki, kimsə təşkil edə bilirdi. Doğrudur, bir fərziyyəyə görə hələ Rəşidəddinin zamanında «Şahnamə»nin illüstrasiyalı nüsxəsinin tərtib olunması istiqamətində ilk cəhd göstərilmiş və daha sonra həmin miniatürlər son redaksiyaya daxil edilmişdir. İstənilən halda məhz ata və oğul Firdovsinin şairlik dühasını azərbaycanlı ustaların eyni dərəcədə dahiyənə miniatürləri ilə birləşdirən bu unikal işin təşəbbüsçüləri olmuşlar.

Vaxtilə Firdovsi yazırdı: «Mən öz poeziyamla nə külək, nə də yağışın zərər vura biləcəyi hündür qəsir ucaltmışam. Bu kitabın üzərindən illər keçəcək və hər ağıllı şəxs onu oxuyacaq... Mən ölməyəcəyəm, mən yaşayacağam, çünki sözün toxumunu səpmişəm».

Bela bir təəssurat yaranır ki, Təbriz məktəbinin rəssamları şairin çağırışına cavab verərək onun böyük «Şahnamə»sinə bərabər əsər meydana gətirməyə çalışmışlar. Nüsxənin bütün ən yaxşı miniatürləri onların yeni dil, yeni ifadə vasitələri ilə bağlı gərgin axtarışlarından, «Şahnamə» qəhrəmanlarının daxili vəziyyətini, onları bürüyən hislərin bütün xüsusiyyətlərini çatdırmaq üçün göstərdikləri, əksər hallarda heyranedicə nəticələr verən cəhdlərdən xəbər verir.

Ərdəvanın edam səhnəsi necə də faciəlidir! Sasanilər sülaləsinin banisi, İran şahənşahi Ərdəşirin əsgərləri məğlub edilmiş Parfiya ordusunda bu sülalənin sonuncu çarını axtarıb tapırlar. Ərdəşir onu iki

detractors of poisoning Ilkhan Oljaitu. In 1318, he was executed and his property confiscated. However, in 1327, convinced of the complete inability of the government to control affairs in the country, the ruling Ilkhan Abu Said called on Ghiyath-addin to take control of the state.

The new vizier, who inherited brilliant talents from his father and was a man of great culture and education, disarmed his enemies by rejecting revenge. Lover of the arts, he began to gather scholars, philosophers and the clergy around him, restored and returned the former luster to the Rub-i Rashidi research center and continued work on the "Shahnama". He attached great importance to that, believing that Turcic Ilkhanid rulers were thus joining the long chain of Persian kings, gaining legitimacy in the eyes of the nobility and the people.

However, after the death of Abu Said, who highly appreciated and patronized Ghiyath-addin, the struggle for the throne flared up with fresh ferocity. The maligned Ghiyath-addin was executed like his father in 1336, while Rashidaddin's favorite product, the city of science Rub-i Rashidi, was devastated again. And although the buildings of the Tabriz suburb existed for many more years and many travelers admired the splendor of their architecture, it was just a beautiful but empty shell. The "brilliant age" of Rub-i Rashidi ended with the death of Ghiyath-addin.

But a significant part of the manuscript of the big Tabriz "Shahnama" was already finished by the time of Ghiyath-addin's death. Hardly anyone else but him could have organized work on such a colossal project. However, according to one of the theories, the first attempt to create an illustrated list of "Shahnama" could have been made in the era of Rashidaddin, and these miniatures were then included in the final version. In any case, it was the father and the son who inspired this unique work which combined the poetic genius of Ferdowsi with no less brilliant miniatures of Azerbaijani masters.

Ferdowsi once wrote: "With my poetry I built a tall castle, which will not be damaged by wind and rain. Years will elapse over this book, and everyone smart will read it ... I will not die, I will live because I have sown a verbal seed."

It seems that artists of the Tabriz school accepted the poet's challenge and tried to create something equal to his great "Book of the Kings". All of the best miniatures on the list are evidence of their search of a new language, new means of expression, and attempts - in most cases producing striking results - to communicate the internal state of "Shahnama" heroes and all shades of their feelings.

Look at how tragic the scene of Ardavan's execution is! In the defeated Parthian army, the warriors of Iran's Shahinshah Ardashir, the founder of the Sassanid dynasty, found the last king of the Parthian dynasty Ardavan. Ardashir orders to cut him in two. The artist sets two kings against each other - the winner on a white horse and the wounded Ardavan, surrounded by executioners. American researcher of Islamic art Oleg Grabar wrote about this miniature: "To turn an

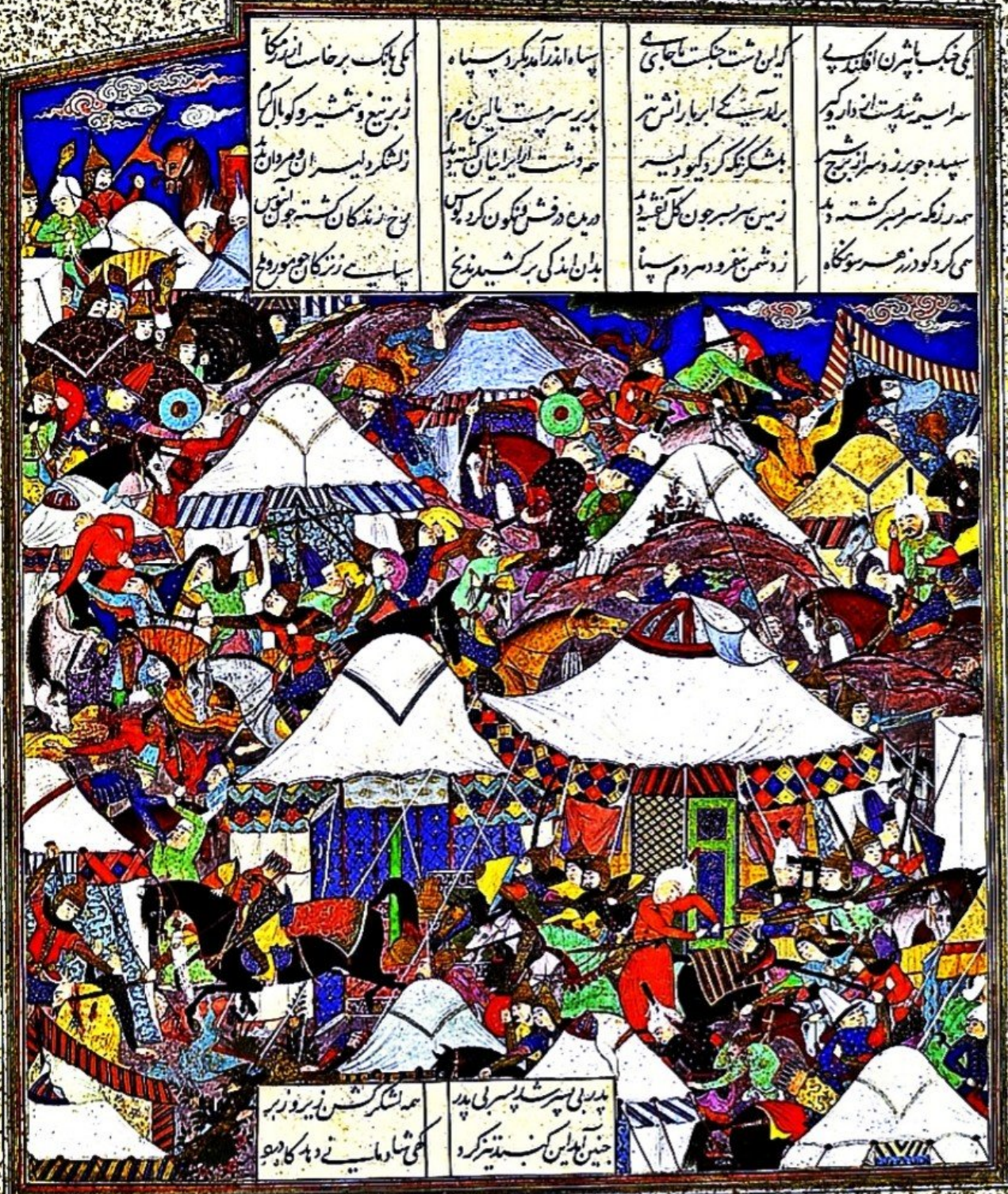
Firdovsinin «Şahname»-də təsvir etdiyi iranlılarla turanlıların müharibəsi zamanı qaliblər əksər hallarda məğlub olurdular. Belə ki, iranlıların qələbə çaldıqları bir döyüşdən sonra başlan şadyalığa qarşın qaliblər düşərgə ətrafında keşikçiləri yerləşdirməyi unutmuşlar. Yarınmış fürsətdən dərhal istifadə edən Turan şahı Əfrasiyab sərkərdə Piranın başçılıq etdiyi atlılar dəstəsini səhlənkər iranlıların üzərinə göndərir. Qəfil hücumla maruz qalan iranlıların müqavimət göstərmək cəhdləri boş çıxır. Şərabın təsirindən məst olmuş iranlılar əllərində silah tutmaq iqtidarında deyildilər. Döyüş qısa müddətdə qırğına çevrildi. Ertəsi günün səhəri döyüş meydanı iranlı döyüşçülərin cəsədləri ilə dolu idi.

During the war between the Iranians and the Turanians described in Ferdowsi's "Shahname", the winners often became losers. For instance, after one of the battles won by the Iranians they got so carried away celebrating the victory that they forgot to put guards around the camp. This was immediately taken advantage of by Turanian king Afrasiyab, who attacked the unsuspecting Iranians with his cavalry under the command of Piran. Caught unawares, the Iranians tried to put up at least some resistance, but in vain. Intoxicated by the wine, they could not even bear arms. The fight quickly turned into a massacre. The morning after the battle the field was scattered with dead bodies of Iranian soldiers.

«Kəllənmiş iranlı döyüşçülərin üzərinə hücum». Şah I Təhmasibin «Şahname»-sinin əlyazması. Təbriz. 1520–1540-cı illər. Metropolitan-muzey. Nyu-York.

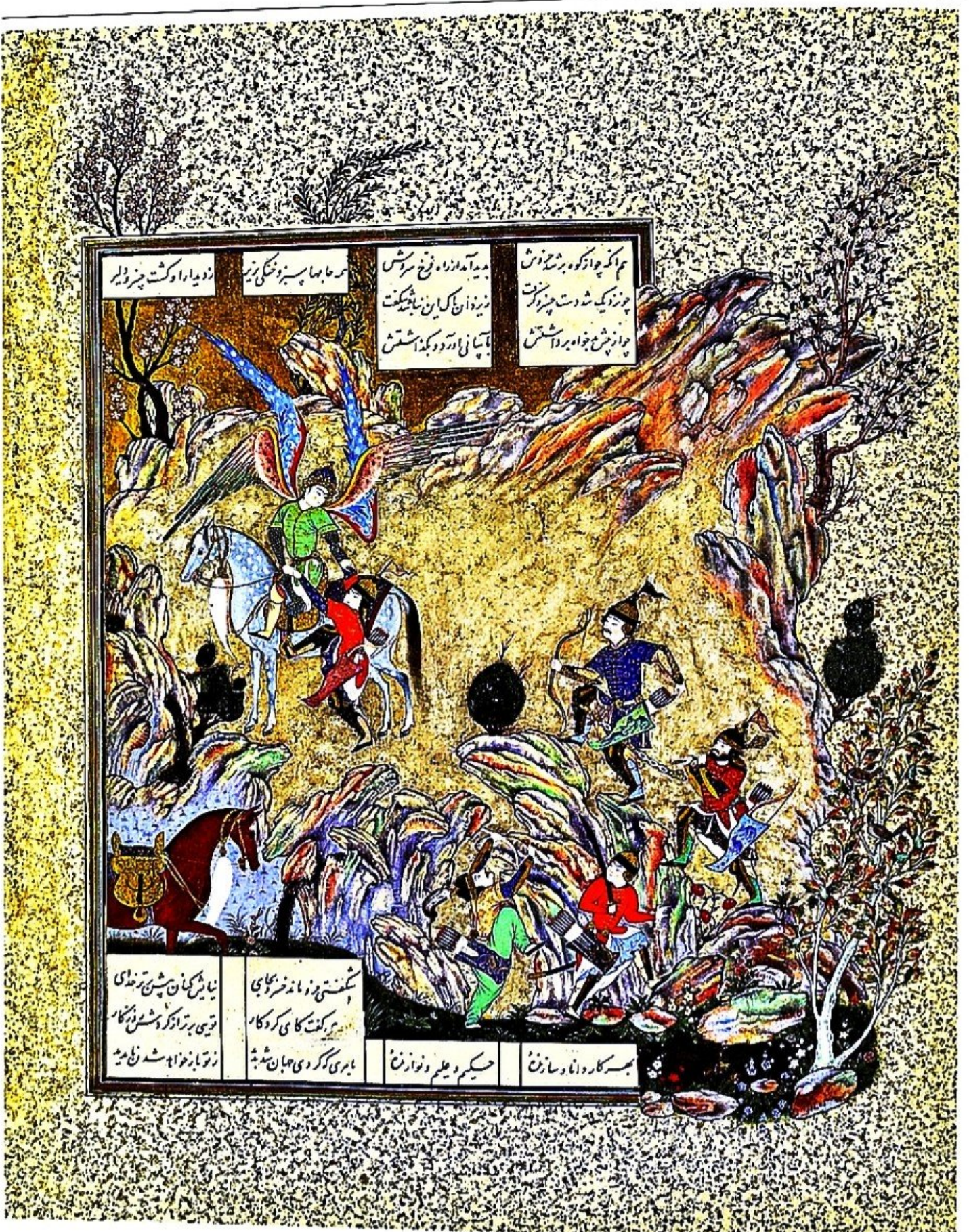
"The attack on Iranian drunken soldiers". Manuscript of "Shahname" of Shah Tahmasp I. Tabriz. 1520–1540. Metropolitan Museum. New York.

یکی جنگ با پسران افکنده سراسیمه شد پستانه دار کوه سپیده چو رز و سر زینج همه روز که سر برشته می کرد کوزر هر سو نگاه	کی این شت جگت اجای بر دل سینه ابر باراش تر بشکرت که کرد کوه لیس زمین سر بر چون کل تقی زد شمن خرد و مردم سپنا	سپاه اندامه کرد سپناه بزیر سر پست بالین نرم همه دشت ایرانیان کشید درین دشت فتون کرد کوه بدان اندکی بر کشید دنج	یکی با یک بر خاسته از نرگه ز بر تیغ و شمشیر و کوبان ز لشکر دیسرا ان مردان بج زندگان کشته چون سپاسی ز زرگان چون مورخ
--	--	--	---

بدری سپه پسر بی پدر چنین بودین کسب نیک کرد	عمه لشکر کشن زیروز بر کمی شادمانی ز دها کا چه
---	--

ز دیوار او گشت چرخ و دایره	سر ما با سپهر و شکلی ز بزم	مید آمد از راه فرخ سرش زیر دامن کاک این نایب گفتم با سپاسی آورد و بگذاشتن	هم آنکه چو از کوه بر شد خوش چون ز یک شد دست چرخ و گشت چرا ز پیشم چرا بر دامنش
----------------------------	----------------------------	---	---

نیایش کنان پیشین ز ندای قوی بر زادگر دشمن و نگار ز تو باز خواهم شد ز نایب	سگفتی ز زمانه خرد گوی بر گفت کای کرد کار بهری که گردی جهان شد	حکیم و عیلم و نوازی بمسر کار دانا سازن
---	---	---

«Mabk Siroş Key-Xosrovı xilas edir». Şah I Təhmasibü «Şahnama»-sının əlyazması. Təbriz, 1530–1535-ci illər. Metropolitan-muzeyi, Nyu-York.

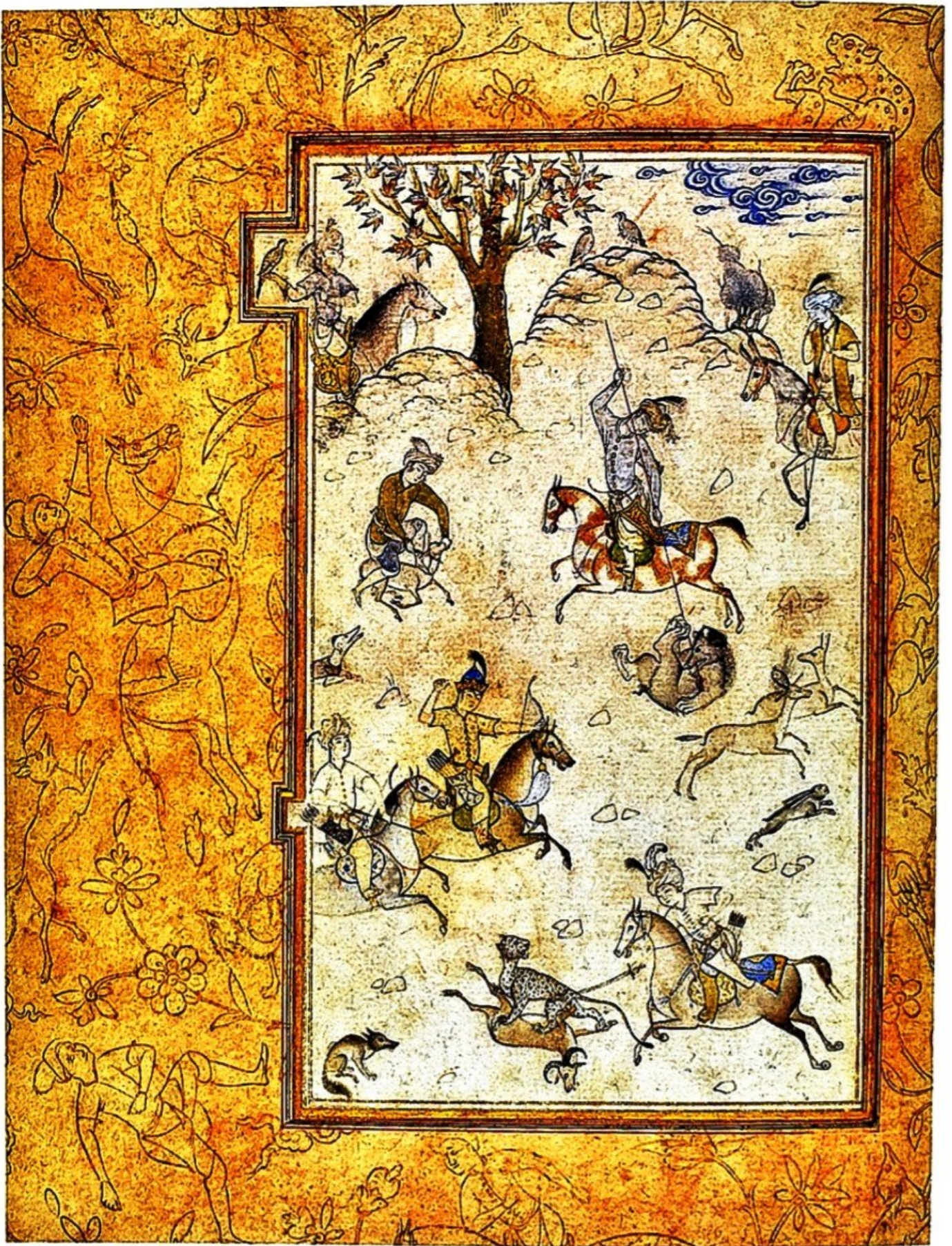
"Angel Sirosh saves Key-Khosrov". Manuscript of "Shahname" of Shah Tahmasp I. Tabriz, 1530–1535. Metropolitan Museum, New York.

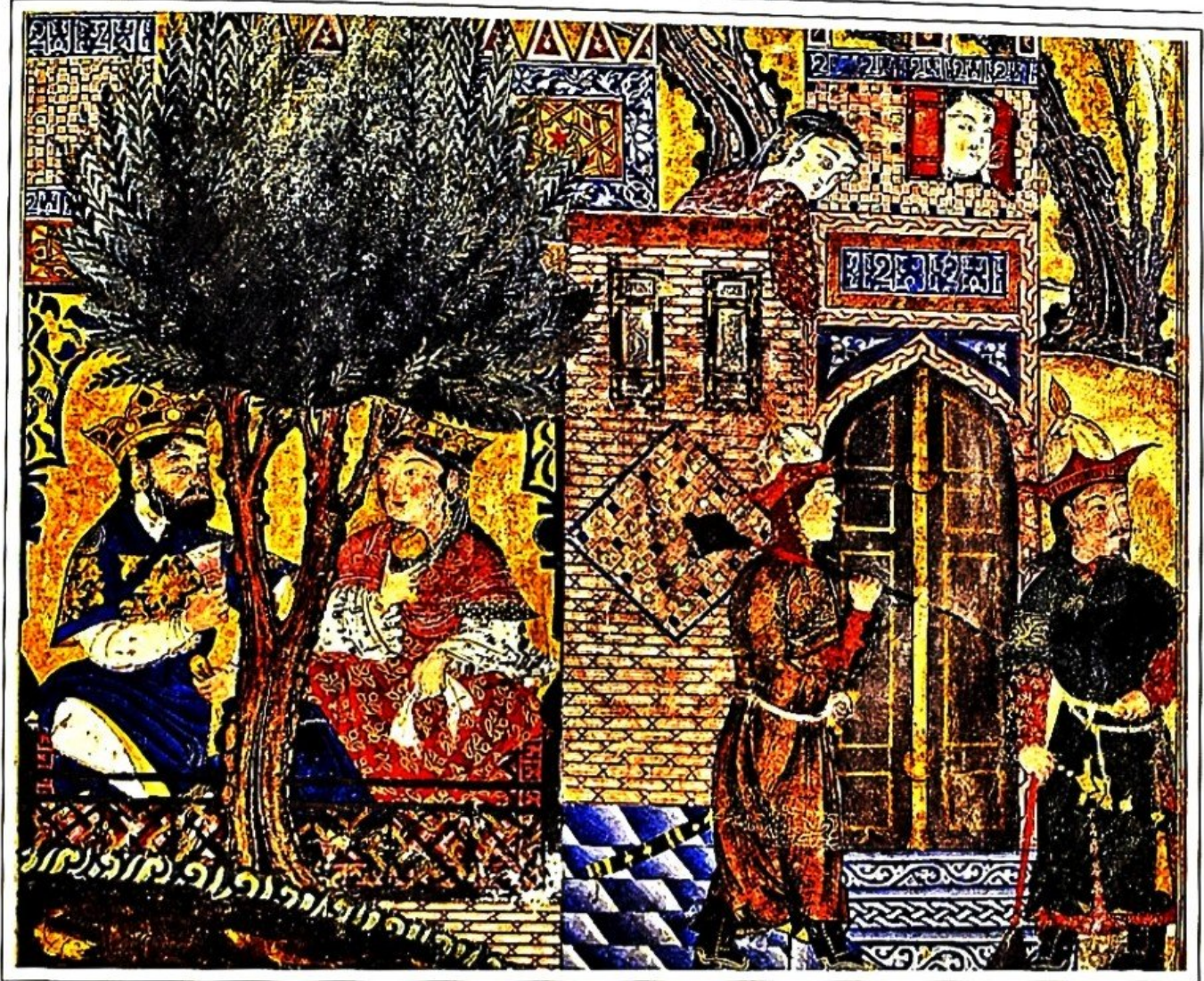

بیالین نهادان بجان زندگ نمدهند بکنند چو پشیم که از رنج و از تا حقین مانده بود بترسید از آن نامور حکوی	از ترس کمانی خوشکشانک بمیش آندرون جنگ بپسید بمیش بریدن اکوان و پوزون بیاریت رفیق بزندانک	بمیش آندرون جنگ بپسید بمیش بریدن اکوان و پوزون بیاریت رفیق بزندانک	بمیش آندرون جنگ بپسید بمیش بریدن اکوان و پوزون بیاریت رفیق بزندانک
--	---	--	--

هم ایگانه رستم چو پیداشند چو پشیم نمیدر زوشین	هر بر فرد رستم پیدار شد چو پشیم گفت اکوان که ای پشیم
--	---

«Div Əqvan Rüstəmü dənizə aparır». «Şahnamə»nin əlyazması. Tabriz-Qazvin. 1570-1580-ci illər. ABŞ Konqresinin kitabxanası. Vaşinqton. | "Akvan-dih carries Rostam to the sea". Manuscript of "Shahname". Tabriz-Qazvin. 1570-1580. Library of the US Congress. Washington.

«Nüşirvanı Məhbudun oğullarının gətirdiyi yeməyi yeyir».
Böyük Təbriz «Şahnamə»-si. Təbriz. 1330–1340-cı illər. Metropolitan-muzey, Nyu-York.

"Nushirvan eats the foods brought by Mabud's sons".
Great Tabriz "Shahname", Tabriz. 1330–1340. Metropolitan Museum, New York.

hissəyə pərçələməyi əmr edir. Rəssam iki hökmdarı qarşı-qarşıya qoyur – ağ atın belində oturan qalib Ərdəşir və cəlladlarla əhatə olunmuş yaralı Ərdəvan. İslam incəsənətinin amerikalı tədqiqatçısı Oleq Qrəbar bu miniatür barədə yazırdı: «Əsgərlərin bu qədər döyüşçünün arasında Ərdəvanı tanımaları ilə bağlı adi epizodun qəhrəmanlaşdırılmış səhnəyə çevrilməsi miniatürü qarşıdurma dramı səviyyəsinə qaldırır və onu əlyazmanın ən heyranedicə təsvirlərindən biri kimi təqdim edir».

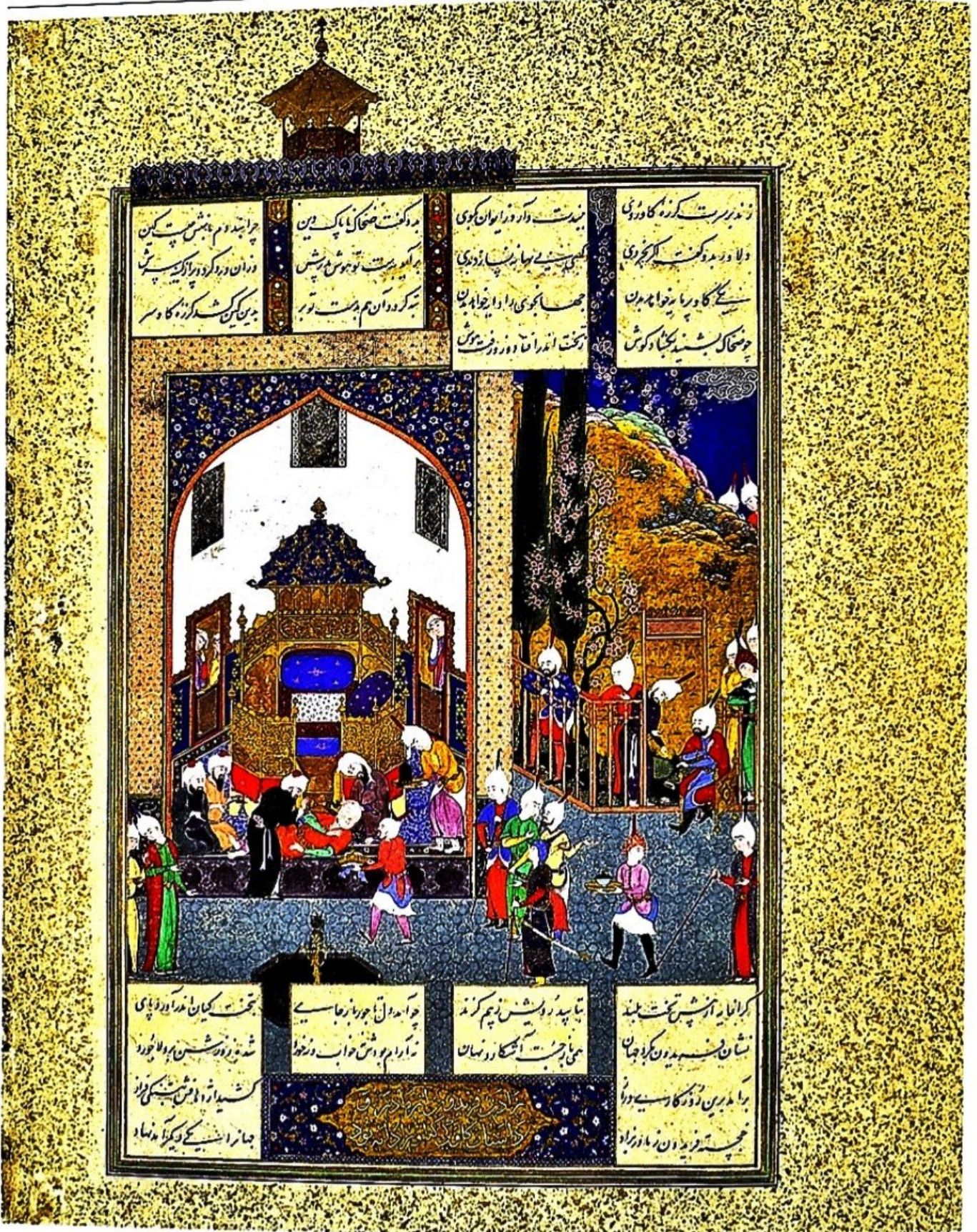
Təbriz ustalarının fantaziyası necə də tükənməz idi! Onların ortaya çıxardıqları rəng ziddiyyətləri valeh edir! «Bəhrəm Gur əjdahanı öldürür» adlı miniatürdə kompozisiya ağacın dəyünlü gövdəsi ilə diaqonal üzrə kəşifdir. Nəhəng sürünən heyvan öz axçalı bədəni ilə ona sarılıb. Və sanki bu heyvanın hərəkətini davam etdirərək Bəhrəm Gur əjdahanın başına tərəf əyilir. Onun mavi paltarı və qızıl zirehi nadir ağacların bitdiyi tünd rəngli dağların təsvir olunduğu monoxrom mənzərə fonunda sanki işıq saçır. Burada kolorit miniatürün kölgəsinə əmirənə surətdə nüfuz edir.

Çoxlıqrlu kompozisiyaların yüngüllüyü və ahəngdarlığı məgər heyran etmir! «İsgəndərin cənazəsi üzərində ağlaşma» miniatürü üfəqi

ordinary episode, in which soldiers in the midst of the army identify Ardavan, into a heroic scene elevates the miniature to the drama of confrontation and makes it one of the most striking illustrations of the manuscript."

And how inexhaustible the imagination of Tabriz masters was! What color contrasts they could find! In the miniature "Bahram Gur kills the dragon", the canvas is diagonally crossed by a knotty tree trunk. It is entwined by the scaly body of a giant reptile. And as if continuing the motion of the monster, Bahram Gur leans towards the dragon's head. He wears blue robes and gold chain mail which literally glow against the backdrop of a monochrome landscape of gloomy mountains covered with a sparse forest. The flavor powerfully invades the miniature tissue.

Aren't the lightness and harmony of the multi-figure compositions amazing?! The miniature "The Mourning of Iskander" is filled with the figures of mourners lined up into a horizontally elongated oval. They gesture desperately and wring hands. Their faces are distorted by grief. In the center, on both sides of the coffin, there are close ones

زند بر دست کرده گاوروی
 دلا در بدو گشت اگر بخوری
 سینه گاو پرمانه بر بدن
 چو سخاک بشید بجانا و کوش

نیز دست دار در ایوان کوی
 کسی سینه بهار زین آردوی
 جیب بجوی را و ایوان
 ز تخت اندر آقا دور ز فرست

چرا بندوم بنفش سپت کن
 دوران در درگاه پادشاه سپش
 برین کن گشت در گزوه کاه سر

که انامه از پیش تخت بلند
 نشان بنسبیدن که جهان
 بر آمد برین دورگه کاسیه در
 چو فریدون را مادر ازاد

تا پیدر و پیش زیم کند
 منی چو بست آتشک روز نهان

چو آمد آن اچو زار جاسیه
 ز آردام پوشن حجاب و زخواب

تخت کین اندر او پوی
 شد روز شهنشیر و لاچورد
 کشید آردام پیشش کی کرد
 جنانرا سبیه کی کرد آردام

- Zohhak glosok taloyi barad saxon veritir - Shah I Tahmasibin - «Shahnameh» sinin shayznasi, Tabriz, 1530-1535-ci ilbr, Metropolitan-muzey, Nyu-York | "Zohhak is predicted his future". Manuscript of "Shahnameh" of Shah Tahmasp I. Tabriz, 1530-1535. Metropolitan Museum, New York.

موی خاک با آسمان کشیدند
 تو گیسوی بخت میدان از جا
 برآمد و شش ایران با
 بر کوهی افروخته شش کرد
 که گویسای بزد میاوشن
 بر داشت آن گوی طلی هست

سخن جان ماری سزا
 برد از دست

سیاوش بر این کجاست
 بر نود بس شهریار بلند
 سیاوش شش باسی کر نشست

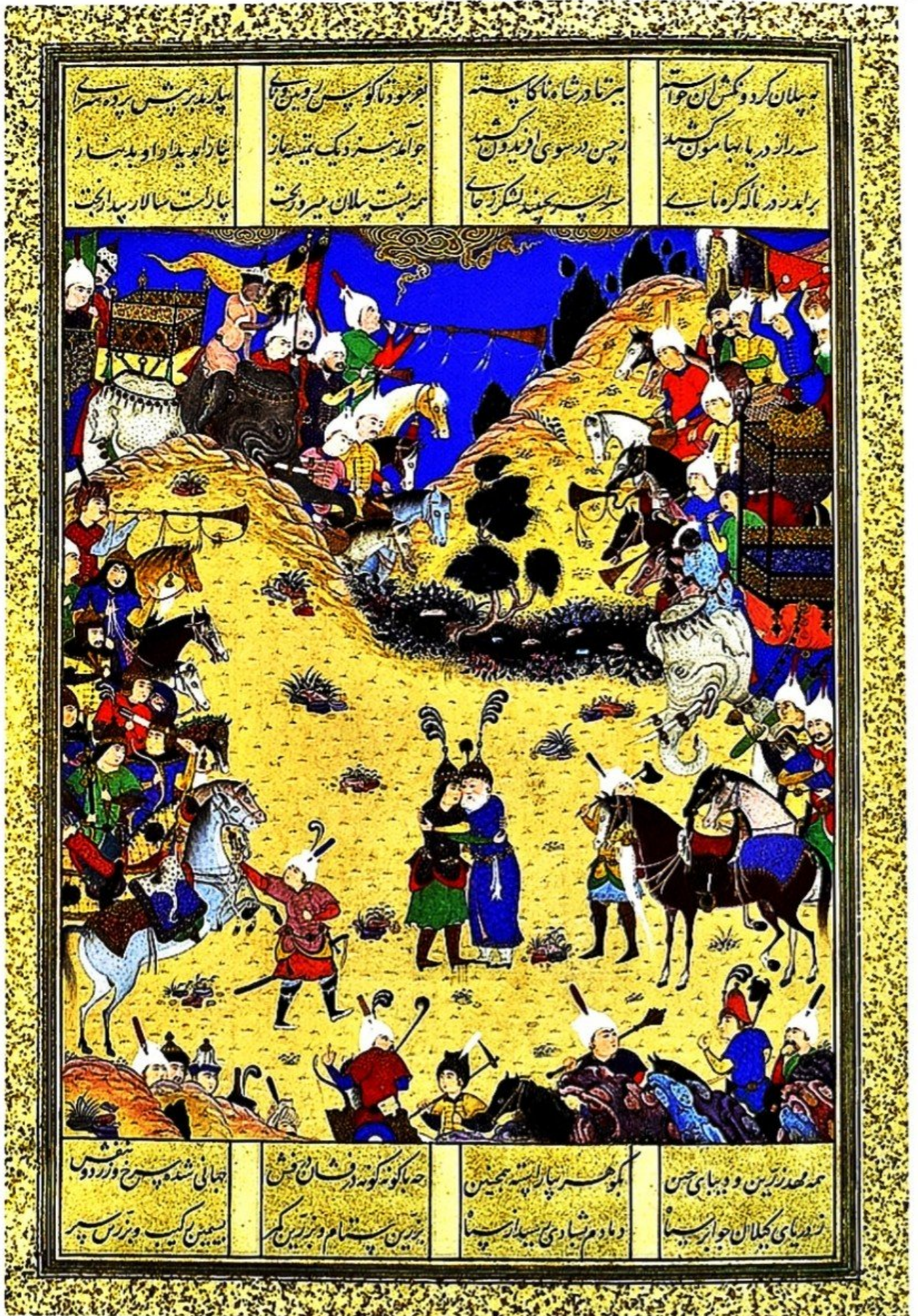
یار زاده جان کن سپرد
 بر انسان که از چشم شد پدید
 بر آمد فرو شیدن با بی کوس

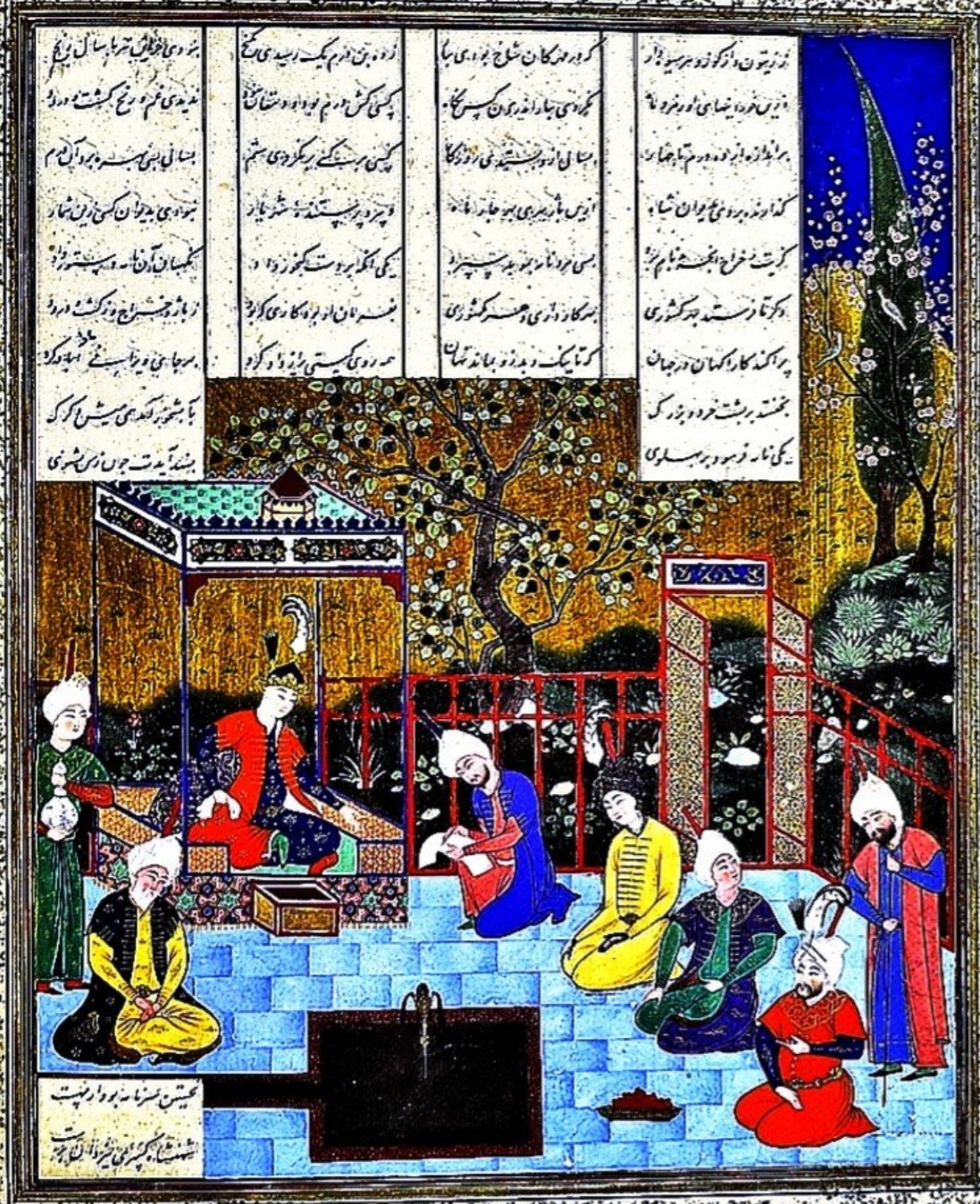
فرو شش تیر میدان تخت
 از او از صبح و دم کرد
 بگفتند گویسای میدان
 سپیدار گویسای میدان
 در زده جان میدان
 ساروشن کن بی بر دلو کس

وزان سس بوجکان و کار کرد
 حسان شد که ماما و دیگر کرد

- Siyavuş və Afrafiyab çovqan oynayırkən. - Şah İ Tahnasibin «Şahname»-sinin slyazması. Tabriz. 1530-1535-ci illər. Metropolitan-muzey. Nyu-York

"Siyavush and Afrasiyab play chovgan". Manuscript of "Shahname" of Shah Tahmasp I. Tabriz. 1530-1535. Metropolitan Museum. New York

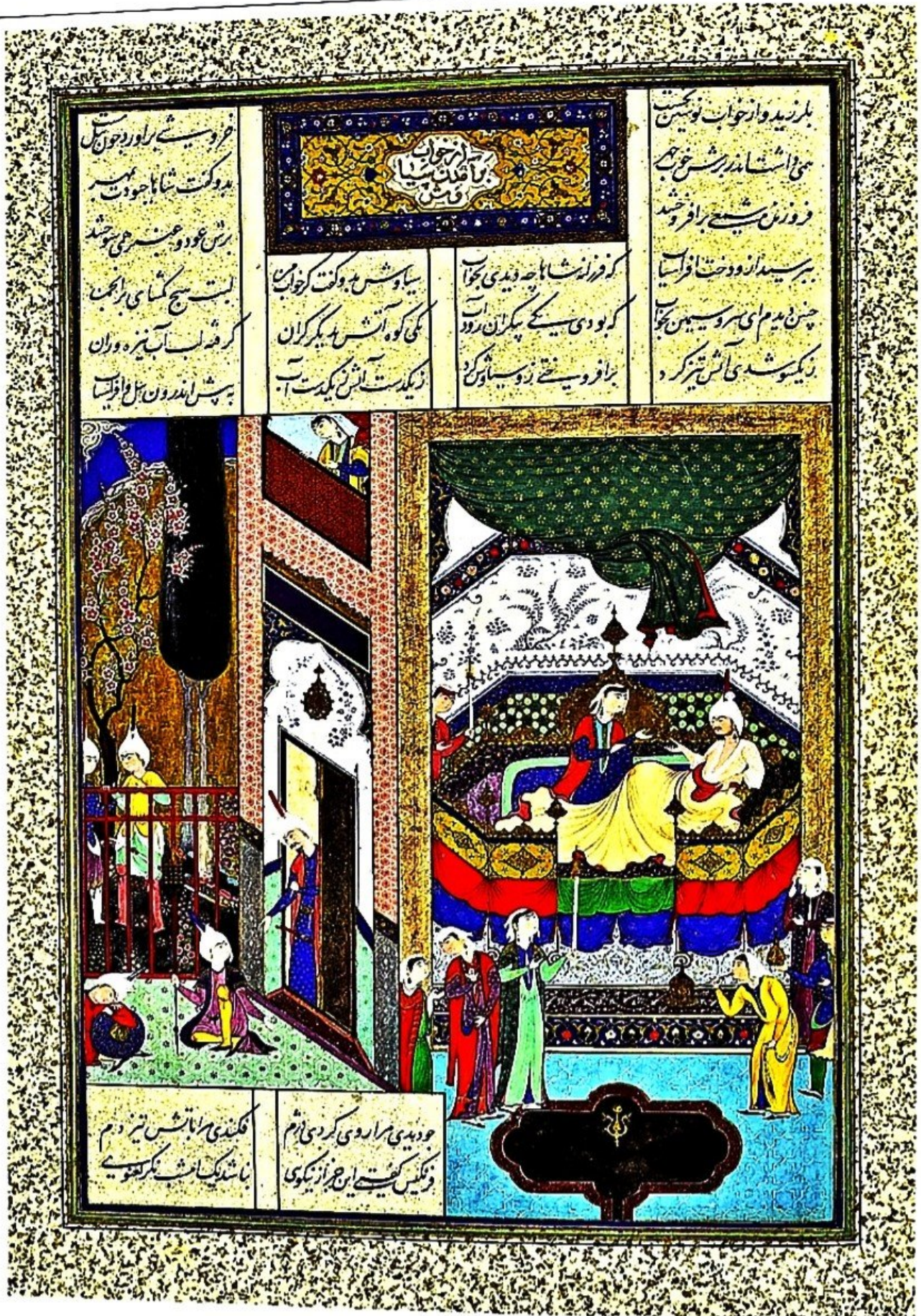

«Nushirvan öz islahatlarını boyan edir». Şah I Tahmasibin «Şahname»-sinin əlyazması. Təbriz. 1530–1535-ci illər. Metropolitan muzeyi, Nyu-York.

'Nushirvan announces reforms'. Manuscript of 'Shahname' of Shahi Tahmasp I. Tabriz. 1530–1535. Metropolitan Museum, New York.

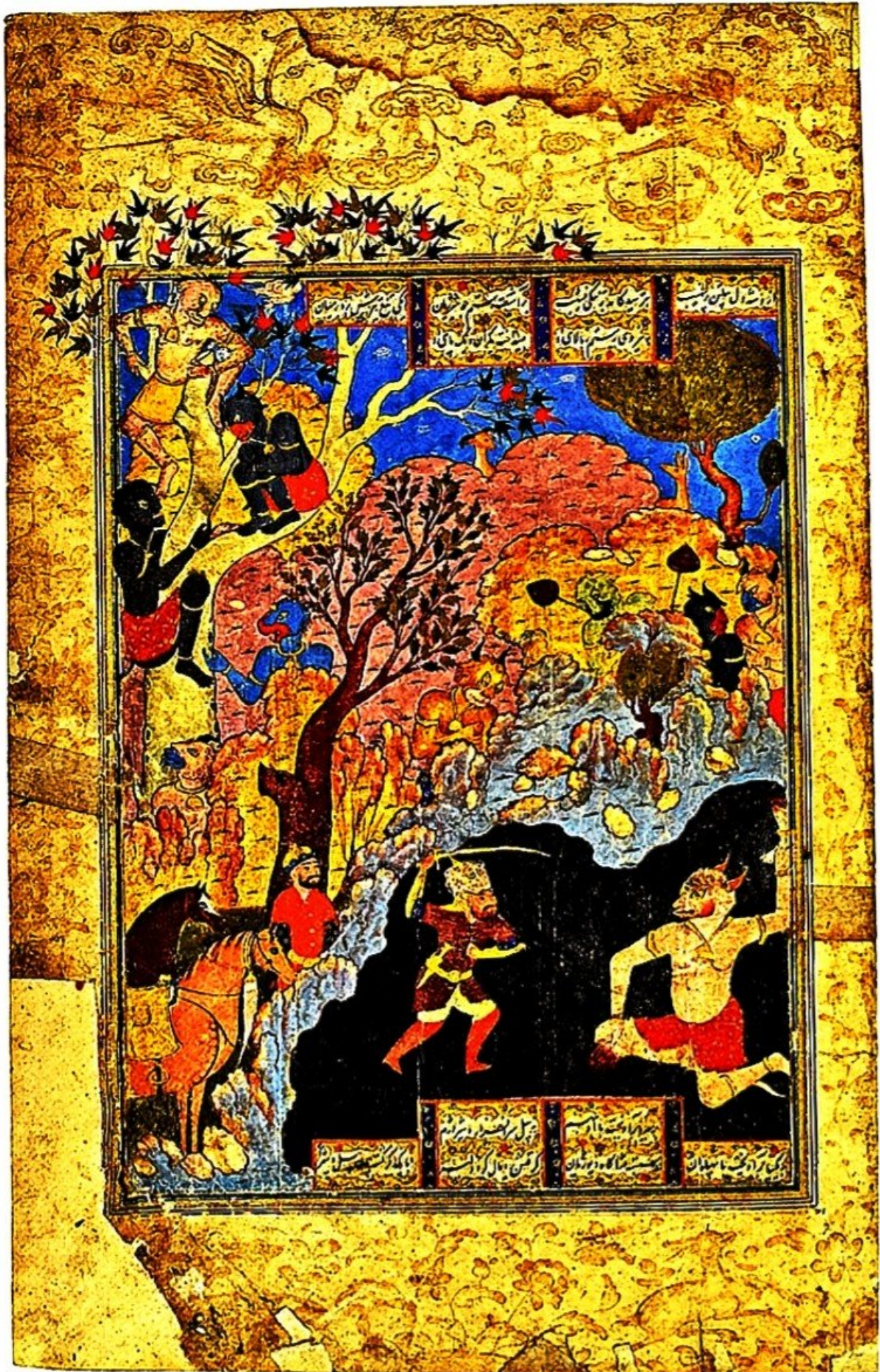
کبر تو بس واک اندر مان کی تیر و لاد چکان بست کسی دبر و کا . و پر کشد پشتاد آوازانه از پشت او بر آمد شب تیر او دست خاک کی فیت نوبین گراست بران	خسین فیت پنج زار بران جوشید از شانی گشت کا زایا زومی در کشید بر و تیر ما کا . بر پشت او سپه پنهان بر کشید پدیاک می این زان سپیدی ان زین	سن و دانت اندر آرم کلک گشت زین بد آید حصا تویم نیداشت لشکر مرد و کا جوشید غرق چکان گشت که چکانش زراف پروان گشت کی از ذکر باز شناسند	هم اکنون بر روی دیوان کچ بر است کرام و زیار تویم بر ایجت از خانی بسببیا بر و گری سپه بار بست بر تیر تو بر و در خون گشت گوش می تیر تو هستند
--	--	--	---

نیام کسی تاج و انوشستار جزین شاه . شد کار با نظم	زادان با نذنبی شمسیرا کی انقیری بر و توران پیام	جوشید که و نغز و بیدار کرک نمیدار ان با ملکان کسی	بر اند گشت آن سپاه بزرگ بستند فرزند ان سپه
---	--	--	---

«Şah Fərəyn Quraza qarşı qəsd». Şah I Təhmasibin «Şahname»-sının əlyazması. Tabriz. 1530–1535-ci illər. Metropolitan muzeyi, Nyu-York.

"Conspiracy against Shah Fereyn Quraz". Manuscript of "Shahname" of Shah Tahmasp I. Tabriz. 1530–1535. Metropolitan Museum, New York.

« Rüstəm ağ divi öldürür », « Şahnâmə »-nin əlyazması.
Təbriz-Qəzvin. 1560-1580-ci illər. Metropolitan muzey, Nyu-York

'Rostam kills the white div'. Manuscript of 'Shahnameh'.
Tabriz-Qazvin. 1560-1580. Metropolitan Museum, New York

şəkildə uzadılmış oval üzrə düzölmüş ağıcı qadın fiqurları ilə doldurulub. Onlar var qüvvələri ilə əl-qol hərəkətləri edirlər. Simaları dərddən tanınmaz hala düşmüşdür. Mərkəzdə, tabutun hər iki tərəfində böyük fatehin yaxınları dayanmışlar, arkada vida nitqini söyləyən Ərəstu (Aristotel), öndə isə tabutu qucaqlayan ana təsvir olunub. İsgəndərin anası arxadan təsvir edilərsə də, onun üzüqoyulu yıxılması, qaldırılmış əlləri, uzun pləşindəki büküklərin dinamik yarıqları ifadə gücü baxımından nadir faciəvi obraz formalaşdırır.

Dits Albomuna daxil olan «Rüstəm gecə döyüşündə» adlı miniatür də bütün fiqurları bir yərə toplamaq, onları eyni ritmə tabe etdirmək bacarığı ilə seçilir. Burada təsvir olunmuş hadisələr böyük maili təpə və onun üstünü almış ayılı-ulduzlu gecə səmasının nazik zolağı fonunda cərəyan edir. Mərkəzdə ağ atın belində təsvir olunmuş Rüstəm əlindəki toppuzu başından yuxarı qaldırır. Qövs şəklinə uzanan dəstəsi onun ardınca gedir. Onların coşğunluğundan doğan təəssürat geri şəkildən atlılar qrupunun görüntüsü ilə güclənir. Rüstəmin atının ayaqları altında qalan yaralı döyüşçü səhnəyə xüsusi gərginlik verir.

Təəssüf ki, «Şahnamə»yə və onun ardınca gələn digər əsərlərə illüstrasiyalar çəkmiş rəssamlar barədə əlimizdə çox az məlumat var. Bu insanlar nə qədər dahi olsalar da, sifarişçi hökmdarın kölgəsi onları gələcək nəsillərdən demək olar ki, tamamilə gizlədir. Yalnız onu müəyyən etmək olar ki, onların sayı az olmayıb – Əhməd Musa, Şəmsəddin Təbrizi, Əbd əl-Həyy, PİR Əhməd Baqi Şimali, Cüneyd Sultani, Sultan Məhəmməd və onun artıq XVI əsrdə fəaliyyət göstərmiş ardıcılları. Onların hər biri özünün dünyaya baxışını işində göstərməyə çalışırdı. Bütün bunlar ideyaların, bədii obrazların qeyri-adi müxtəlifliyinə, təsviri sənət dilinin zənginliyinə səbəb olurdu. Eyni zamanda əlyazmalar güclü daxili təməl, vahid estetik platforma, formanın ədəbi süjetin ifadəsi vəzifəsinə ideal uyğunluğu ilə seçilir. Bütün bunlar Təbriz «Şahnamə»sini eyni məktəbin və eyni dövrün əsəri hesab etməyə əsas verir.

Tanınmış alman tədqiqatçısı Erik Şreder yazırdı: «Əhməd Musa (miniatürlərin hipotetik müəllifi – qeyd müəllifidir) öz yeniliklərinin nəticələrini qabaqcadan görürdümü? Buna inanmıram. Onun məqsədi Yuan Akademiyasının rəsmləri ilə müqayisə edilə biləcək əsərlər üzərində işləmək olmuşdur, çünki üsullar eynidir. Lakin onun Çin naturə təsvirlərindən etdiyi dəqiq kopyalar və bu işi ən böyük tələbəsinə (Şəmsəddin Təbrizi – miniatürlərin digər ehtimal edilən müəllifi – qeyd müəllifidir) öyrətməsi Cəlairi və Teymiri dövrlərində kitabxanada öz gücü və zərifliyi ilə əvvəlki müsəlman təsviri sənətini kölgədə qoyan orijinal yerli obrazlar qalereyasının yaranmasına səbəb olmuşdur».

Və sanki deyilənlərdən nəticə çıxararaq, Şreder vurğulayır: «Şahnamə»nin anlaşılması bütöv dövrün dərk edilməsi üçün açaqdır. Bu anlama yalnız möhtəşəm və ardıcıl prosesin dəyişikliklərlə nəticələnməməsi, fərdi dahinin, nadir hallarda da olsa, qeyri-şüəri şəkildə artıq hazır olduğu yeniliklər gətirməsi ehtimalına əsaslanır. İnqilablar adi insanlar onlara hazır olduğu zaman baş verir, lakin bu prosesi qeyri-adi insanlar aparır».

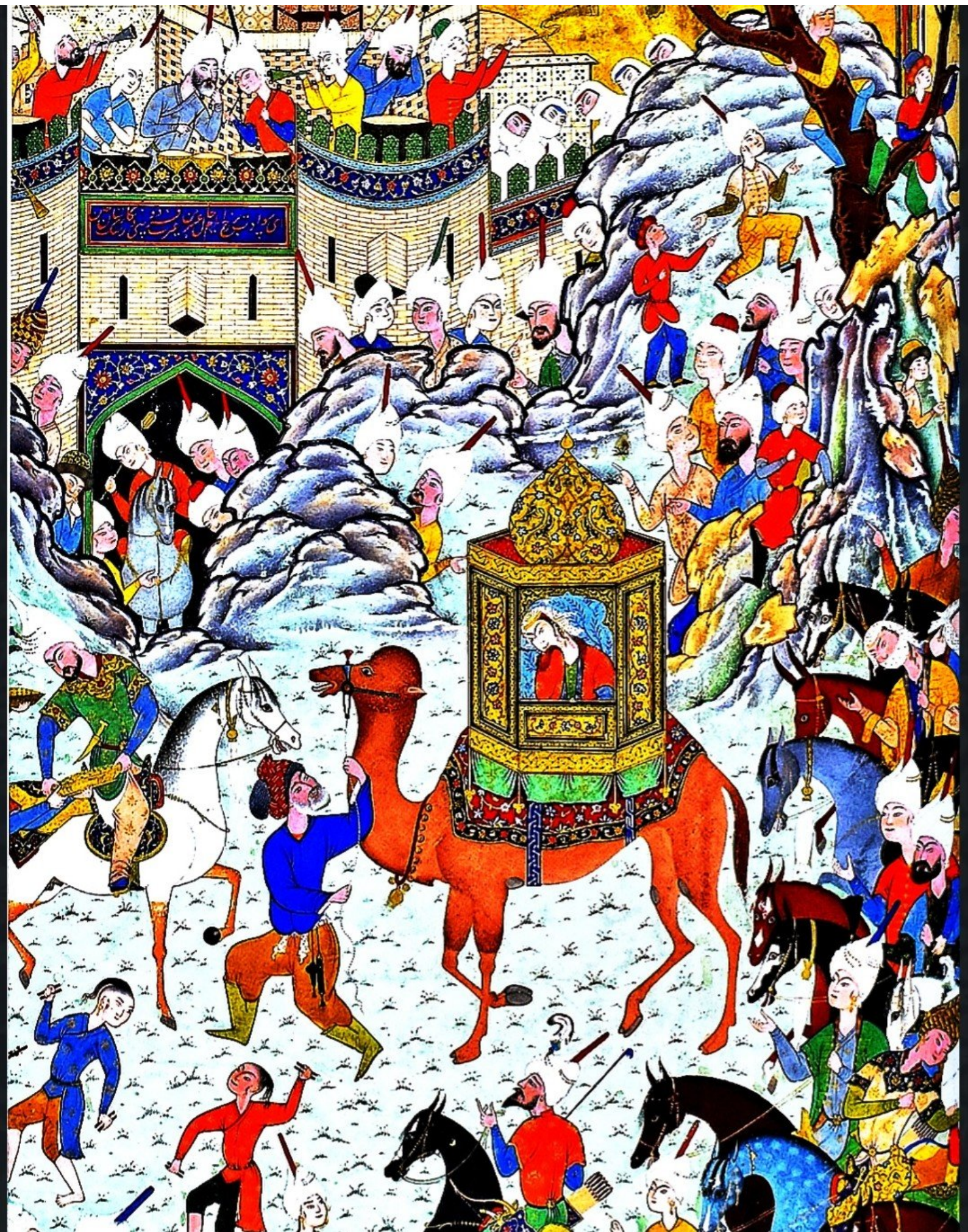
of the great conqueror, behind it there is Aristotle pronouncing an eulogy, and in front there is the mother embracing the coffin. And although she is depicted from the back, her supine body, hands thrown up and the dynamic fold breaks of the long coat create a very strong and expressly tragic figure.

The same amazing ability to bring together all the pieces of a painting and subdue them to a uniform rhythm is typical of the work "Rustam in the night battle" from the Diez Album. Its story is played out against the backdrop of a large sloping hill and a narrow strip of the night sky with stars and a huge moon looming over it. In the center, on a white horse and with a club raised over his head, gallops Rustam. His squad stretched in the form of an arc follows him. The impression of their rush is enhanced by the sight of a retreating group of horsemen. Particular tension is imparted to the picture by a wounded warrior under the hooves of Rustam's horse.

Unfortunately, very little is known about the masters who worked on the illustration of the "Book of the Kings" and the other manuscripts that followed it. Brilliant as they were, the shadow of the royal customer almost completely conceals them from the descendants. One thing is for sure: they were quite a few in number – Ahmed Musa, Shamseddin Tabrizi, Abd al-Hay, Pir Ahmed Bag Shimali, Junayd Sultani, Sultan Muhammad and a group of his followers, who worked in the 16th century. And each of them sought to invest his own world outlook in the work. This ensured an extraordinary diversity of ideas, artistic images and richness of the pictorial language. Besides, the manuscripts were noted for a powerful inner core, a single aesthetic platform, a perfect match of the form with the task of expressing a literary plot. All this suggests that the Great Tabriz "Book of the Kings" was a product of one school and one period.

The eminent scholar E. Schroeder points that Ahmed Musa foresaw the results of his innovations I do not believe. His personal aim was to produce paintings which would stand comparison with the work of the Yuan academy, and his method was approximation. But the faithful copies of Chinese nature painting which he made, and which he taught his greatest pupil to make, provided in the Jalairid and Timurid libraries a whole gallery of native models whose power and subtlety both of color and movement eclipsed the older art of Islam.

Schroeder also suggested that it is as a contribution to an understanding of the whole period. "It rests upon the proposition that wide and gradual processes are not the only occasion of change, that individual genius, even if rarely, brings about startling innovations for which the times are unconsciously ripe. Revolutions come when ordinary men are ready for them, and they profoundly affect the ordinary man, but they are led by extraordinary men.

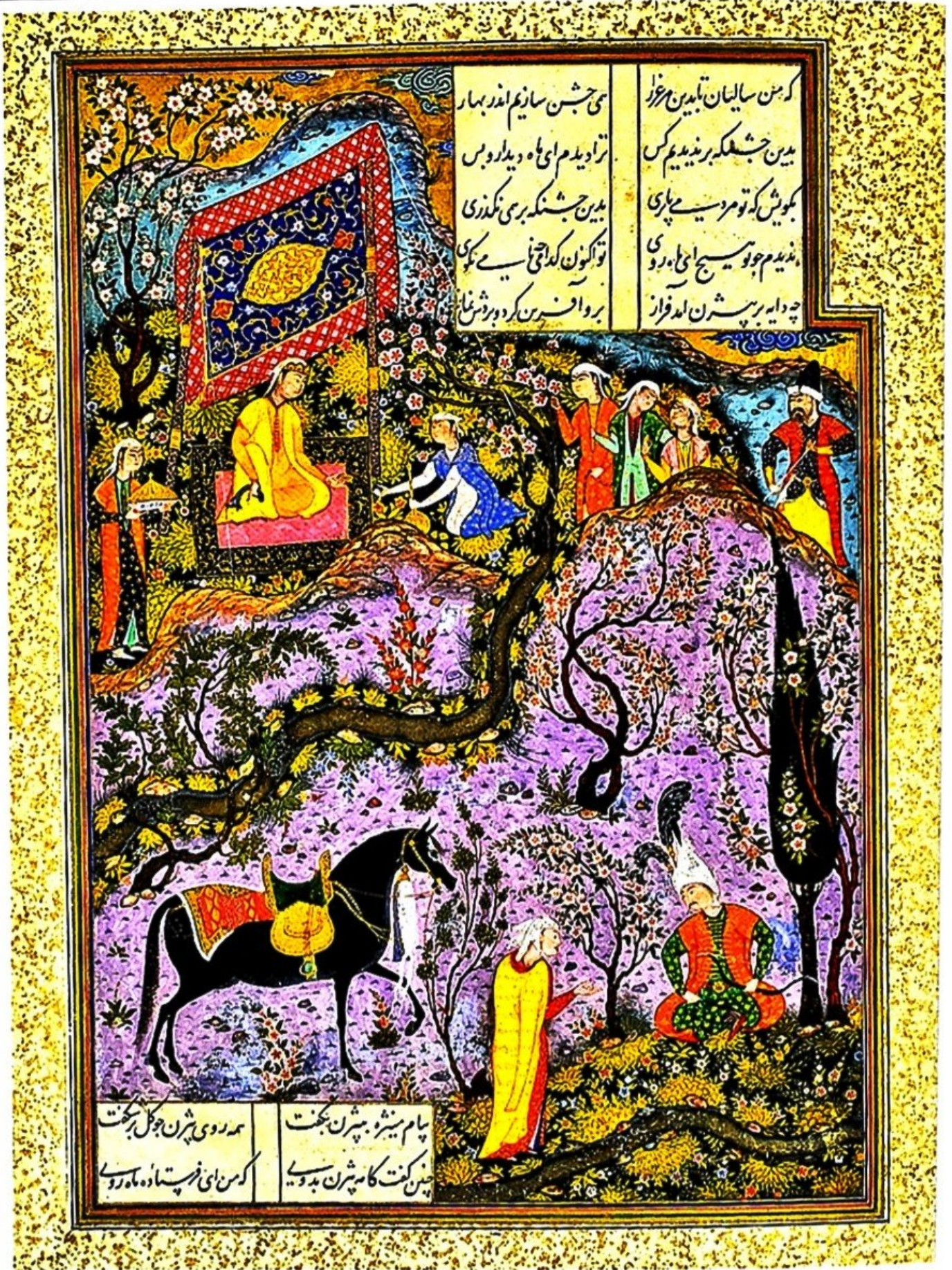
«Sirlər xəzinəsi»

Treasury of mysteries

Böyük Nizami Gəncəvinin bu poemasının adı lirikanın rəssamların yaradıcılığı üçün necə böyük məna ifadə etdiyini bəlkə də daha tam və dəqiq göstərən tərifdir. Onların heç biri bu lirik janrdan yan keçə bilməmişdir. Şərq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrinə öz gözəlliyi və zərifliyi ilə insanı valeh edən illüstrasiyalar çəkən təbrizli ustaların əl işləri də lirik əhval-ruhiyyə üzərində köklənib.

This title of a poem of great Nizami Ganjavi is perhaps the most complete and accurate definition of what poetry was and remains for artists. None of them managed to ignore this genre. The lyrical attitude permeated the works of Tabriz masters who created amazingly beautiful and subtle illustrations for the best works of literature of the East.

که من سالیان باین مرغزار
 بدین چشمک برنیدیم کس
 بگویش که تو مردی پاری
 بنیدیم جوویسج ای باروی
 چه دایه برپشترن لدفراز
 می جشن سازیم اندر بهار
 ترا دیدم ای ماه دیداروس
 بدین چشمک برمی نگذری
 تو اکنون که دانی نایم کوی
 برو افسرین کرده در شرفراز

پام میبزه پیش بخت
 سمد روی پیش چو گل بخت
 چنین گفت کام پیش بدویا
 که من ای فرستاده ماه رویا

Təbriz kitabxanasının çətin dövrü XIV əsrdə başladı. Onun himayədarı və faktiki rəhbəri vəzir Qiyasəddin edam edildi. Elxanilər Cəlairilər sülaləsi əvəz etdi. Onlar öz nəsil-lərinin Çingizxanın yaxın adamlarından olmuş Coçi-Tar-maledan törədiyini iddia edirdilər. Belə bir mürəkkəb şəraitdə hakimiyyət dəyişikliyi əksər hallarda sui-qəsd, çəkişmə və üsyanlarla müşayiət olunurdu. Lakin ehtimalla görə rəssam və xəttatların öz işlərini davam etdirmələri heyrat doğurur. Ola bilsin, onlar Rub-i Rəşidinin banisi Rəşidəddinin təmin etdiyi dəbdəbəli şəraitə malik deyildilər. Lakin «Şahnamə» üzərində işin başa çatdırılması və yeni əlyazmaların hazırlanması üçün kifayət qədər rahatlıq var idi.

Tarixçi və sənətsünəslərin Təbriz emalatxanasının unikallığını yekdilliklə qeyd etmələri heç də təsadüfi deyil. Orada çalışan qrupun yaradıcılıq potensialı o qədər böyük idi ki, iqtisadi iqlimin az-acıq «is-tiləşməsi» kifayət idi ki, rəssamlar dünyaya yeni əsərlər bəxş etməyə hazır olsunlar.

1382-ci ildə hakimiyyəti ələ keçirmiş Cəlairi Sultan I Əhmədın dövründə Təbriz kitabxanası qısa, lakin güclü dirçəliş dövrünə qədəm qoydu. İfrat qəddarlığı və hiyləgərliyi ilə fərqlənən bu hökmdar olduqca istedadlı şair idi, eyni zamanda incəsənəti yüksək qiymətləndirir, alim və filosoflarla ünsiyyətdən səmimi zövq alırdı. Teymurun qoşunlarından qaçmış bir çox ziyalıya yardım göstərirdi, onları himayə edirdi. Onun dostları arasında dəhi musiqiçi və musiqi nəzəriyyəçisi Əbdül Qadir Marağai və görkəmli təbrizli usta Şəmsəddinin tələbəsi rəssam Əbd əl-Həyy də var idi. Sultan Əhməd Əbd əl-Həyyı hörmətlə «ustad» adlandırır.

Dövlətşah özünün «Təzkirət əl-Şüara» adlı əsərində yazırdı: «Sultan ərəb və fars dillərində şeir yazmağı bacarırdı, onun Azərbaycan dilində şeirləri də məlumdur. O, altı klassik kalligrafik xətlə yazmağı, möhürlərin üzərində yazılar həkk etməyi bacarırdı. O, musiqiyə dair biliklərə malik idi, bastələdiyi nəğmələr 1550-ci ilədək, yəni təqribən bir əsr yarımından sonra da musiqiçilər tərəfindən ifa olunurdu. O, həmçinin yaxşı rəssam idi». Sultanın yeni illüstrə olunmuş əlyazmaların yaranması ideyasına maraqlı göstərməsi tamamilə məntiqlidir. Onların yüksək səviyyədə olması Cəlairilər nəslinin bu istedadlı nümayəndəsinin məsələni dərinədən duyduğunu və yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətini təsdiq edir.

Həmin dövrdə hazırlanan bir sıra əlyazmaları «Xəmsə» ilə başlayır. Bu əsərlə miniatür sənətində yeni, ehtiras və emosiyalarla dolu olan,

In the 14th century the Tabriz kitab-khane encountered hard times. Its patron and actual leader, vizier Giyathəddin, was executed. The Hulaguid dynasty was replaced by the Jalairids, who descended from one of the closest people to Genghis Khan – Jochi. The change of power, as was often the case in those challenging times, was accompanied with conspiracies, feuds and riots. But striking as it is, painters and calligraphers apparently continued to work, perhaps no longer in such a luxurious environment created for them by the founder of Rub-i Rashidi Rashidəddin, but they still enjoyed quite comfortable conditions for completing work on «Shahnamə» and creating new manuscripts.

It is no coincidence that historians and art critics unanimously emphasize the uniqueness of the workshop in Tabriz. The creativity of the group that worked there was so enormous that even a slight «warming» of the economic climate was enough for the artists to give the world a new revelation.

In the reign of Sultan Ahmed I, who seized the throne in 1382, the Tabriz kitab-khane entered into a short period of powerful renaissance. This ruler, distinguished for excessive cruelty and perfidy, was a very good poet. He also appreciated the art and received a sincere pleasure from talking to scientists and philosophers. He helped and protected many intellectuals fleeing from the hordes of Timur. His friends were Abdul Qadir Maraghi, a musician and music theorist, and artist Abd al-Hayy, a student of the outstanding Tabriz master Shamsəddin. Sultan Ahmed respectfully called Abd al-Hayy a «teacher».

Davlatshah in his book «Təzkirət əl-Shuara» pointed out: «The Sultan could write poetry in Arabic and Farsi. His poems in Azerbaijani are also known. He had a command of six different calligraphic styles and engraved stamps and prints. He was well versed in music and composed tunes which were performed by musicians until 1550, i.e. for almost half a century afterwards. He was also a good artist.» It is quite logical that the Sultan was fascinated with the idea of creating new illustrated manuscripts. Their high quality is confirmed by his expert feel and the energy of a superb organizer, which were inherent in this talented representative of the Jalairids.

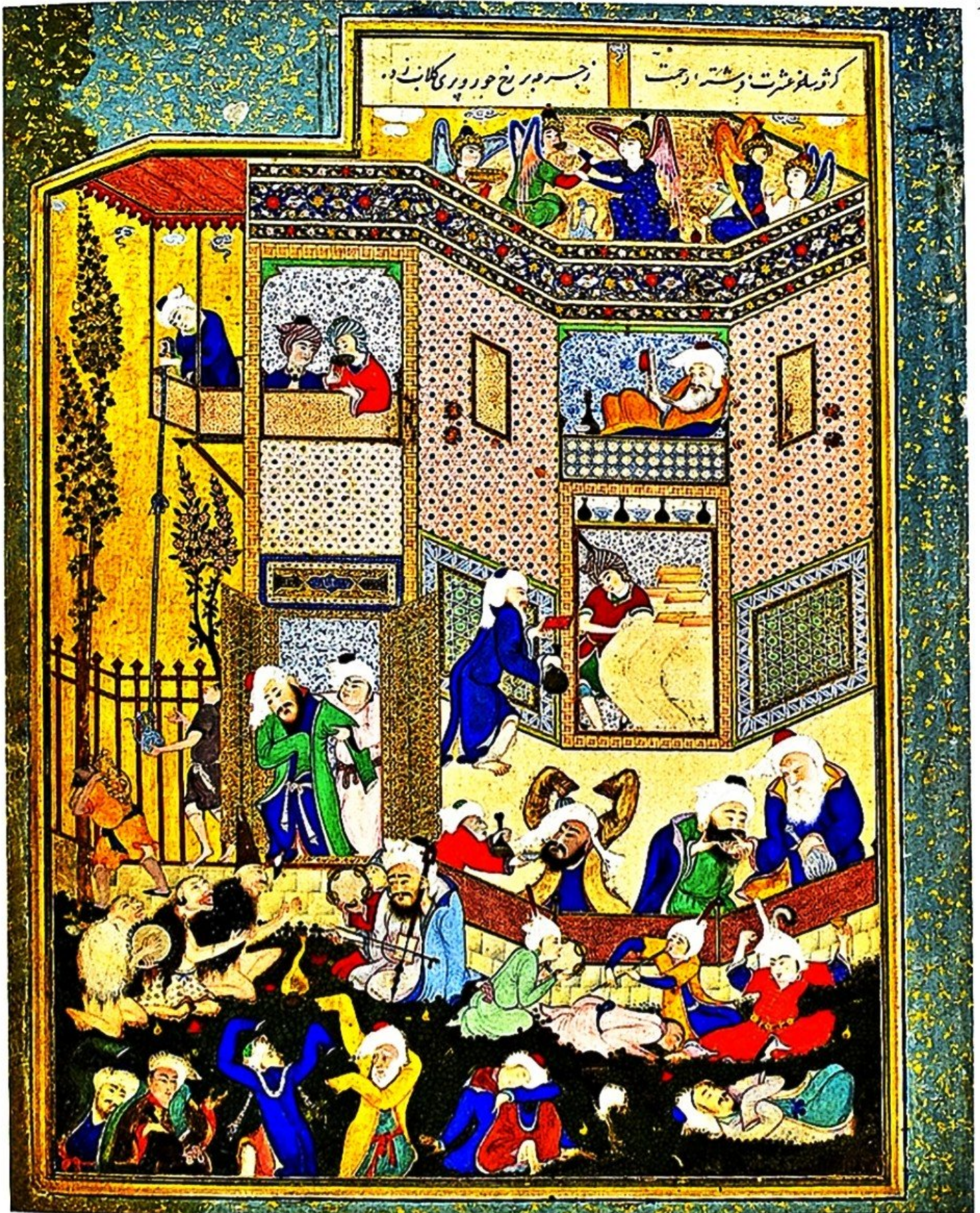
A number of manuscripts produced at the time were opened with «kəmsə», which signaled the starts of a new, impassioned, emotional

Kötən üzərində miniatür. – Kəfi Salyuki etdi ib bərkədə – nuntatürü. Təbriz-Qazvin. XVI əsrin ortuları. Devid kolleksiyası. Kopenhagen.

Miniature on a canvas "Man with a Saluki dog", Tabriz-Qazvin Middle of the 16th century. The David Collection, Copenhagen.

- Yerda və somada məstolma - , Rossam Sultan Məhəmməd Hafiz Şirazinin «Divanı»-ı
Təbriz, 1530-1531-ci illər, Metropoliten-muzey və Friz qalereyasının birgə mülkiyyəti.

'Earthly and heavenly intercession'. Artist Sultan Məhəmməd Hafiz Şirazı, 'Divanı'.
Təbriz, 1530-1531. Joint ownership of the Metropolitan Museum and the Frick Gallery.

«Tərkidünya vadisi» diptixi.
Rəssam Əbdülməhəddin Sultan I Əhmədün
«Divan»-ı. Təbriz, 1405–1410-cü illər.
Firiq qalereyası. Vaşinqton.

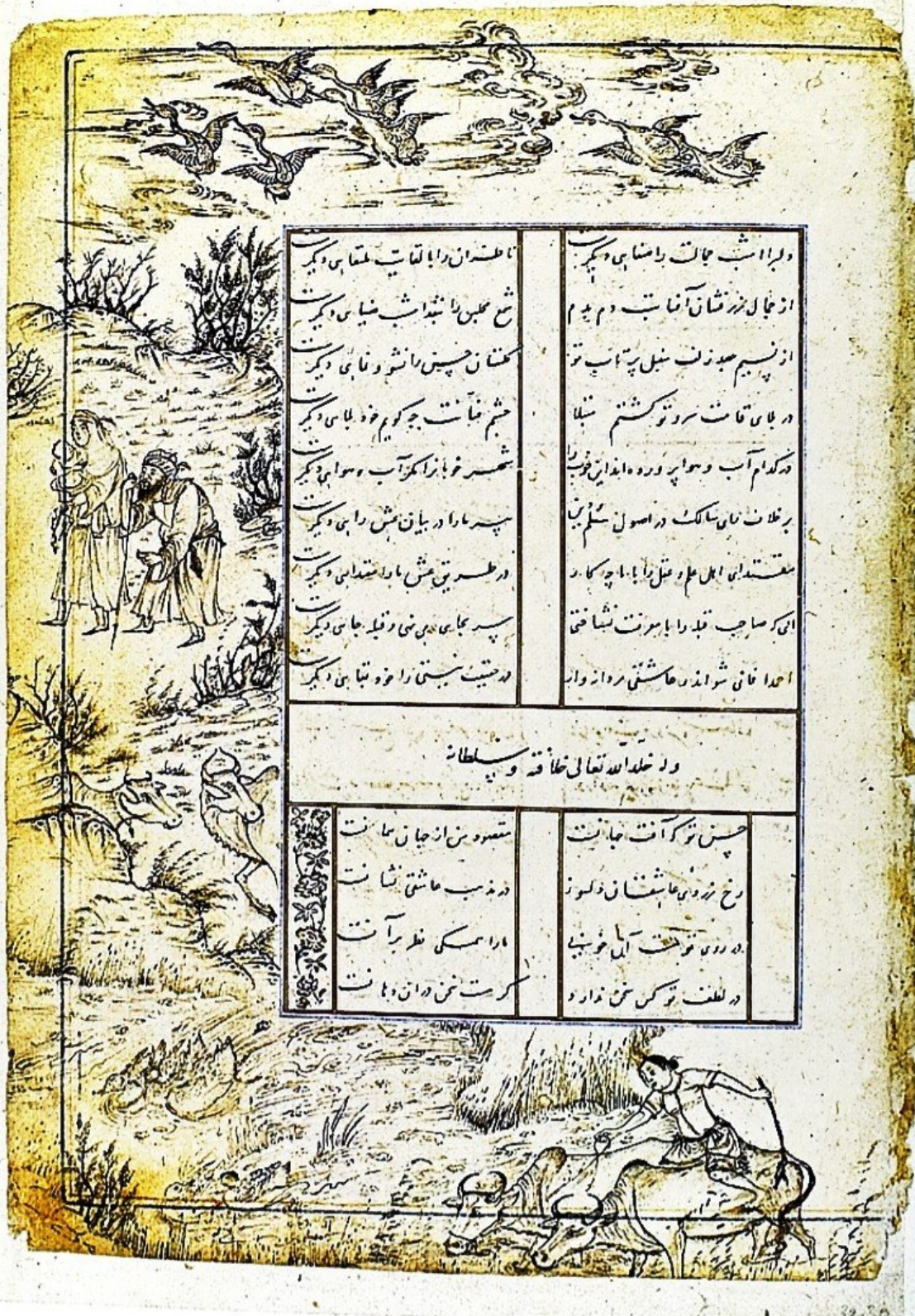
Əksər tədqiqatçıların fikrincə, IX əsrin əvvəlində İslamda mistik-asketik cərəyan kimi formalaşan sufilik Məhəmməd Peyğambarın axlaqından qaynaqlanır. O, öz şəxsi nümunəsi ilə insanın mənəvi tərbiyəsi və cəmiyyətin inkişaf yollarını göstərmişdir. Yazıçı, rəssam və alimlər arasında sufiliyin xeyli sayda ardıcılı olmuşdur. Sufilər arasında şairlərin sayı xüsusilə çox idi. Onlar insan ruhunun ən nazara çarpmayan dəyişikliklərini, insan əməllərinin gizli motivlərini, dini həqiqətlərin axtarış və dərk edilməsinin əziyyətini şeir və sitasələ çatdırmağa cəhd edirdilər. Üstəlik sufi poeziyasının nabaləd insanlar üçün anlaşılmaz olan öz gizli dili var idi. Ona görə də bu poeziyanın parlaq ustası Sultan I Əhmədün «Divan»-larını yalnız onun fikirləri ilə şərik olan rəssam illüstrə edə bilirdi.

Diptych "Valley of detachment".
Artist Abd al-Hayy Sultan Ahmed I.
'Divan'. Tabriz. 1405-1410.
Freer Gallery, Washington.

The forerunner of Sufism, which evolved into a mystical and ascetic branch of Islam at the beginning of the ninth century, as many researchers believe, was Prophet Muhammad, who by his own example showed the path of spiritual education of the individual and societal development. Sufism had a considerable number of followers among writers, artists and scientists. Particularly high was the number of poets among the Sufis, who tried to convey through their verse the most imperceptible changes of the human soul, the hidden motives of people's deeds, the anguish of search and realization of religious truths. Sufi poetry, a brilliant master of which was Sultan Ahmed I, had a secret language that was not clear to the uninitiated, which was why only a person who shared the views of the royal poet could illustrate his "divans".

<p>تا طهر ان در اوقات لطفاً دیگر شمع ملبس را بشوید خیالی دیگر کفایت چسب را نشوید غایب دیگر چشم غایت چه گویم خود باسی دیگر شمس خوار از آب و سواهی دیگر سپهر ما در بیان پیش راهی دیگر در طسیر پیش ما در صدایی دیگر سپهر بجای بی نمی در قیل جایی دیگر در صیت نیستی را خود قبایی دیگر</p>	<p>دلبر است حالت باستانی و دیگر از جمال نریشان آفتاب دم بدم از نسیم جد زلف نیل پر تاب تو در بلای قاتل سر تو کستم شبلا در کدام آب و سواهی ورده اند این غایب بر خلاف نای سالک در اصول مسلمین مقتدای اهل علم و عقل را با ما چه کار ای که صاحب قبل را با برت نشاختی اعدایان شراذم عاشقی روانه وار</p>
---	---

وله خلد الله تعالی خلافة و سلطان

<p>تسمه دهن از جان سمانت در ذنب عاشقی نشانت در اسکی نظر بر آنت کرمت سخن در آن دمانت</p>	<p>حسین تو کز آفت جانیت روح نرودی عاشقیان دلگوز در روی تو هست آن خونین در لطف تو کس سخن ندارد</p>
--	--

«Axtanglar vadisi». Rissam Əbd al-Hayy. Sultan I Əhməd I «Divanı». Təbriz. 1405-1410-cu illər. Friz qalereyası, Vaşinqton. | "Valley of quest". Artist Abd al-Hayy. Sultan Ahmed I. "Divan". Tabriz. 1405-1410. Freer Gallery, Washington.

مهر و عمارت او در وقت نام بدنام
 مستی از این عالم و لذت این عالم
 من و مندرک آن لذت و من و من
 قنکنا و من و من آن لذت و من
 من و من آن لذت و من
 من و من آن لذت و من

مش را کس بیت سکر از دل و از سینه	هسیر که سکر شد من و عکاشی کاوش
طالب عشق حقیقت باز اول عشق است	تا عجز او را بر راه عشق حق رهبر شود
دل بدم زلف مستکین بند و سلطان بران	تا کینه بنات جوی سبیل و غیر شود
شکر می گویم برت آب می دریم چشم	تا که شکر خشک من از آب وین تر شود
اگر سکر بود سیر با سیر نیاید بر بریدن	و اگر سیر بود سیر با سیر نیاید بر بریدن

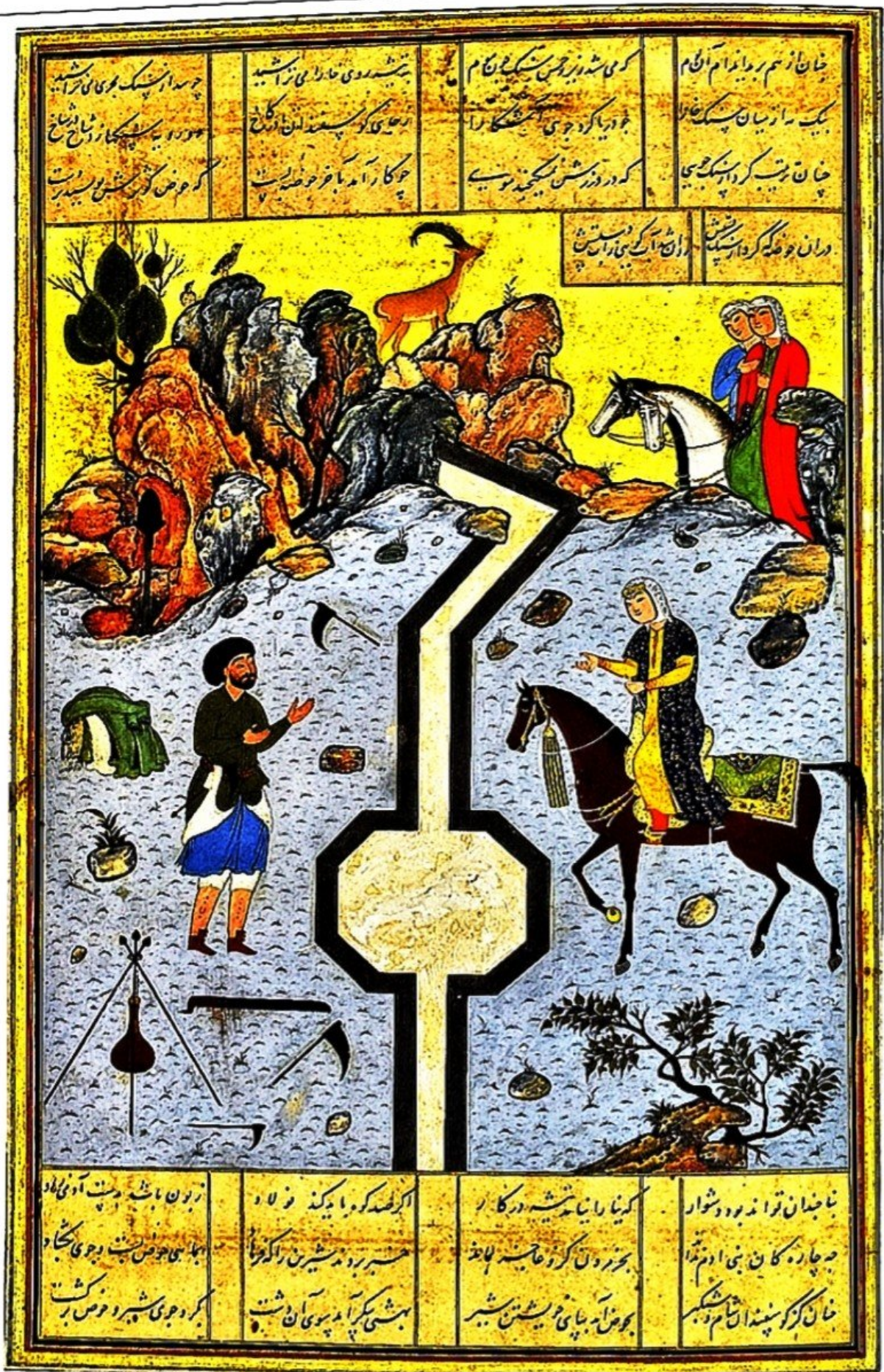
ولا خلد الله تعالی خلافة و سلطان

انسان که ما را بحال نبردین اند	برای قناب پرده ز غیرت درین اند
در صبح و شام از ره صدق صفای دل	آیات چسب برنج و زلفت و عین اند
از دست ساقیان محبت ز بخیزد کی	جا می کشین اند و منقذ سینه اند
از حسد و کسل جان کمل کشف کرده اند	کوی که شیر دایر سنی کین اند
در بار بارش طرب و عشق و سحر و ناز	بر غم مدعی همه حال آرمین اند
آودین اندیب ز تمدان با شاق	کیت روی گفته اند کزین به ندین اند
شبهای شوق با سوزی قرار و صبر	چون مرغ سپید برین برون در طین اند
فشت کان بر که ز جام شود برودن	خود ناف من نعت مهرت برین اند

۹۵۸

۹۵۸

«Heyrat vadisi». Rossam Abd al-Hayy. Sultan I Olmudin «Divan»-1. Tabriz. 1405-1410-cu illər. Firuz qalereyası, Vaşinqton. | "Valley of astonishment". Artist Abd al-Hayy. Sultan Ahmed I, "Divan". Tabriz. 1405-1410. Freer Gallery, Washington.

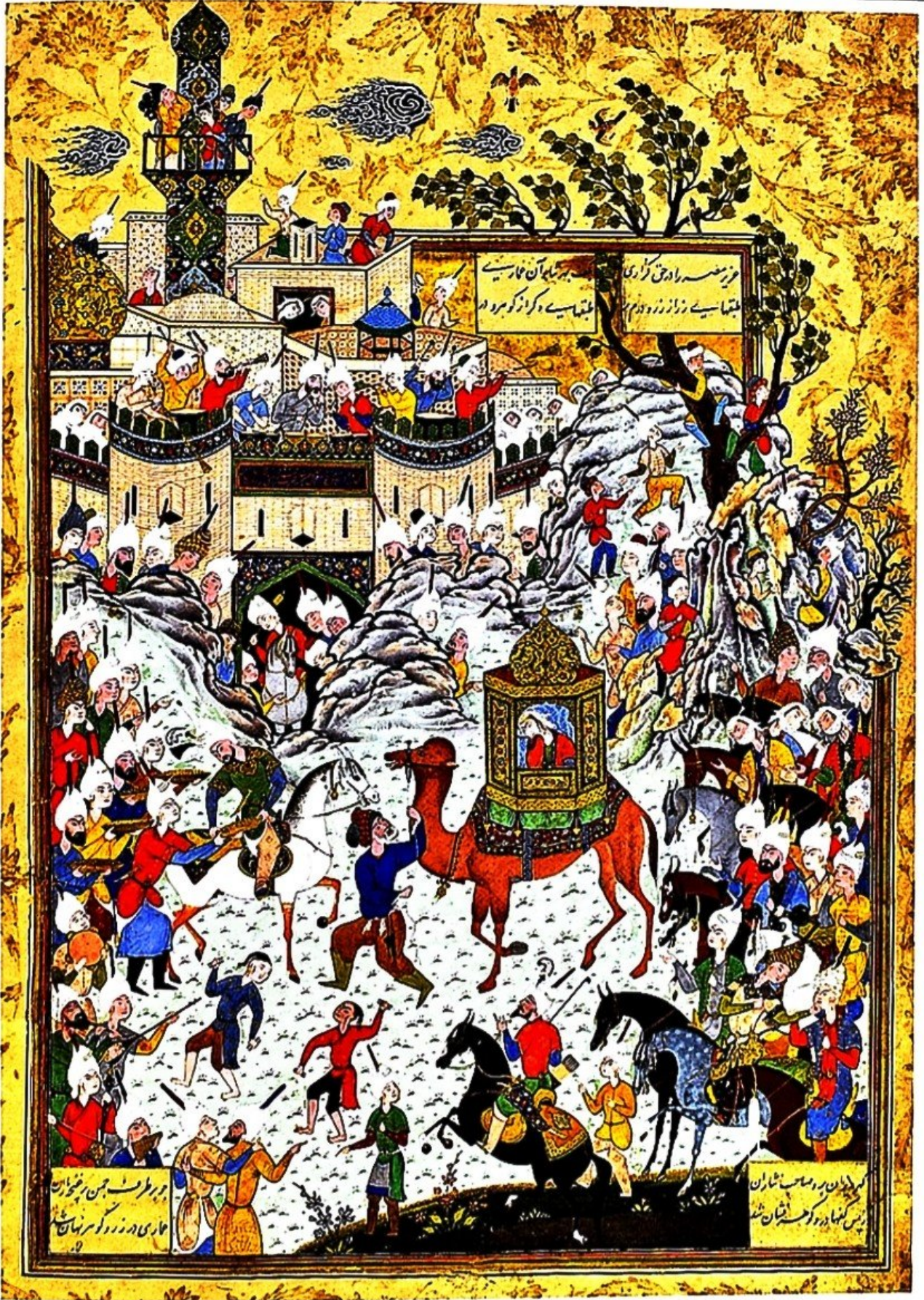
چو صد از پستک بوی ترا شد مورد و بیایست چو زان رخ که عرض گزشتش رسیدت	بیشد روی عارای ترا شد از عیای کو پستد لن آنگ چو کار آمد با فر حوضت	که می شد بوزخس تنگی نام جو دریا کرد جوی شکستگار که در دوزخش بیخنده نویب	خان از سم بر دایندام آفام بیک راه میان پستک خان خان برتیب کرد پستک جوی
---	--	---	--

دران حوضه که در پستک
دران ایگه بی زان پستک

زبون باش دست آونی نهاد بها بی حوضت بی جوی کشاد بگرد جوی شیرد حوض برشت	اگر صد که با یکد فولاد حسبر بردم شیرین را که در ما بهشی بگرد پستی آن دشت	که نیا رانید شیشه در کار بجز زدن کرد عجبند نهاد بجوش آب پایی در یشتن شیر	ناجندان تو اند بود شوار چه چاره کان بنی ادم نهاد خان کرد پستک ان شام دشت
---	--	--	--

«Farhad zalızadı Şirino İhadiyyo olaraq süal üçün kanal tikir».
Rusian Şeyxzada, Nizami Ganjvinin «Xamsa» simi şyazması. Təbriz, 1524-1525-ci illər.
Metropolitan-muzeyi, Nyu-York

“Farhad builds a canal for milk as a gift for princess Shirin”.
Artist Sheikh-zade, Nizami Ganjavi, “Khamsa”, Tabriz, 1524-1525.
Metropolitan Museum, New York

«Züleyxa və Əzizin toyunun təntənzli nümayişi», Əbdürrəhman Cəminin «Yeddi taxi-tac»-ın əlyazması, Təbriz-Maşhad, 1556–1565-ci illər. Friz qalereyası, Vaşinqton.

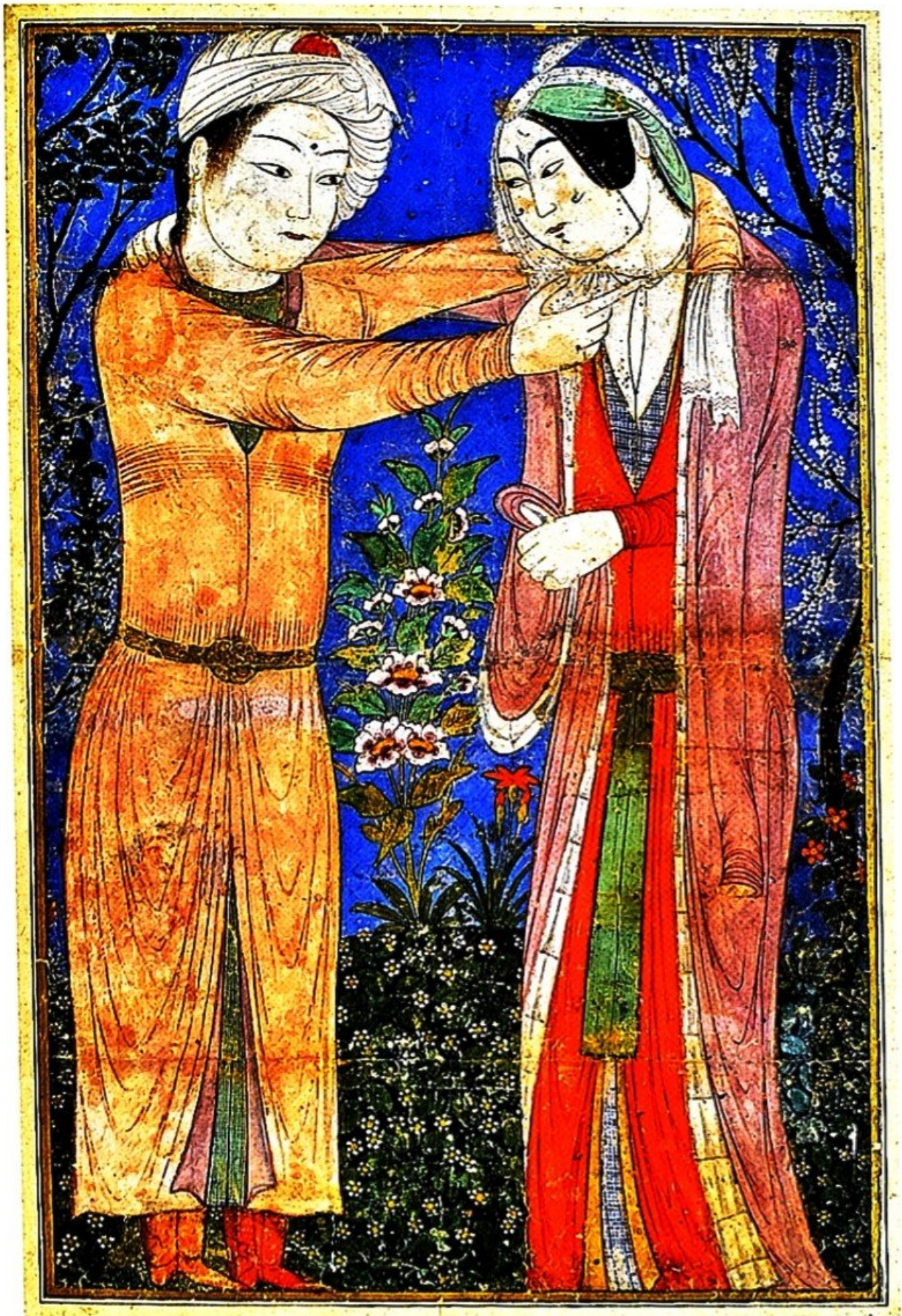
«Wedding entourage of Zuleykha and Aziza». Abdurrahman Jamī, 'Seven thrones'. Tabriz-Mashhad, 1556–1565. Freer Gallery, Washington.

«Xosrov çmən Şirini seçər» - Rəssamı Sultan Əbülhəsən Nizami Gəncəvi
 «Xəmsə»-smin əhyuzması. Təbriz, 1539-1543-cü illər.
 Britaniya Kıtaloxanası, London.

«Khosrow sees beaming Shirin». Artist Sultan Muhammad
 Nizami Ganjavi. «Khamsa». Tabriz, 1539-1543.
 British Library, London.

«Sevgililər». Ayrıca vərəq. Təbriz. 1405–1410-cu illər.
Metropoliten muzeyi, Nyu-York

‘Lovers’. Separate page. Tabriz. 1405–1410.
Metropolitan Museum, New York

« Diablen döyüşü ». Asafinin « Calat va Camal haqqında dastanı » 1. Tabriz. XVI əsrin əvvəli. Uppsala Universitetinin kitabxanası. Uppsala.

"Battle of the Dirs". Asafi, "Epos of Jalal and Jamal". Tabriz. Early 16th century. Library of Uppsala University. Uppsala.

«Bahram Gur sındal sarayda». Nizami Gəncəvinin «Xəmsə»-sinin əlyazması.
Təbriz, 1481-ci il. Topkapı muzeyi. İstanbul.

"Bahram Gur in a sandalwood palace. Nizami Ganjavi, "Khamsa".
Tabriz, 1481. Topkapı Museum. İstanbul.

başlıca mövzusunun Nizami Gəncəvi poeziyasının təşkil etdiyi lirik istiqamətin əsası qoyulur. Eyni zamanda digər əsərlərə də illüstrasiyalar çəkilir: şeir antologiyaları, İbn-əl-Müqəffə tərəfindən tərcümə edilən «Panchatantra» qədim hind kitabından təmsil şəklində olan «Kəllilə və Dimnə» ibrətamiz hekayələr toplusu, Xacü Kirmaninin «Humay və Humayun» poeması, «Kamal-namə» («Kamillik kitabı») və «Rövzət əl-Ənvar» («İşıq bağçası»). Lakin, təəssüf ki, bu şah əsərlərin cüzi hissəsi dövrümüzədək qalib çatıb və yalnız müasirlərin xatirələrinə əsaslanaraq, bəşəriyyətə üz verən bu ilkinin miqyasını qiymətləndirmək mümkündür.

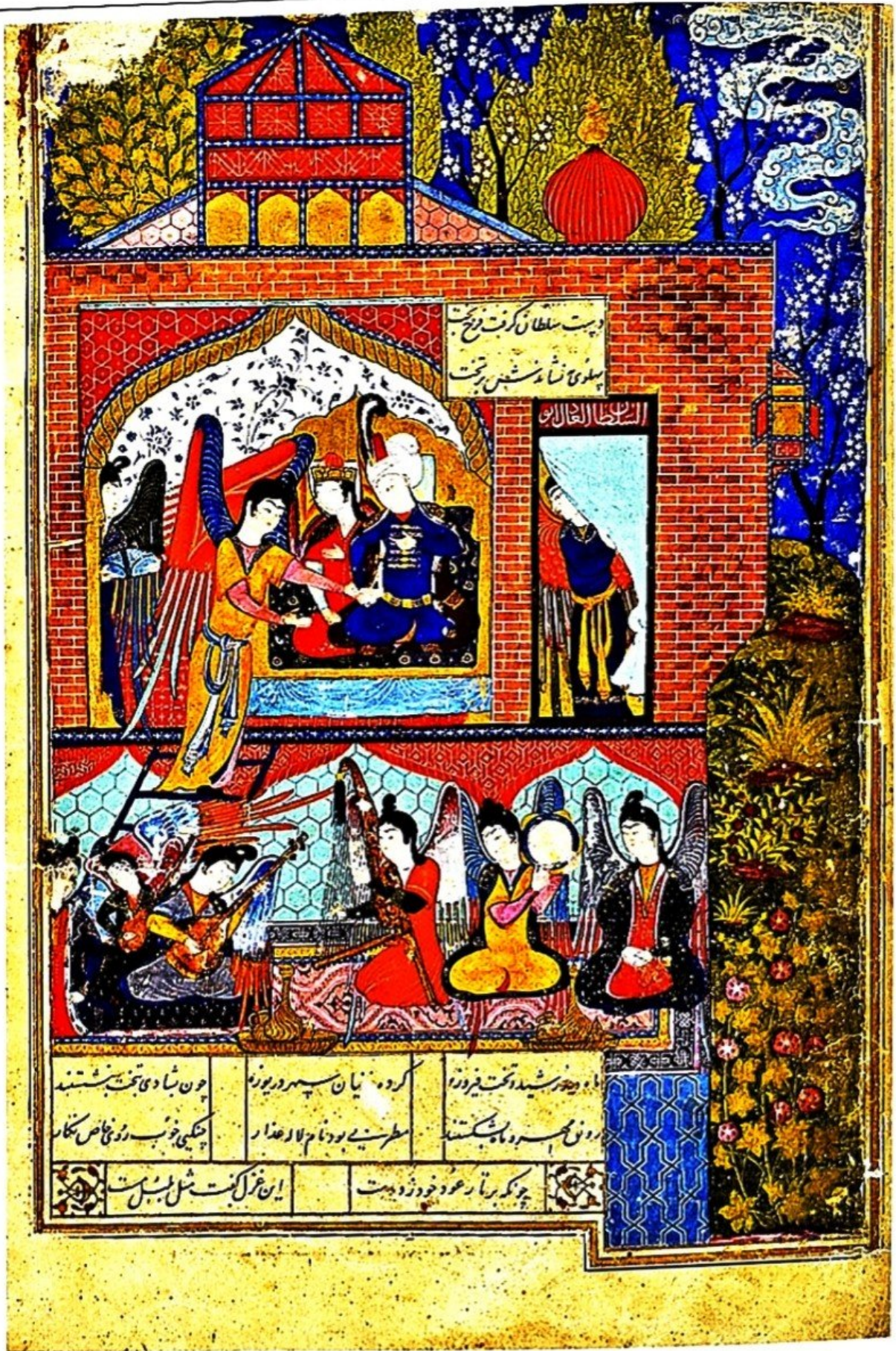
Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ən yaxşı Təbriz miniatürlərinin əsas xüsusiyyəti onların gözəllik və eyni zamanda məntiqi ardıcılığından ibarətdir. Axtarış və eksperimentlərin inanılmaz intensivliyi nəticəsində təkamül iri sıçrayışlarla baş verirdi və növbəti mərhələ öncəkinin təkmilləşdirilməsi deyil, əvvəlki nailiyyətləri xeyli geridə qoyan yeni, mühüm addım idi.

Əlbəttə, sifarişçi – Sultan Əhməd Cəlairi də unudulmamışdı. Onun şeirlər toplusunu – «Divan»ı nəfis şəkildə hazırlayan təbrizli ustalar əsəri zərif miniatürlərlə bəzəmişlər. Bu iş Əbd əl-Həyyin rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə gedirdi. XVI əsrdə yaşamış tarixçi Mirzə Məhəmməd Heydər Duqlat onun haqqında yazırdı: «Fırçanın təmizliyi, zərifliyi və möhkəmliyi sahəsində, eləcə də incəsənətin bütün sahələrində onun tayı-bərabəri yox idi».

and lyrical direction of miniatures whose main theme was the poetry of Nizami Ganjavi. However, also illustrated were other works such as anthologies of poems of Sultan Ahmed, "Kalila and Dimna" – a collection of didactic stories from the ancient Indian book "Panchatantra" translated by Ibn al-Mokaffa, poems by Haju Kirmani "Humay and Humayun", "Kamal-nama" ("Book of improvement") and "Ravzat al-Anwar" ("Garden of Light"). But, unfortunately, very little from this stream of masterpieces has survived to our days, and we can assess the full extent of this loss for humanity only from the recollections of contemporaries.

At the same time, it should be said that the key properties of the best Tabriz things are their unpredictability and, at the same time, logical sequence. The incredible intensity of research and experimentation was the reason for evolution going in huge leaps, with each subsequent stage not just expanding on the previous but representing a new significant step of its own, leaving previous achievements far behind.

Of course, the customer, Sultan Ahmed Jalairil, was not forgotten either. Tabriz masters produced a perfect collection of his poetry, "Divan", and supplied it with exquisite miniatures. This work was carried out under the supervision and with direct participation of Abd al-Hayy. Sixteenth century historian Muhammad Haidar Duglat wrote about him:

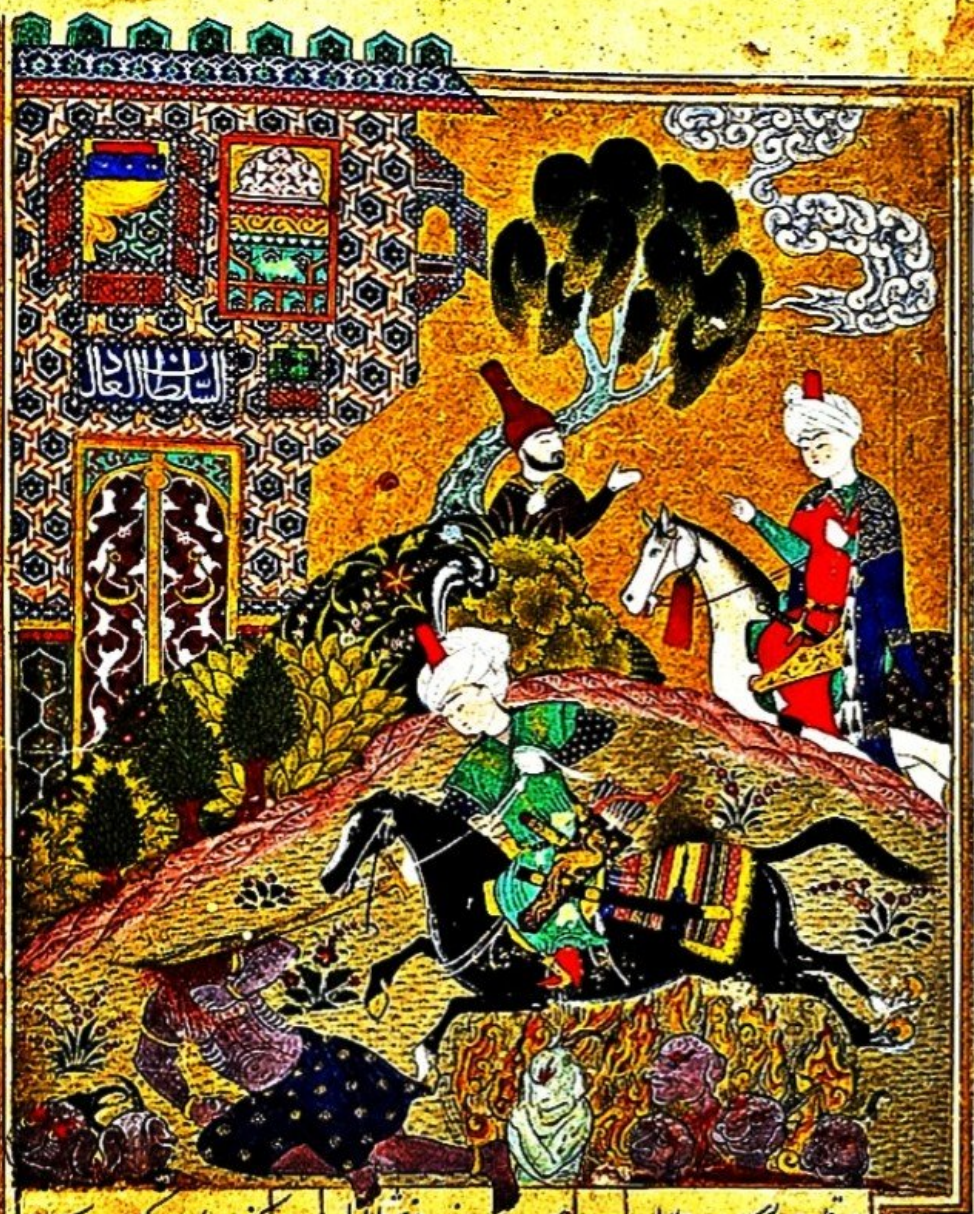

دوست سلطان گرفت فرخ
 سلوی نشاء ششین بر تخت

السلطان الغالی

چون شادای تخت بستند	کرده نیان سپهر روزنه	باز و خورشید و تخت فیروزه
چنگلی خوب روز خاص نکار	سطرینیه بود نام لاله دار	روغن مسرود باه بستند
این غزل گشت مثل پیش است	چون که بر تار عود خود زود بیت	

«Calal va şahzadeh pari». Asafmīn – Calal va Camal haqqında dastan – t. Tabriz. XVI asrın əvvəli. Uppsala Universitetinin kitabxanası. Uppsala. | 'Jalal and Queen Peri'. Asafī. 'Epos of Jalal and Jannal'. Tabriz. Early 16th century. Library of Uppsala University. Uppsala.

گفت مومن کجا روی پروردگار	سیح دیوی بود در شیطال	بر قلعه چون سید جلال
کرد شمشیرش ز بازو دراز	این گفت و کشید خنجر باز	حج دیگر ز بودم از خنجر
چون نیت ساد قامت شیطال	کان دوسر را فوار خاک انداخت	پنجانش تیغ تیز و اخت
فاد حیرانان محب شاه	گشت عالم نقش از سیاه	گشت دردم سواچو اطلیس آل
پست شیطال نپس آماره	شد جهان مثل جنتی پر نور	آتش ظلمت از موا چون دور
خنجر الطاف لایزال بود	عش عیار و جان جمال بود	منت سردی و قلعه اشک بود

«Cəlal div Şamətali öldürür». Asafiyin «Cəlal və Cəmal haqqında dastan» 1. Təbriz, XVI əsrin əvvəli. Uppsala Universitetinin kitabxanası. Uppsala.

'Julal kills div Shamtal'. Asaf, 'Epos of Julal and Jmal'. Tabriz, Early 16th century. Library of Uppsala University, Uppsala.

Köçərilərin həyatının dəqiqliklə təsvir edildiyi «Məcnunun elçiliyi» miniatürünü əksər tədqiqatçılar Mir Seyid Əliyə aid edirlər. O, 1510-cu ildə Təbrizdə rəssam Mir Müssəvirin ailəsində doğulub. Artıq gənc yaşlarında 1525–1535-ci illərdə şah kitabxanasında yaranan məşhur «Şahnamə» nüsxəsi üzərində işdə iştirak edib. Daha sonra Nizaminin «Xəmsə»-sini illüstrə edib. 1543-cü ildə moğol hökmdarı Humayun Mir Seyid Əlini öz sarayına dəvət edir. Dehliyə Mir Seyid Əli hökmdar kitabxanasına başçılıq edir, növbəti hökmdar I Əkbərin dövründə isə ən möhtəşəm kitab layihələrindən biri olan və 1400 miniatürün hazırlanmasını nəzərdə tutan «Həmzənamə» üzərində işə başlayır.

The miniature "Courting of Majnun", which describes the life of nomads with amazing accuracy, is attributed by many researchers to Mir Seyid Ali. He was born into the family of painter Mir Mussavir in Tabriz in 1510. In his young years he took part in the work on a famous list of "Shahname" created by the Shah's kitab-khane in 1525-1535. Then he illustrated the "Khamasa" by Nizami. In 1543, Mir Seyid Ali received an invitation from Mongol emperor Humayun to move on to his court. In Delhi, he headed the imperial kitab-khane, while under the next emperor, Akbar I, he began to work on one of the most ambitious book projects, "Khamसानama", which involved the production of 1,400 miniatures.

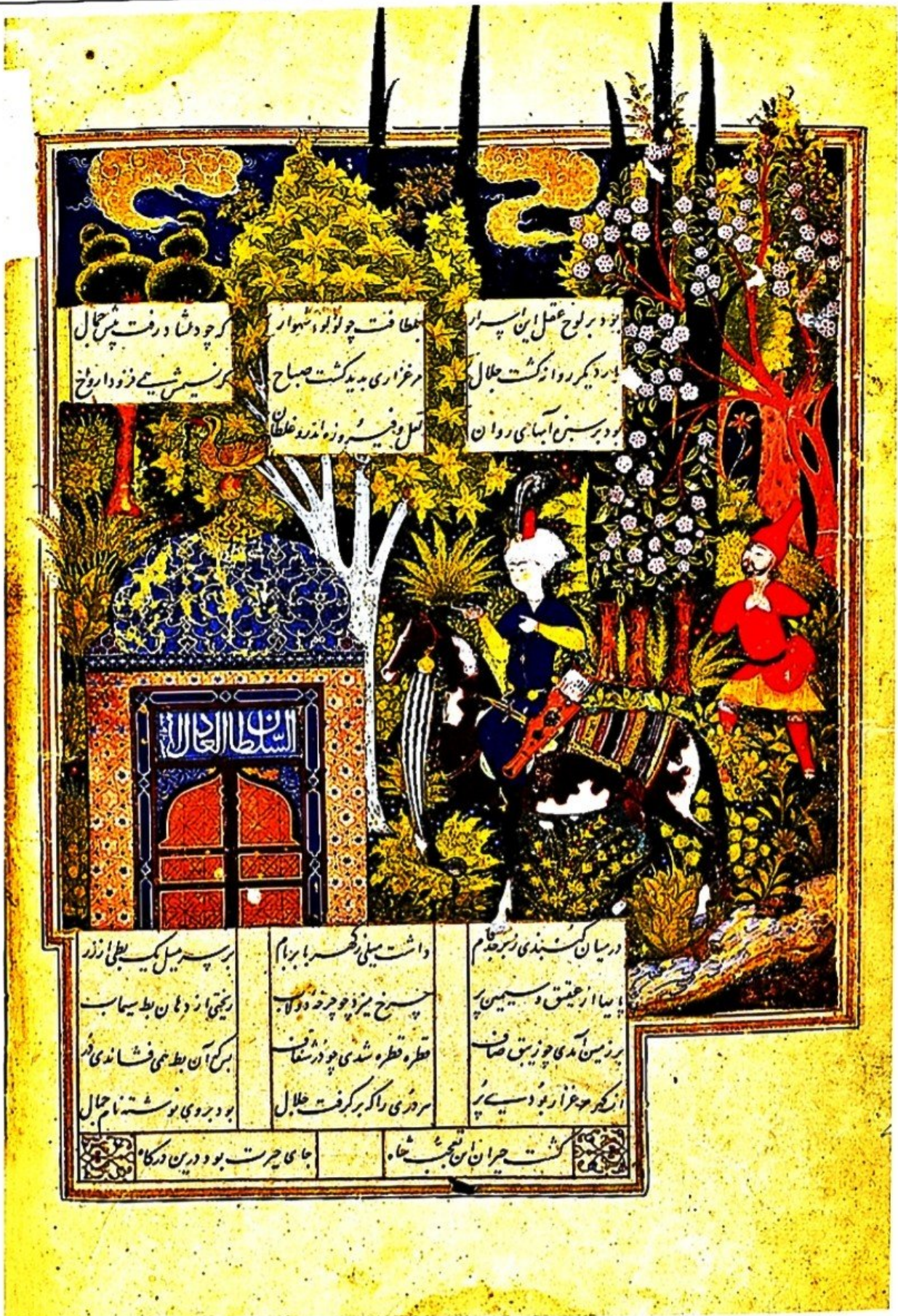

«Məcnunun elçiliyi». Vərəq Şah I Təhməspinin sifarişli 1539–1540-cı illərdə yerinə yetirilən Nizami Ganjavinin «Xəmsə»-sini illüstrə etməsindən çıxarılib. Sakler muzeyi, Keimbriç.

"Courting of Majnun". The page was exacted from the manuscript of "Khamasa" by Nizami Ganjavi, which was made to order of Shah Tahmasp I in 1539–1540. Sakler Museum, Cambridge.

بزد بر لوح عقل این پسر ار
 یازد یکم روز از کشت جلال
 بود بر سینه آسای روان
 که چو دشت در رفت پیش جلال
 که نسیس شیخ زود از فرخ
 نسل و فیض روز اندر و غلط

در میان کسبندی ز بر جدام
 ایما از حقیق و سوسین پر
 بر زمین آمدی چو زین فصاحت
 از کفر جو غار بود سیع پر
 داشت میلی ز کسب با بر بام
 چرخ میزد چو چرخه دو کلام
 قطره قطره شدی چو در سقا
 سردی را که بر گرفت جلال
 بر پسر میل کی بطی از زر
 ریختی از دمان بطی سیماست
 بر کس آن بطی نمی فشاندی قدر
 بود بر وی نوشته نام جمال

کشت حیران من بچش شاه
 جای حیرت بود درین درگاه

«Cəlal fəruzəyi sərayı övənəndə». Asafin «Cəlal və Cəmal haqqında dastan»-1. Təbriz. XVI əsrin əvvəli. Uppsala Universitetinin kitabxanası, Uppsala.

'Jalal in front of a turquoise palace', Asaf. 'Epos of Jalal and Jamil'. Təbriz. Early 16th century. Library of Uppsala University, Uppsala.

Yeri gəlmişkən, rəssamların qarşısında olduqca çətin vəzifə dayanırdı. Sultanın şeirləri olduqca mürəkkəb idi, onlar mistik xarakter daşıyırdı, metaforalarla dolu idi. Lakin sənətkarlar bu işin öhdəsindən gəldilər. Birbaşa təsviri assosiasiyalar axtarmağa cəhd göstərmək əvəzinə onlar Cəlairi hökmdarı poeziyasının doğurduğu hisləri ifadə etməyə qərar verdilər. Poetik obrazları ənənəvi sufi rəmzləri ilə çətdirən təbrizli ustalar öz miniatürlərinə səyyahların, müdriklərin, aşiqlərin, təbiət guşalarının, uçan quşların təsvirlərini daxil etməklə onları ümumi ideya ilə sıx bağlı olan bütöv şəkildə birləşdirmişlər.

«Divan» üzərində işləyən rəssamlar tərəfindən arsaya gətirilmiş kitab illüstrasiyasının bu unikal növü ən azı iki problemin həllinə səbəb oldu. O, şübhəsiz, həm Sultan Əhməd'in tələblərinə, həm də əsərin xarakterinə uyğun idi. Mətni zahirən genişləndirən, həmçinin onu zənginləşdirən rəsmlər özünün müstəsna estetik keyfiyyətləri səbəbindən ənənəvi anlayışa uyğun olan illüstrasiyalar kimi çıxış etmir. Onlar sanki mətnlə müqayisədə ikinci dərəcəli idi və bununla da hökmdar – müəllifə hörmət ifadə olunurdu. Eyni zamanda bu rəsmlər mənə yükü baxımından mətnə bərabər tutulurdu və bununla da rəssamın şəxsiyyəti və rolu şeirlə eyni səviyyəyə qoyulurdu. «Divan»a çəkilmiş illüstrasiyalar əksər hallarda müsəlman əlyazmalarında əsas mətni əhatə edən şərhlər rolunu oynamaqla poeziyanın təsviri kimi çıxış edir. Mahiyyət etibarilə onlar Allaha yönəlmiş ruhun əsrarəngiz səyahətinin ekvivalenti hesab edilir.

Onlardan birincisi «Axtarışlar vadisi» adlanır. Bu, səmanı küləyin qovduğu vəhşi qazlar dəstəsinin kəşib keçdiyi kənd mənzərəsidir. Miniatürün sol hissəsində əsaya arxalanaraq yol gedən qoca və onu müşayiət edən gənc qadın təsvir olunub. Qadının qucağında uşaq var. Aşağıda iki kəl çaya doğru enir. Yaxınlıqdakı daha bir kəlin belində oğlan oturub. Vərəqin yuxarı tərəfində yamaqları çətinliklə seçilən, otla örtülmüş girdə təpələr sonsuzluqda yox olur. Rəssam yalnız yaşılı-mavi tonlu rəngləməni daxil etməklə boyalardan həddindən artıq qənaətlə istifadə edir. Lakin nəticə heyratamizdir. Bu işi yalnız füsunkarlıq adlandırmaq olar.

«Məhəbbət vadisi»ndə çiçəklənən zərif ağaclar fonunda iki sevgili təsvir olunub. Onların ətrafında oxşar lirik səhnələrin atributları – xalça və mütəkkələr, məcməyi üzərində səhənglər yerləşdirilib. Miniatürün yuxarı hissəsində isə eyni quşlar təsvir edilib. Birinci rəsmdəki kəndli qadınla müqayisədə burada qadın obrazı daha sxematikdir. Qızın üzü dövrün poetik idealına uyğundur: yanaqları azca şişmiş uzunsov oval, qövsvari qaşlar və kiçik qara gözlər.

Bu istiqamətin üçüncü mərhələsi «Anlayış vadisi» miniatürü ilə ifadə olunur. Nahəng ağac rəsmi bütöv məkanını kəşib keçir. Bu ağacın ayrı kökləri var, qara çətləri nəzərə çarpar. Qalın yarpaqlar arasında kəsilmiş budaqlara rast gəlinir. Bu ağac bizə məlum olan növün təkmilləşməsinə səbəb olur. Çünki daqiqə göstərilmiş yeganə təsviri sənət elementidir. Yerdə qalanlar – ağacın altındakı səki, nəyi isə müzakirə edən əlimlər və parvaz edən quşlar – yalnız eyhəmlə, az-acıq nəzərə çarpan olduqca zərif xətlə göstərilir.

"He was noted for an incomparable purity, finesse and confidence of his brush, as well as knowledge of all areas of the arts."

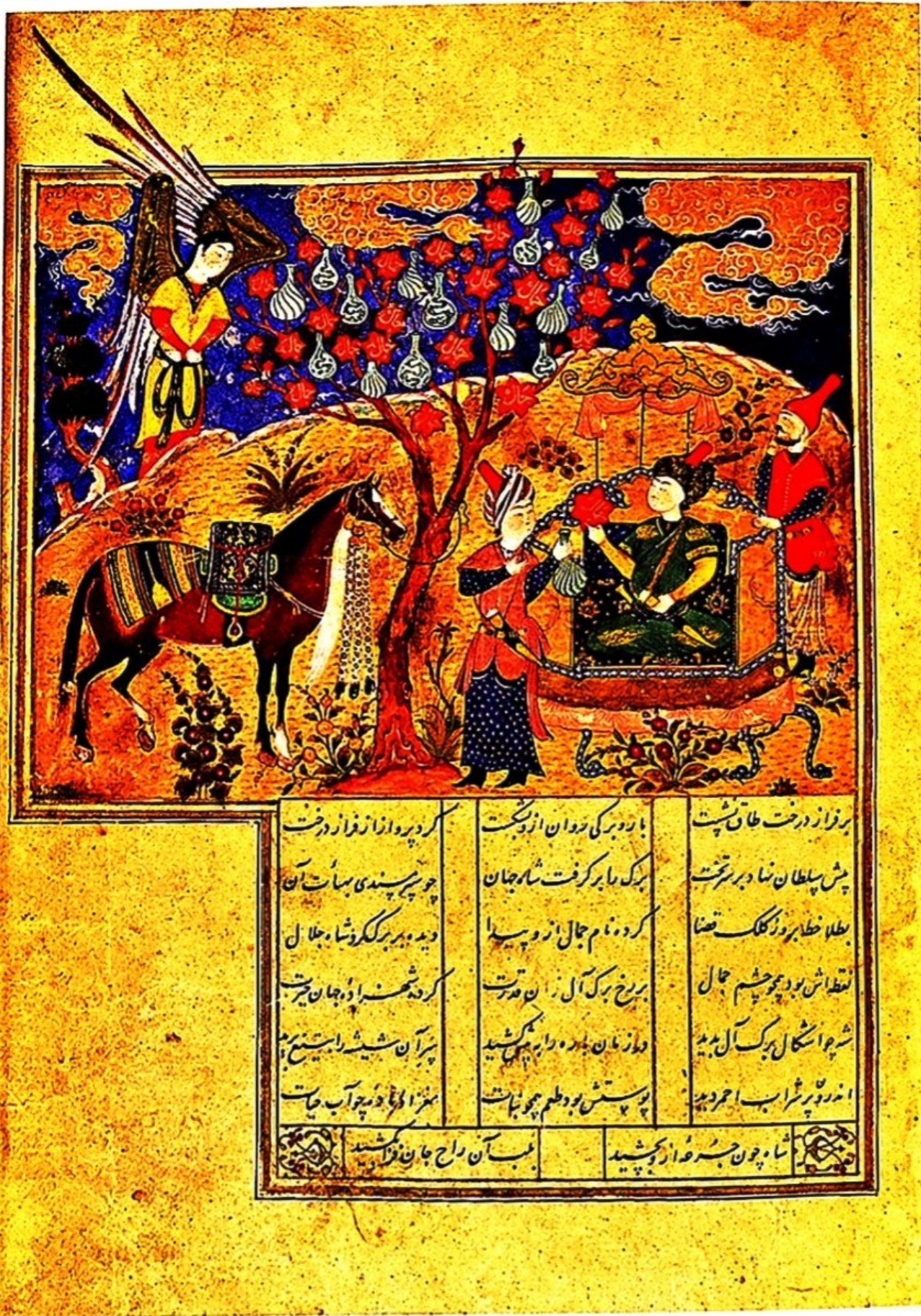
In fact, the task facing the artists was not easy at all. The verses of the sultan were very complex, had a mystical nature and were replete with metaphors. But the masters coped with the job. Without trying to find direct visual associations, they decided to express the feelings brought on by Sultan's poetry. The painter of Tabriz communicated poetic images through traditional Sufi symbols, placing in their miniatures the pictures of pilgrims, sages, lovers, natural landscapes and flying birds, and thus connecting them into a common idea.

This unique type of book illustration created by the artists who worked on "Divan" resolved at least two problems. It certainly met the requirements of Sultan Ahmed and was consistent with the nature of the

work. The paintings visually expanded and enriched the text, but were not the illustrations in the traditional sense of the term because of their exceptional aesthetic qualities. They were intended to be secondary to the text, which symbolized homage to the royal author, but at the same time they were of equal value with the text in terms of their semantic content, which placed the personality and role of the artist on the same level with the poet. Illustrations of "Divan" can be considered a picturesque equivalent of poetry, playing the role of comments that often surrounded the main text in Muslim manuscripts. But in essence they were an artistic depiction of the soul's mystical journey to union with the divine essence.

The first of them, "Valley of the searches", was a rural landscape on which the sky is crossed by a flock of wild geese. On the left side of the miniatures, there is an old man walking along the road and leaning on a stick. He is accompanied by a young woman carrying a child. Below them are two buffaloes coming down to the river. Nearby there is another buffalo with a boy sitting on it. At the top of the painting,

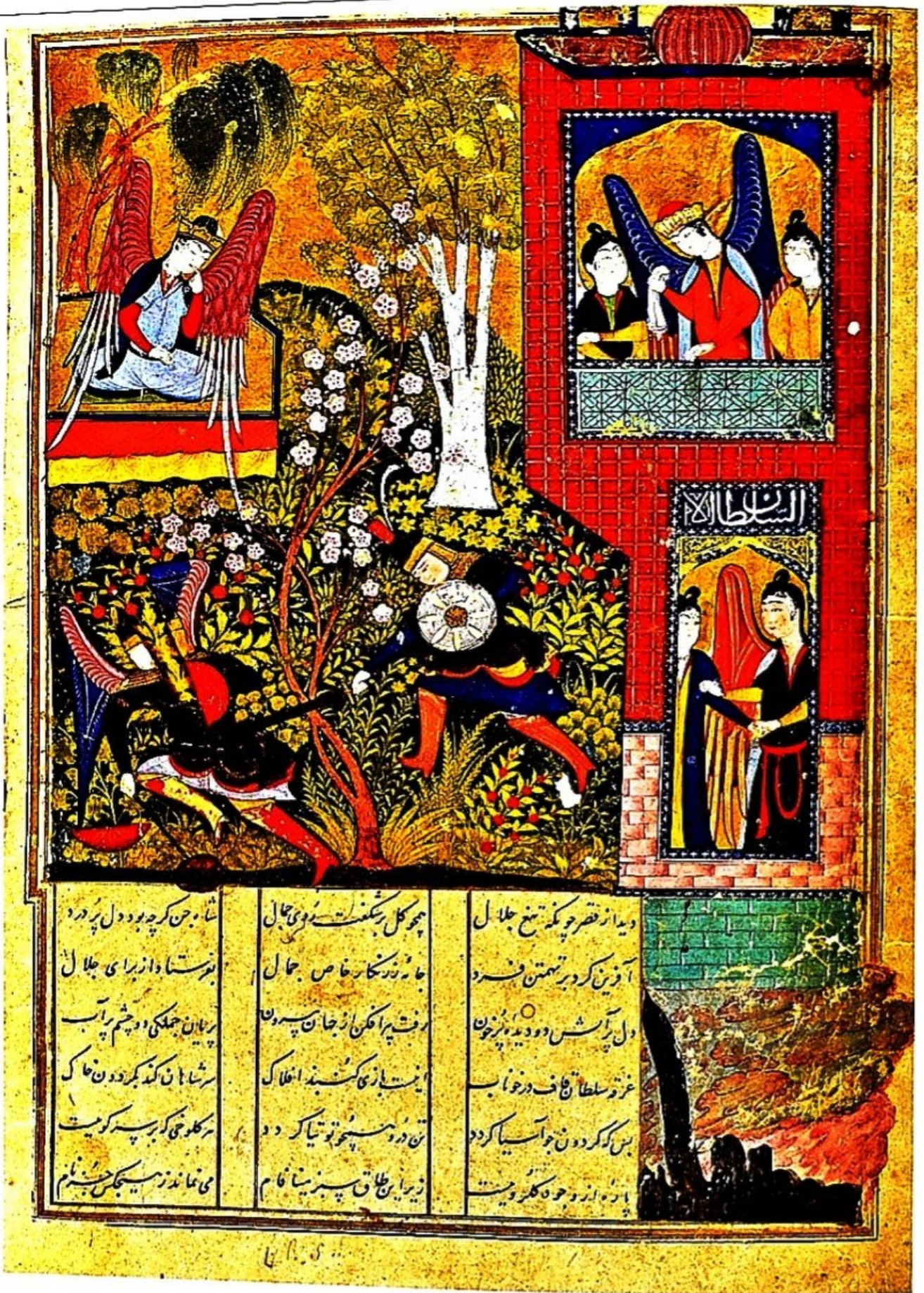

گفت شهزاده ام بملک جهان	کز چه آمد مرین بلایت پیش	شاه گفتا کن حکایت خویش
په ره بر پاست ایلم هر ایل	کنام نیکوی بند و طغای سیل	صاحب تاج و تخت کج زوان
بود طایم مشرب آب	خوب جای طایم مشرب آب	سنت لم بود در کف پست
سود قند نه از کسین و چکن	فروم از تو ای سیرت کمال	بیکم یزد جام سیم در شراب
سینه من و سینه تو	تا منتر از کس که در کمال	گفت نام جمال مهر آرا پست
سود کسین و سینه تو	روی کرد در کسین و سینه تو	زاد کسین ز دیند زایشم
آز سیم برین بر سینه تو	قوت من صید و صید تو	لشکر و مال شد بر آه تلف
گفید در کسین و سینه تو	کاه بود دم چاه دیوان	کر کسین را در دو مقام مبارک

- Calal dörd dağa yetişir -. Asfinin « Calal və Camal haqqında dastan » 1. Təbriz. XVI əsrin əvvəli. Uppsala Universitetinin kitabxanası. Uppsala.

'Julal reaches four mountains'. Asaf, 'Epos of Julal and Jamal'. Təbriz. Early 16th century. Library of Uppsala University. Uppsala.

<p>شاه جن که چو بود دل پر درد بنیستاد از برای جلال پر میان چنگلی دو چشم پر آب سرش آن کند بگردن خاک بر کلوی که بر سپهر کر میت می نمازد می سجسگس بنام</p>	<p>چو کل بر شکفت روی جمال جا ز زنگار خاص جمال رفت پراکن از جان سپردن اینست بازی کشند افلاک تن در دست تو تیا کرد زیر این طاق سپزینا فام</p>	<p>دید از قصر چو مکه تنج جلال آرزین کرد بر تهنن فسرد دل پر آتش دو دیده پر خون غرور سلطان فاف در خواب بس که گردن بر آسبیا کرد پاره از خون کلر و میت</p>
--	---	---

«Colal Pirafgan öldürür». Asfijun «Colal ve Camal haqqında dastan».1. Tabriz. XVI asrın 300sh. Uppsala Universitetinin kitabxanası. Uppsala.

'Jalal kills Pirafgan'. Asafji. 'Epos of Jalal and Jamal'. Tabriz. Early 16th century. Library of Uppsala University. Uppsala.

Maddi rifahdan mənəvi nemətlərə doğru uçmaq cəhdinin rəmzi olan bu nəhəng ağacın kontrastında kölgələri xatırladan, gözlə demək olar ki, görünməyən insan və quşlarda real aləmin fəniliyi fikri ifadə olunub. «Nə qədər ki, sən gözlə görünən aləmlə birlik içindəsən, - sufi şairi Fərid ad-Din Əttar belə yazırdı, - Yola qadam qoymayacaqsan, lakin dünya səni kor etmərsə və yuxuya qarq olmusansa, onun sonunu və mənanı görürsən».

«Anlayış vadisi»ndən sonrakı «Tərkidünya vadisi» miniatüründə köçəri həyat mənzərəsi göstərilir. Burada həm bütün müxəlləfatı ilə birlikdə çadırları, həm ev heyvanlarını, həm də köçərilərin özlərini görürük. Hər şey insanlar, heyvanlar və təbiət arasındakı münasibətlərin ahəngdarlığı hissi ilə doludur. Miniatürün sol küncündə axirət dünyasına köçməzdən əvvəl öz həmqəbilələri ilə lakonik jestlə vidələşən atlı təsvir olunub.

«Birləşmə vadisi» adlı beşinci miniatürdə təsvir olunmuş mənzərədə artıq insan yoxdur. Burada yalnız sürətlə axan çay var. Dekorativ buludların buruqları arasında uçan qazlar dəstəsi çayın hərəkətinə uyğunlaşır. Və sanki sahiləki kiçik ağac da onların ardınca atılmağa cəhd edir.

Yolun altıncı, sonuncu mərhələsi «Heyrət vadisi»dir. Buraya nə insan, nə də heyvan daxil ola bilməz. Tablonun məkanı İlahi Nurun rəmzi olan qızıl buludlara bürünmüşdür. Onların axınında mələklərin fiqurları pərvaz edir. Çevik, zərif, bədənsiz, qanadları açılmış və geyimlərinin bükükləri dalğalanan şəkildə təsvir olunmuş mələklər efil dalğalarının çalılarını təkrarlayır.

«Yoxluq vadisi» sonuncu və qarşıya qoyulmuş təsviri sənət vəzifəsi baxımından ən mürəkkəb miniatürdür. Bu miniatür başa çatdırılmamış qalıb. Rəssamın öz işini nə üçün yarımçıq qoyduğunu indi

there are infinitely rounded hills, their slopes covered with barely discernible grass. The artist uses colors very sparingly, only highlighting aquamarine tones here and there. But the effect is astonishing. His work is nothing short of a miracle.

In the "Valley of Love", on the background of blooming flowering trees, there is a pair of lovers. Placed around them are attributes of such lyrical scenes: a carpet with mutakkas and a tray with pitchers. And there are the same birds at the top of the miniature. The female image is more schematic than the peasant from the previous painting. The girl's face meets the poetic ideal of the time: an elongated oval with slightly swollen cheeks, arched eyebrows and small dark eyes.

The third step of the way is symbolized by the miniature "Valley of Understanding". A huge tree crosses its space. It has gnarled roots with gaping black cracks. Amidst lush foliage there are visible branches. This tree perfects the well-known tree type to us. It is the only graphic element to be described clearly. Everything else - the terrace under a tree, groups of chatting pundits, flying birds - is shown with a hint, a faint and barely discernible line.

This contrast of a powerful tree, which symbolizes a desire to rise from the earthly to the heavenly, and the almost invisible and shadow-like humans and birds expresses the idea of the fragility of the real world. "As long as you are unequivocal with the visible world - wrote the Sufi poet Farid al-Din Attar - you will not embark on the path, but when the world does not dazzle you and you fall asleep, you will see the end and meaning."

Next to the "Valley of Understanding", the "Valley of Detachment" represents a picture of nomadic life. It shows tents with full decoration, livestock and nomads proper. Everything is imbued with a sense of harmonious relations among people, animals and nature. In the left corner of the miniature there is a horseman who, before departing into another world, gestures goodbye to his tribesmen.

The fifth miniature, the "Valley of Unity", no longer has man in the landscape. There is only a rough river here. Its movement is picked up by a flock of geese flying among the scrollwork of decorative clouds. And even a small tree standing on the shore is somewhat trying to rush after them.

The sixth and final stage of the journey is the "Valley of Amazement". It does not have access to man or animal. The space of the canvas is shrouded with golden clouds, a symbol of the Divine Light. Soaring in their flow are figures of angels. Flexible, elegant and ethereal, with their wings spread wide apart and folds of their clothes flying, they repeat the bends of ether waves.

The "Valley of Nothingness" is the last and most difficult miniature due to the complexity of the graphic problem posed. It remained unfinished. It is difficult to say what it was that stopped the artist's hand. Perhaps he thought that the tension of the previous illustrations had already reached its apotheosis, and attempts to continue and devel-

söyləmək çətindir. Ola bilsin, o, əvvəlki illüstrasiyalarda hislərin gərginliyinin artıq son həddə çatdığına və bu vəziyyəti davam və inkişaf etdirməyə cəhd göstərənə saxtakarlığa yaxud ümitsizliyə gətirib çıxaraçağını, bunun isə yolverilməz olduğunu qat etmişdir.

Bununla əlaqədar professor Robert Hillenbrandın təbrizli ustalar barədə dediyi sözlər yada düşür: «Gözlərə həzz vermək onların ümumi böyük vəzifəsinin yalnız ayrıca bir hissəsidir. Onlar düşünməyə vadar edirlər və rıqqət doğurur... Əksər hallarda rəssam öz dərin fikirlərini simvolik şəkildə ifadə etmək üçün mətnin fəvqündə dayanır. O, vəcd, şiddət, sevinc və zəriflik, bəzən də faciəli ironiya simlərinə toxunmaq sənətinin məhİR bilicisidir».

Bunlar haqiqətən də maraqlı insanlar idi. Çoxtərəfli istedadı malik olan bu şəxsiyyətlər bir yerdə toplaşan ulduzlar kimi rəsm və boyaların sirlərinə yiyələnən bütün pillələrini bir sıçrayışla aşmağa, şagirdlik, böyümə və yetişmə mərhələlərindən yan keçərək özlərini bütün dövrlərin ən böyük sənətkarları kimi göstərməyə qadir idilər.

Sultan Əhməd «Divan»ının miniatürləri nəinki Təbriz məktəbinin, ümumiyyətlə müsəlman Şərqi təsviri sənət tarixində mühüm əsər hesab olunur. Onlar təbrizli ustaların bir əsr davam edən axtarışlarını başa çatdırır və XV əsrdə dekorativizm və zərif estetikləşmə ilə avəz olunan güclü realistik istiqamətin son ifadəsi idi.

Əmir Teymurun qoşunlarından və həmin dövrdə aparılan qanlı-qədəli müharibələrdən qaçmağa vadar olan, bəzən yüksək rütbəli himayədarlarının ardınca gedən, bəzən də qiymətli qənimət kimi aparılan təbrizli ustalar başqa şəhərlərdə yerləşir və hətta yeni emalatxanalar qururdular. Lakin onların sənəti əvvəlki səviyyəyə yüksələ bilmədi, baxmayaraq ki, təbrizli ustaların davamçıları ayrı-ayrı işlərlə müəyyən nəticələr əldə etmişlər. Bütövlükdə onların üslubu tamamilə və həmişəlik unudulmuşdur.

Bu gün əksər tədqiqatçılar kədər hissi ilə etiraf edirlər: nə Heratda, nə Bağdadda, nə də Şirazdakı mərkəzlər, hətta Calairi emalatxanalarının aparıcı nümayəndələrinin, o cümlədən dahi rəssam Əbd al-Həyyin gətirildiyi, Əmir Teymurun paytaxtı olan Səmərqənd belə miniatür sənətinin inkişafına heç bir prinsiplial yenilik gətirə bilmədilər.

op this condition would be tantamount to singing flat or breaking into a cry, which, of course, was unacceptable.

In this connection, I recall the words spoken about Tabriz masters by Professor Robert Hillenbrand: "Delighting the eye is only a separate part of the overall big task. They make you think and touch the heart... Quite often the artist rises above the text in order to express his deep ideas in a symbolic way. He is fluent in the art of touching the strings of pathos, wrath, joy and tenderness, sometimes tragic irony."

They were indeed amazing people. It looks as though stars, coming together for the first time in a few hundred years, awarded them with as a multi-faceted talent that they were capable of overcoming all stages of understanding the secrets of drawing and colors in just one leap, bypassing the stages of apprenticeship and maturation, and immediately declaring themselves the greatest masters of all time.

The "Divan" miniatures of Sultan Ahmed are at the core product not only in the history of the Tabriz school, but also of the entire art of the Muslim East. They complete a whole century of a search by Tabriz masters and represent the ultimate expression of a powerful realist movement which was replaced with an era of decorative and refined aestheticism in the 15th century.

Forced to flee from the hordes of Timur and the vicissitudes of wars raging in this period, the artists from the Tabriz kitab-khane, sometimes following their senior patrons and sometimes taken as valuable booty themselves, moved to other cities and even founded new workshops there, but were no longer able to climb the heights of their former creativity, although some works of Tabriz school followers did have individual achievements. But by and large, their style disappeared without a trace forever.

Today, most researchers acknowledge with regret: the Herat, Baghdad and Shiraz centers and even the capital of Tamerlane, Samarkand, where leading representatives of Jalairi workshops were brought, including the brilliant painter Abd al-Hayy, could never bring anything dramatically new to the development of miniature painting.

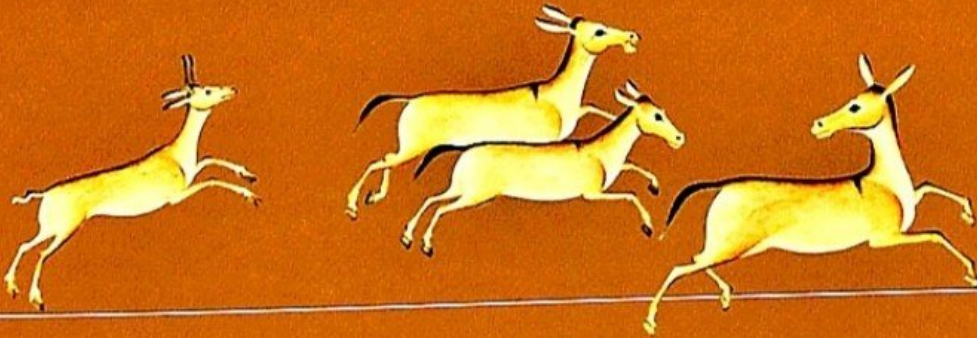
İkinci dərəcəli qəhrəmanlar

Supporting actors

Rəşidəddinin kitabxanasında çalışan ustaların diqqət mərkəzində daima insan dayanıb. Özü də Fransua Buşenin pastoral təsviri sənətində yaxud Antuan Vattonun zərif şadyanalıqlarında olduğu kimi heç də abstrakt ideal olmayan insan. Adları çəkilən müəlliflərin tablolarındakı personajlar gözəl arzudan olan varlıqlardır, onları əhatə edən mənzərə isə parlaqlıq və dəbdəbə baxımından teatr dekorasiyalarını xatırladır. Təbriz sənətkarlarının qəhrəmanlarına nəinki yüksək məziyyətlər, eyni zamanda dəhşətli qüsurlar da xasdır. Onları əhatə edən aləm isə həm gözəl, həm də sərtidir. Təbrizdə çalışan azərbaycanlı rəssamların sənətində təbiət özünün bütün təzahürləri ilə əsas mövzulardan biri olsa da, «ikinci dərəcəli aktyor» rolunda çıxış edirdi.

The focus of attention for the masters from Rashidaddin's kitab-khane was always on man. And not in the abstract sense, as in pastoral paintings by Francois Boucher or gallant festivals of Antoine Watteau, where characters of the pictures were creatures of beautiful dreams and the surrounding landscape resembled theatrical scenery due to its brightness and splendor. Tabriz characters were characterized not only with huge assets, but also with horrible vices, while the world that surrounded them was both wonderful and severe. And nature in all of its manifestations was one of the main themes in the paintings of Azerbaijani artists working in Tabriz, though it remained a "supporting actor".

«Dəvələrin döyüşü». Albom rəsmi.
Təbriz-Qazvin. XVI əsrin sonu. Metropolitan-muzey. Nyu-York.

'Battle of the camels'. Painting for the album.
Tabriz-Qazvin. Late 16th century. Metropolitan Museum. New York.

«Yığılı tərəfindən sürülmə ciltz yabı». Albom üçün rəsni.
Təbriz-Qazvin. XVI əsrin sonu. Metropolitan-muzey. Nyu-York.

'Emaciated nag led by its master'. Painting for the album.
Tabriz-Qazvin. Late 16th century. Metropolitan Museum. New York.

Əbu Səid Übeydullah ibn Cəbrail ibn Übeydullah ibn Bəhtişunun «Mənafi əl-Həyəvan» («Heyvanların faydası haqqında») adlı əsərinin XIII əsrdə fars dilinə edilmiş tərcüməsinin surətini animalistik istiqamətin müjdəçisi hesab etmək mümkündür. Hazırda bu əlyazması Nyu-Yorkdakı Pirpont Morqan kitabxanasında saxlanılır. Əlyazmada 94 miniatür var, onlardan 83-ü animalistik mövzudadır, məsələn, «Şir və dişi aslan», «Fillər», «Dəvə», «Kəpə», «Dağ keçiləri» miniatürü böyük istedadla işlənib. Keçilərdən biri dərə üzərindən atılan şəkildə təsvir olunub, digəri isə sanki uçurum tərəfindən cazb edilərək oraya baxır. Cəsarətli, qırıq strixlərlə çəkilmiş dağların qayalı qolları kompozisiyanın mərkəzinə doğru cəmləşir. Ağacların bu dağları da heyvanın sıçrayışına uyğun olaraq bu istiqamətdə uzanmışdır.

Eyni təbiət mövzusunun Əbu-Reyhan Biruninin müəllifi olduğu «Əl-Əttar əl-Bakiya ən əl-kurun əl-Xəliya» adlı qədim xalqların salnaməsinə çəkilmiş illüstrasiyalarda görmək mümkündür. Bu zaman təbiətin vəziyyəti onun təsvir şəkli kimi əksər hallarda qəhrəmanın yaxud onun keçirdiyi hislərin səciyyələndirilməsinə xidmət edir. Dağlar, sular və ağaclar gah miniatürün tablosunu kiçik məkanlara bölür, gah kompozisiyanın mərkəzi oxuna çevrilir, gah da personajların hərəkətlərini təkrarlayır və ya onların hisləri ilə səsleşir. Şərhiç rolunda çıxış edən mənzərə qədim yunan faciəsindəki xor kimi rəsmi emosional gərginliyini gücləndirir.

Elxanilər dövrü təsviri sənətinin ən böyük əsəri olan «Cəmi ət-Təvarix»də, eləcə də Böyük Təbriz «Şahnamə»sində təbiət, səma və su ünsürləri cərəyan edən hadisənin iştirakçılarıdır. Belə ki, «Ümumdünya tarixi»nə daxil olan «Peyğəmbər Yeremya» miniatüründə Yeremyanın həyata qayıtılması möcüzəsinin effekti getdikcə aşib-daşan bulağın təsvir edilməsi hesabına güclənir. Həmin bulaq kompozisiyanın mərkəzində yerləşdirilmiş möhkəm qoca ağacı sanki hərəkətə gətirir. «Müjdə» miniatüründə isə həmin emosional katalizator funksiyasını dağlar yerinə yetirir. Onların zirvələri böyük mələk Cəbrail və Məryəm Ananın başları ilə eyni səviyyədə olmaqla fiqurlarının böyüklüyünü artırır və baş verənlərin müstəsnalığını nəzərə çarpdırır. Təbiəti qəhrəmanlarla eyni ahəngdə «danışmaq» vadar etmə bacarığı təbrizli ustaların əksər işlərinin fərqli cəhətidir.

Bəzən kitabxana sənətkarlarının əsərlərində personajların qəsdli sabitliyi mənzərəni ön plana çıxarır, onu yeganə ifadəli elementə

The copy of the translation into Farsi of the work "Manafi al-Hayawan" ("On the benefit of animals") by Abu Said Ubaydallah ibn Jebrail ibn Ubaydallah ibn Bakhtishu, made in the 13th century, is considered the forerunner of the animalistic direction. It is now stored in the Pierpont Morgan Library in New York. The manuscript contains 94 miniatures, including 83 on animalistic themes, such as "The Lion and the Lioness", "Elephants", "The camel", "The buffalo". The "Mountain goats" illustration is done in an amazingly talented manner. One of the goats flies in a jump over a gorge, and another, as if drawn by an abyss, looks into the precipice. The rocky foothills of the mountains, outlined with a bold touch, are pulled towards the center of the composition. And tree branches stretch in the same direction, as if repeating the flight of the animal.

The same theme of nature can be found in the illustrations for "Al-Attar al-Bakiya ən əl-Kurun əl-Haliya", the chronicles of ancient peoples created by Abu Rayhan Biruni. The state of nature and indeed the form of its depiction often serve to reinforce the characteristics of a character or its experiences. Mountains, water and trees either divide the miniature into micro-areas or become the central axis of a composition. They either duplicate the movements of a character or resonate with their feelings. The landscape serves as a commentator, the chorus in a Greek tragedy, increasing the emotional stress of a painting.

Both in "Jami al-Tawarikh", the most significant work of Ilkhanid painting art, and in the Great Təbriz "Shahnama", the nature, the heaven and the water element are parts of an unfolding scene. Thus, in the miniature "Prophet Armyya" from the "Compendium of Chronicles", the effect of Jeremiah's miraculous return to life is enhanced by the image of a stream which gains strength and seems to transmit movement to a powerful old tree placed in the center of the composition. In the "Annunciation to Mary" the same function of the emotional catalyst is performed by the mountains. Their tops are at the same level as the heads of Jəbrail (Gabriel) and the Virgin Mary, which enhances the scale of the figures and underlines the exceptional nature of the event. This ability to make nature speak in unison with the characters is inherent in most works of Təbriz authors.

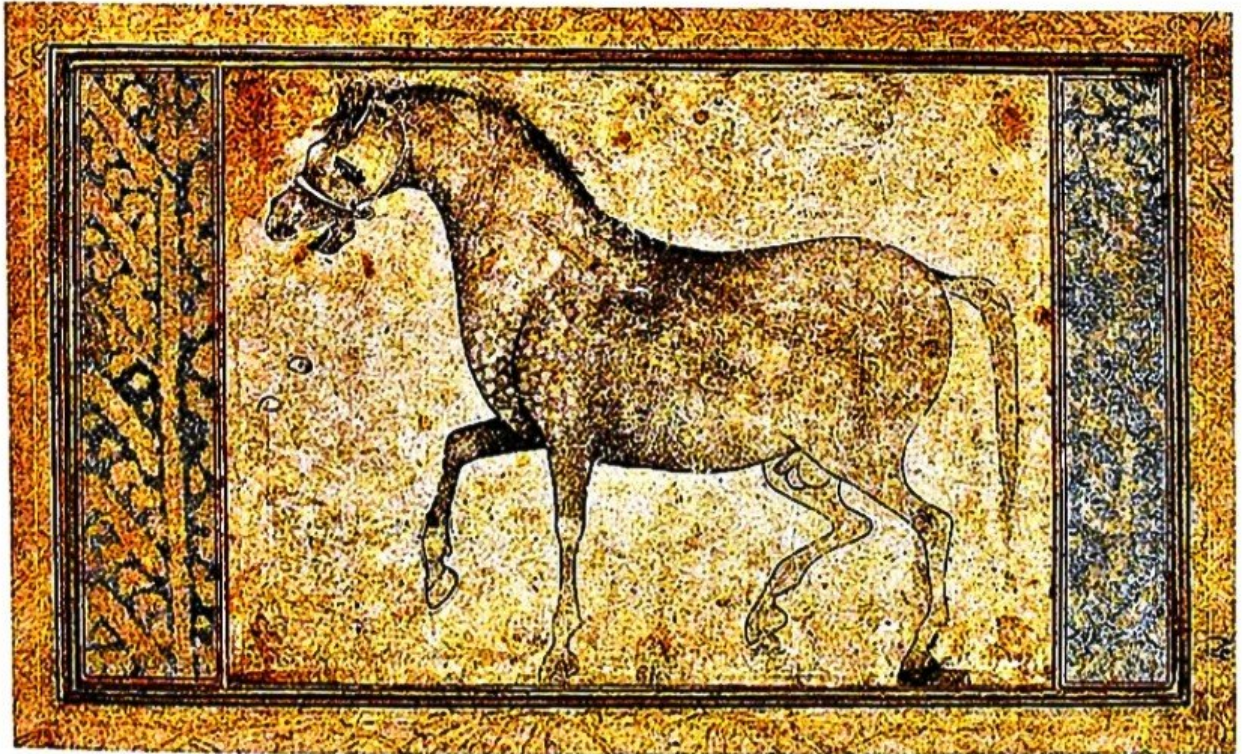
«İki fil». Abu Said Ubeydallah ibn Cibrail ibn Ubeydallah ibn Balitqunun
 «Menafi el-Hayvan» ssri. Maraga-Tabriz. 1291-1299-cu iller.
 Pierpont Morgan kitabxanası, Nyu-York

"Two elephants". Abu Said Ubaydallah ibn Jabrayil ibn Ubaydallah ibn Balitshu
 "On the use of animals." Maraga-Tabriz. 1291-1299.
 Pierpont Morgan Library, New York

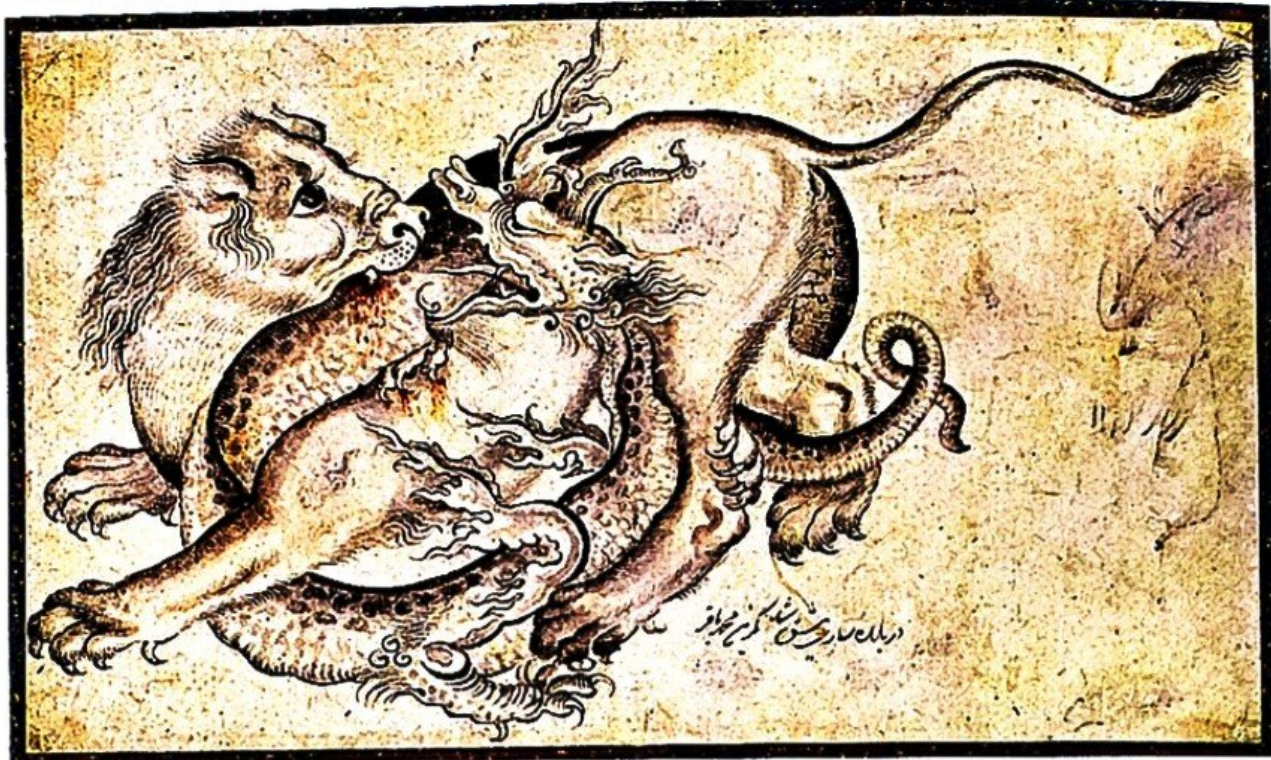
«Melik və at». Albom üçün rəsmin.
Təbriz-Qazvin. XVI əsrin sonu. Metropolitan-muzey, Nyu-York

"Groom with a horse". Painting for the album.
Tabriz-Qazvin. Late 16th century. Metropolitan Museum, New York.

«At». Albom vərəqi. Təbriz-Qazvin. XVI əsrin sonu.
Metropolitan-muzey, Nyu-York

"The Horse". Album sheet. Tabriz-Qazvin. Late 16th century.
Metropolitan Museum, New York.

«Aslanla ejlahanın döyüşü». Albom vərəqi. Rəssam Məhmməd Bakir.
İran. 1750-1760-cı illər. Metropolitan-muzey, Nyu-York

"Battle of the lion with the dragon". Album sheet. Artist Muhammad Bakir.
Iran. 1750-1760. Metropolitan Museum, New York

«Çalm ağacdan tullamarkən». Albom vərəqi.
Təbriz-Qızvin. XVI əsrin sonu. Metropolitan-muzey, Nyu-York

"Child jumping from a tree". Album sheet
Tehran-Qazvin. Late 16th century. Metropolitan Museum, New York

دزدانزایه همه اندر پایه از بعد سه روز بید آید و بجا از سبیده خیزد و زرد خورد و طعمه او باشد

اندروز صورت سیمرغ

سیمرغ اندر دام محیط باشد اندر جزوقا بندگی خط استوا و مردم بدان جای برسند و هوای خوش در آید

« Simurg qusu ». Əbu Səid Ubeydilləh ibn Cəbrail ibn Ubeydilləh ibn Nahtışummi
- Mənafe-i-Hayvanat - 320r. Marağa-Təbriz, 1291-1299-cü illər.
Pirpəni Marağa kitabxanası, Nyu-York.

"Phoenix". Əbu Səid Ubeydilləh ibn Cəbrail ibn Ubeydilləh ibn Nahtışummi
"On the benefits of the animals". Marağa-Təbriz, 1291-1299.
Pirpəni Marağa Library, New York.

« Or sâhnâ ». Album varâqi, Tebriz, Qazvin, XVI asrın sonu
Metropoliten-muzeyi, Nyu-York

'Hunting scene', Album sheet, Tebriz, Qazvin, Late 16th century,
Metropolitan Museum, New York

«Aslan». Albom vırağı. Təbriz-Qəzvin. XVI əsrin sonu.
Metropoliten-muzey. Nyu-York

"The Lion". Albom sheet. Tabriz-Qazvin. Late 16th century.
Metropolitan Museum, New York

çevirir, məsələn, «İsfəndiyarın ölümü» yaxud «Rüstamin İsfəndiyarı döyüşü»ndə olduğu kimi. Lakin mənzərənin maksimal dərəcədə əhəmiyyət qazandığı, təbiətin baş verənlərə «biganə» qalmadığı, onlarda iştirak etdiyi məqamlarda belə o heç vaxt insan üzərində hökmranlıq etmir, yalnız onun emosional vəziyyətinin nümayiş olunmasına xidmət edir yaxud mistik-dini konsepsiyaları rəmzlər sistemi vəsitsilə çatdırır. Rolunun daima artmasına baxmayaraq, mənzərə müsəlman miniatüründə məqsədə çevrilmədi. Rəssamın əsas məqsədi müsəlman mənəviyyətinə, islam düşüncəsinə uyğun olaraq Allahın ən kamil məxluqu olan insandır. Təbrizli sənətkarların təbiətə belə bir xüsusi münasibəti, ən mürəkkəb dini və fəlsəfi-estetik təsəvvürlərin bədii ifadəsi əsrlər boyu davam etmişdir.

Lakin istisnasız qayda olmur. Və bu baxımdan şeyx Üveys dövründə çəkilmiş, təbrizli ustaların ən yaxşı əsərlərindən hesab edilən «Simurq körpə Zalı Elburz dağının zirvəsindəki yuvasına aparır» miniatürü olduqca səciyyəvidir. Heç bir tədqiqatçı bu valehedici işi diqqətdən kənarə qoymamış, onun dəyərləndirilməsi üçün ən poetik epitetlərdən faydalanmışdır. Təbriz kitabxanası ustalarının miniatürlərində təbiət obrazı hər zaman mühüm rol oynasa da, burada əsas qəhrəmana çevrilir. Rəssamın təbiətə açıq-aşkar ifadə olunmuş heyranlığı vəcdə çatır, yerdə qalanları arxa plana keçirməyə vadar edir. Bu miniatürdə Elburz dağı yeganə dominantdır. Simurq və Zalı fiqurları ümumi koloritin monoxrom qammasının canlanmasına səbəb olan dekorativ element kimi nəzərdən keçirilir. Dağın sət möhtəşəmliyindən, ağ buludlarla örtülmüş zirvənin monumentallığından əbədlilik nəfəsi gəlir. Sanki birbirindən meydana gələn qayaların planları Elburza doğru yaxınlaşdırılır və bu yuxarıya doğru hərəkət şişüclü zirvə ilə tamamlanır.

Təbriz rəssamlarının belə bir bitkin obrazı doğru nə qədər yol getdiklərini söyləmək çətinidir. Lakin bu səfər çoxdan başlamışdı. Belə ki, XIII əsrin sonu – XIV əsrin əvvəllərinə aid olan «Manafi əl-Həyəvan» əlyazmasına çəkilmiş «Qaçan antiloplar» miniatüründə dağ təsviri tablounun

Sometimes the deliberate static of characters in the works of kitab-khane masters pushes the landscape to the forefront, making it the only expressive element, as in "The Death of Isfendiyar" or "The Battle of Rustam with Isfendiyar". But even where the landscape reaches maximum significance, where nature empathizes with the action involved and takes part in it, it never dominates man but merely serves to disclose his emotional state and communicate, through a system of symbols, the mystical and religious concept. Landscape, despite its ever increasing role, never became an end in itself in the Muslim miniature. Man, the most perfect of Allah's creatures, is the main goal of the artist – as the entire Muslim spirituality and Islamic philosophy suggest. Tabriz painters carried this special relationship to nature, their artistic expression of complex philosophical, aesthetic and religious beliefs over centuries.

But there are no rules without exceptions. The miniature "Simurq takes baby Zal to its nest on top of Mount Elburz" is very indicative in this respect. It is considered one of the best creations of Tabriz masters of the epoch of Sheikh Uveys Jalair. Not a single researcher ignored this amazing work, using the most poetic epithets to evaluate it. The image of nature in the works of kitab-khane artists always played an important role, but here it became the protagonist. The master's pronounced admiration of it reaches ecstasy and eclipses the rest. Mount Elburz is the only dominant in this miniature. The figures of Simurq and Zal look like a decorative element which simply animates the monochrome color scheme of the painting. The harsh magnificence of the mountain and its monumental peak topped with a cap of white clouds emanate an air of eternity. The rocks, as if growing from each other, lead to Elburz, and this upward movement ends with a pointed peak.

It is difficult to say how long it took Tabriz artists to reach such a perfect image, but surely this journey started long ago. Even in the

«Meşə luyatı».

Düs Albomından 17911.

Təbriz-Bağdad. XIV əsrin ortası.

Dövlət kitabxanası, Berlin.

"Forest life".

Painting from the Dietz album.

Təbriz-Bağdad. Middle of the 14th century.

State Library, Berlin.

Təbriz məktəbinin rəssamları tərəfindən çəkilmiş valchedici gözəlliyə malik mənzərə və heyvan rəsmləri bəzən əlyazmalarda sırf dekorativ funksiyalar yerinə yetirməklə əksər hallarda süjetsiz, lakin mütləq hərəkətli olan müstəqil bədii əsərlər kimi çıxış edirdi. Bu rəsmlərdə təbiət nadir hallarda statik vəziyyətdə göstərilirdi. Buludlar səmada üzür, ağacların budaqları küləyin təsiri altında əyilir, daşların arasından bulaqlar axırdı, əjdaha və Simurqu xatirləndən fantastik quş və heyvanlar isə sanki öz vərdişlərini və həyat tərzlərini nümayiş etdirməyə can atırdılar. Onları, bir qayda olaraq, canlı dinamik pozalarda, var qüvvələrini topladıqları məqamda təsvir edirdilər.

Amazingly beautiful paintings of animals and landscapes executed by artists of the Tabriz school, while sometimes performing a purely decorative function in manuscripts, were often works of art in themselves, if not with a plot then at least with some action. Nature in these paintings was rarely static. Clouds floated in the sky, tree branches bent in the wind, streams flowed among the stones, while birds and animals, especially fantastic ones such as dragons and phoenixes, tried to demonstrate their habits and lifestyle. They were usually depicted in dynamic postures, at the moment of greatest tension.

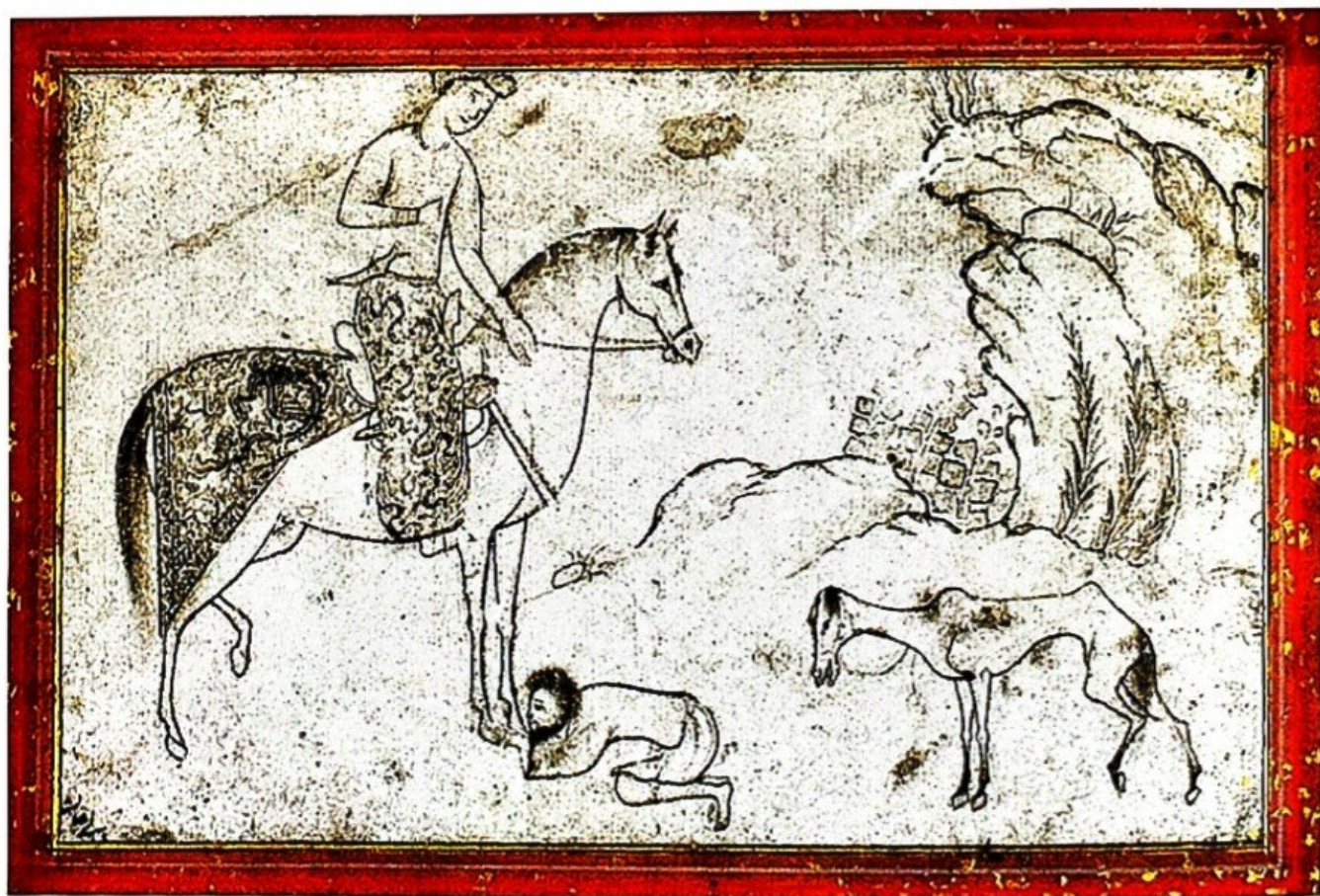

«Xəlli canavar keçni təqib edir». Albom vərəqi. Təbriz. 1450–1500-cü illər.
Lucasart muzeyi, Los-Anceles.

"Spotted wolf pursues the goat". Album sheet. Tabriz. 1450–1500.
Museum of Art, Los Angeles.

«Şahzadə və onun hücrəsinə gəbi». Albom vərəqi. Təbriz. Qəzvin. XVI əsrin sonu.
Metropolitan muzeyi, Nyu-York.

"The Prince and the petitioner." Album sheet. Tabriz-Qazvin. Late 16th century.
Metropolitan Museum, New York.

«Üç at». Albom vərəqi. Təbriz-Qəzvin. XVI əsr.
Britaniya muzeyi, London.

"Three horses". Album sheet. Tabriz-Qazvin. 16th century.
British Museum, London.

bütün məkanını tutur. Berlindəki Dits Albomuna daxil olan miniatür də böyük təəssürat doğurur. Burada səmaya doğru yüksələn hündür tapalıklar qanad açaraq pərvaz edən quşları xatırladır. «Şirin dağlarda Farhadı baş çəkir» miniatüründə də dağların möhtəşəm mənzərəsi ilə rastlaşırıq. Burada dağlar Şirinin başı üzərində asılıb qalmış nəhəng dalğa şəklində təqdim olunub.

Toxunulmamış təbiət obrazı Təbriz miniatür sənətinin şah əsərlərindən biri olan «İsfəndiyar və əjdaha» miniatüründə də ön plana çıxır. Rəsmdəki hadisələr möhtəşəm mühitdə cərəyan edir. Səmaya doğru uçan qayalar çəhrayı-bej rəngin iki çaları ilə təsvir olunub. Aşağıda, ətəklərdə boz-mavi rəngli ölməkdə olan əjdaha təsviri var. Kompozisiyanın mərkəzindəki boz ağac gövdəsi xırda, salıq ilə çəkilmiş yarpaqları olan çatırla tamamlanır. Qocalıqdan ayılmış çatır tablonu bir neçə hissəyə bölür və eyni zamanda miniatürün bütün elementlərini bir bütöv şəklində toplayır. Sanki sonunun gəldiyini hiss edərək öz kökləri ilə qayalardan yapışır, onları budaqları ilə tutmağa çalışır. Onlar isə bir-birinin üstünə çıxaraq yuxarı qalxırlar.

Məhz «İsfəndiyar və əjdaha» miniatürü ilə iriformatlı epik mənzərə rəsmləri mərhələsi başlayır. Burada ahvalatı ikinci plana keçirən rəs-

miniature "Running Antelopes" from the "Manafi Al-Hayawan" manuscript of the late 13th and early 14th centuries, the mountain captures almost the entire space of the picture. No less impressive is the miniature from the Berlin Diez Album, where high mountain ranges, as if birds, spread their wings and soar towards the sky. A similarly majestic picture is found in the miniature "Shirin visits Farhad in the mountains", where the mountains hang over the figure of Shirin in a huge wave.

The image of virgin nature also comes to the fore in one of the masterpieces of Tabriz miniature painting – "İsfəndiyar and the Dragon". Its action is played out in magnificent surroundings. Towering rocks are painted in two shades of pink and ochre. Below, at their foot, there is a dying gray-blue dragon. The gray tree trunk in the center of the composition is completed with a crown with small and carefully drawn leaves. Leaning from old age, he divides the canvas into several pieces and brings all elements of the miniature together. As if anticipating his own end, he gnaws and clings to the rocks. And the rocks climb on each other, surging upwards.

It is "İsfəndiyar and the Dragon" that marks the beginning of large-size epic landscape panoramas in which the action is left in the back-

«Aslanla öküzün çarpışması». Albom vərəqi. Təbriz. XV əsr.
Topkapı müzeyi, İstanbul

'Fight of a lion and a bull'. Albom sheet. Tabriz. 15th century.
Topkapı Museum, İstanbul

- İki kâhin dövüşü - Hindî ressamın Tabriz mektebinin tesiri altında çıktığı resim.
XVI yüzyıl sonu. Metropolitan müzesi, New York.

'Fight of two buffaloes'. Painting by an Indian artist made under the influence
of the Tabriz school. Late 16th century. Metropolitan Museum, New York.

- Vârqa Suriya çarının qulluğcusısına öz taleyindən şikayət edir. - Ressam Əbd-ül Məmin əl-Heyv.
Dyyuqunun - Vârqa və Gülbah - poeması. Xey. XIII yüz il əvvəl. Topkapı müzesi, İstanbul.

'Vârqa complains to the servant of the Syrian king about his fate'. Artist Abd ul Mumin al-Heyv.
Ayaklı 'Vârqa and Gulbah'. Hey. Early 13th century. Topkapı Museum, İstanbul.

sam vəhşi təbiətin möhtəşəm mənzərəsini təsvir edir, onun heyranlığı yüksək dərəcəyə, vəcdə çatır. Bu ənənənin parlaq finalı kimi Hau-tonun (1520–1540) «Şahnamə»sinə daxil olan «Kəyümarsin hökmdarlığı» və «Zohhəkin edamı» miniatürləri, mənzərənin «Camal və Cəlal haqqında dastan»dakı şeirlərə obrazlılıq və poetiklik, xüsusi gözəllik bəxş etdiyi Sultan Məhəmmədin işləri çıxış edir. Onun xəlis gözəlliyi, yaşıl rəngin müxtəlif çalaları ilə zəngin olan yaz bağçasının təmtərağı, personajların əl-əlvən geyimləri, çiçək açan kol və ağaclar, səmanın gözqamaşdırıcı füsunkarlığı ədəbi sūjeti arxa plana keçirir.

Bununla belə, təbrizlilərin işlərində mənzərə çox nadir hallarda əsas yer tutsa da, heyvan və quş təsvirləri barədə bunu söyləmək qətiyyən olmaz. «Mənafi əl-Həyəvan»dan başlayaraq onlar rəsəmlərin diqqətini daha çox cəlb edirdi. Artıq «Kəlilə və Dimna»da onlar heyvanların anatomiyası və vərdişlərinə dair dərin biliklərini nümayiş etdirmişlər. I Təhmasibin Albomuna daxil olan miniatürlər də eyni ustalıqla səciyyələnir. Alboma İbn-əl-Müqaffa tərəfindən tərcümə olunduğu söylənilən həmin topludan bir çox ibratəmiz hekayələr daxil edilib. Kitabxanada çalışan sənətkarlar və onların ardıcılıarı tərəfindən illüstrasiyaların çəkildiyi «Şahnamə»də, «Divan»larda, müxtəlif antologiyalarda və digər əlyazmalarında da heyvanat aləmi nümayəndələrinin füsunkar rəsmlərini görmək mümkündür.

Əksər tədqiqatçıların hesab etdiyi kimi, müsəlman klassik miniatürünün tarixi boyu məhz Təbriz bu sahədə öndə getmiş, nümunə olmuş və qanunları müəyyən etmişdir. Çünki məhz təbrizli ustaların fəaliyyətində animalistik janrın ən zərif nümunələrinə rast gəlmək mümkündür.

Morqan kolleksiyasına daxil olan Bestiari («Mənafi əl-Həyəvan») miniatüründəki söyüd ağacının altında dincələn maral fiqurları necə də zərifdir! Dits Albomundakı ölməkdə olan şir təsviri necə də ifadəli və lakonikdir! «Şahnamə»yə çəkilmiş miniatürlərdə Rüstamin atı Rəxş necə də gözəl və güclüdür! Məgər «Dəvə üstündə nizəli döyüşçü» miniatürü şah əsər deyilmi! Burada heyvanın hərəkətləri o qədər dəqiq verilib ki, sanki o rəqs edir. Dəfələrlə illüstrə olunmuş «Dülgər və meymun» təmsilindəki hürkmüş əntərin öz-gözünü büzüsdürməsi necə də komikdir! Sanki heyvanın istənilən vəziyyətini – tam sakitlikdən tutmuş çarpışmanın azgınlığınaqədər, detalların incəliklə işləndiyi zəriflikdən başlayaraq bir nəfəsə də yerinə yetirilən atın sırayış anında uçmasına qədər – təsvir etmək iqtidarında olan təbrizli ustaların sənətinin olduqca geniş amplitudası bundan ibarətdir. Nümunə kimi qəbul olunan bu obrazlar əsrlər boyu yaşayaraq həm biliciləri, həm də neofitləri heyran qoymaqda davam edir.

ground and the artist creates grandiose paintings of wildlife, where delight and admiration reach their apotheosis and ecstatic state. The glittering finale of this tradition is shown in the miniatures "Kingdom of Keyumars" and "Execution of Zohhaka" from "Shahname" from Houghton's collection (1520–1540), works of Sultan Muhammad in which the landscape imparts poetic imagery and charm to the poetry of "Dastan of Jamal and Jalal". Its refined beauty, the splendor of the spring garden with a variety of different shades of green, bright robes of the characters, blooming shrubs and trees, and the dazzling gold of the skies overshadow the literary plot proper.

However, while the landscape rarely occupied a dominant place in the works of Tabriz artists, this cannot be said about animals and birds. Starting with "Manali Al-Hayawan" they have increasingly attracted the attention of artists. "Kalila and Dimna" already demonstrate the excellent knowledge of the anatomy and habits of animals. The same skill is observed in these above mentioned "Kalila and Dimna"'s miniatures from the Album of Tahmasp I, which included many informative stories from this collection, the translation of which is attributed to Ibn-al-Mokaffə. The amazingly beautiful images of fauna can also be found in "Shahnama", "Divans", various anthologies and other manuscripts illustrated by masters of kitab-khane and their followers.

According to many researchers, it was Tabriz that set the tone, dictated the rules and was an example to follow throughout the history of Islamic classical miniature, because it is in the works of Tabriz artists that we can find the most subtle examples of the animal genre.

There is so much grace in the figures of deer resting under the willow from Bestiary from former Morgan collection! And how expressive and concise the picture of a dying lion from the Diez Album is! Look how beautiful and powerful Rustam's horse Rakhsh is in the miniatures to "Shahnama"! Isn't the "Horseman with a spear on a camel" a masterpiece? The animal's movements are so perfect as if he performs a dance! And there is so much humor in the grimaces of the frightened monkey from the repeatedly illustrated fable "The Carpenter and the monkey!" Such is the amplitude of Tabriz artists who, it seems, can communicate any state of the animal – from a complete standstill to the fury of a bout, from elegance with the finest elaboration of subtle details to the flight of a jumping horse as if executed in one breath. These images have become canonical over centuries, never ceasing to surprise and delight connoisseurs and neophytes.

عبدالله
بخت ارشانی
این مجوزت بشیر شاه امه العالی کاشوریت
کود خدمت سمورت
قوت نام دانشدانه

Şah və rəssam

Shah and the artist

Sifarişçi və rəssam dueti əsrlər boyu formalaşmışdır. Lakin təsviri sənətə həsr olunmuş kitablar anlayış və qarşılıqlı hörmətdən daha ziyadə bu insanlar arasındakı münaqişələrdən bəhs edir. Hökmdarlar mühiti yalnız kobud və ərköyün despotlardan ibarət deyildi. Elxanlar, şahlar, sultanlar və onların əyanları arasında savadlı, hətta istedadlı şəxslərin də sayı az deyildi. Onların təsviri sənətdə və ya xəttatlıqda göstərdikləri cəhdlər əksər hallarda diletantlıqdan və zəiflikdən xəbər versə də, bu insanların sənətə səmimi marağı və səxavəti nəticəsində bir çox dahi rəssam şöhrət qazana bilmişdir. Və heç də təsadüfi deyil ki, bu ittifaqın hər iki tərkib hissəsi mövcud olduğu müddətdə Təbriz məktəbi dünyaya bir-birinin ardınca yeni-yeni şah əsərlər bəxş edirdi.

The duo of the customer and the artist took centuries to take shape. However, books on art often talk about a conflict between them rather than understanding and mutual respect. The entourage of the rulers consisted not only of gross martinets and coddled despots. Many of the Ilkhans, shahs, sultans and their nobles were educated and even talented people. Although their efforts in painting or calligraphy often looked amateurish and they were rather weak as creators, it was because of their sincere passion for art and generosity that many brilliant artists emerged. And it is no coincidence that as long as both components of this union were present, the Tabriz school gave the world one revelation after another.

- Ressam Mir Musavvirin portreti - Albom için rızım.
Mogollar Hindistanı 1565-1570-cı ildir. Gıme muzeyi, Paris.

'Portrait of artist Mir Musavvir', Painting for the album.
Mughal India 1565-1570. Guimet Museum, Paris.

Kitabxanada çalışan rəssamlar üçün XIV əsr yeni tələşlərlə, sonrakı taleyin tam qeyri-müəyyənliyi və əlyazmalar üzərindəki işdə uzunmüddətli fasilələrlə başa çatırdı. Onların himayədarı Sultan Əhməd Cəlairi 1388-ci ildə Təbriz Teymurun qoşunları tərəfindən ələ keçirildikdən sonra Bağdada qaçmağa məcbur oldu. Onun öz hərəmxanasının özü ilə aparıb aparmadığı, xəzinənin yeni paytaxta köçürülməsi üçün nə qədər dəvə tələb olunduğu barədə məlumat olmasa da, rəssamların və ən yaxşı əlyazmalarının onun tərəfindən rahatlıqla Bağdada köçürüldüyü dəqiq məlumdur.

Bağdadda onların sayları nəticəsində illüstrasiyaların çəkildiyi Kirmaninin «Məsnəvi» əlyazması hazırda Londondakı Britaniya kitabxanasında saxlanılır. Lakin Teymur şahəri mühasirəyə aldı və Təbrizlilərin müsibətləri davam etdi. Onların bir hissəsi əsir alınaraq Səmərqəndə aparıldı. Lakin bəzi rəssamlar Şiraza getməyə müvəffəq oldu. Orada Teymurun nəvəsi, ziyalı xeyriyyəçi İsgəndər sultan hökmdarlıq edirdi. Artıq 1410-cu ildə onun sifarişləri ilə rəssamlar poeziya antologiyalarının iki nəfis nəşrini hazırladılar.

Lakin 1415-ci ildə İsgəndər sultan qaldırdığı üsyanın yatırılmasından sonra edam edildi və Təbrizlilər özlərinə yeni himayədar axtarmağa başladılar. Bu, teymuri şahzadə, Heratın naibi, incəsənət hamisi Qiyas əd-Din Baysunqur ibn Şəhruh idi. O, rəssamları öz yanına dəvət etdi, Təbrizdə qalmaqda olan bütün sənətkarları oradan çıxardıqdan sonra isə Heratda, atasının təşkil etdiyi kitabxananın bazasında Akademiyanın əsasını qoydu. Türk tarixçisi və bioqrafı, 1587-ci ildə «Mənəkib-i Hünərvaran» («İncəsənət adamlarının həyat hekayələri») əsərini yazmış Çələbi Əfəndi Baysunqurun kitabxanasında çalışan 25 ustanın adını çəkir. Burada 1420-ci ildə «Antologiya», 1426-cı ildə Səədinin «Gülüstən» əsəri, 1427-ci ildə Kirmaninin «Humay və Humayun» poemasına, 1429-cu ildə «Kəlilə və Dimnə» əsərinə, 1430-cu ildə «Şahnamə» əsərinə miniatürlər işıq üzə görüb, 1431-ci ildə isə Nizaminin «Xəmsə»sinə illüstrasiyalar çəkilib. Akademiyada hazırlanmış əlyazmaların təqribi sayı on üçdən az olmayıb, onların səkkizində miniatürlər təsvir olunub.

Şahzadə özü nəşrlərin proporsiyalarını və əlyazmalarının ölçülərini müəyyən edir, kağızı seçir və keyfiyyətə nəzarət edirdi. Hətta rəng qəmməsini nəşrin xarakterinə uyğun seçməyə çalışırdılar. Belə ki, «Gülüstən» poemasının səkkiz miniatürü ehtiyatlı və soyuq palitra ilə seçilir

For the artists of kitab-khane, the 14th century was ending in new anxieties, complete obscurity of the future and long interruptions in their work on manuscripts. After the troops of Timur seized Təbriz in 1388, their royal patron Sultan Ahmed Jalair fled to Baghdad. History is silent about whether he took his harem along and how many camels it took to carry the coffers to the new capital, but it is known for a fact that master painters and the best manuscripts were safely transported to Baghdad.

In Baghdad, they illustrated the "Mesnevi" manuscript by Kirmani. It is now stored at the British Library in London. But Timur besieged the city, so the misadventures of Təbriz masters continued. Some of them fell into captivity and were taken to Samarkand, but others managed to sneak to Shiraz, where the ruler was Timur's grandson, the son-in-law of Sultan Ahmed, the enlightened patron Sultan Iskandar. Already in 1410 two magnificent anthologies of poetry were prepared on his request.

But in 1415, after the defeat of the rebellion raised by Sultan Iskandar, he was executed, and Təbriz masters had to look for a new patron. He was Ghiyas al-Din Baysonghur ibn Shahrukh, the Timurid prince, regent of Herat and patron of the arts. He invited the artists, and after Baysonghur arranged for the departure of the remaining masters from Təbriz, an Academy was set up on the basis of the kitab-khane in Herat which was established by his father. Turkish historian and biographer Celebi Efendi, who wrote "Manaqib-i and Hunarvaran" ("Lives of the artists") in 1587, names 25 artists who worked in Baysonghur's kitab-khane. In 1420, it produced the "Anthology", in 1426 "Gulistan" by Saadi, in 1427 miniatures for the poem "Humai and Humayun" by Kirmani, in 1429 miniatures for "Kalila and Dimna", in 1430 miniatures for "Shahnama", and in 1431 illustrations for "Khamasa" by Nizami. There were presumably at least 13 manuscripts produced there, and eight of them contained miniatures.

The prince defined the proportions of publications and the size of manuscripts, choose paper and watched the quality himself. Even the range of colors was selected in accordance with the nature of the publication. Thus, eight miniatures for "Gulistan" have cold and restrained colors, which corresponds to the mystical nature of the poems by Saadi. The illustrations for "Shahnama" focus on every blade of the grass,

- Şahzade ve zeyin - Ressam Mir Seyid Ali. Albom için rızın
Tabriz. XVI zırın ortaları. Britanya muzeyi, London.

'Prince and the courtesan' Artist Mir Seyid Ali. Painting for the album
Tabriz. Middle of the 16th century. British Museum, London.

«Şahzadə yarız aronuy vəziryatda». Albom üçün rəsm
Tabriz, 1530-cu il. Freer qaleryyası, Vaşinqton

'Reclined Prince'. Drawing for the album
Tabriz, 1530. Freer Gallery, Washington

- Bahram Gur zlahanı öldürür - Boyuk Tabriz - Şahname - si
Tabriz, 1330-1335-ci illər. İncəsənət muzeyi, Kiyevlənd

'Bahram Gur kills the dragon'. Great Tabriz 'Shahname'.
Tabriz, 1330-1335. Museum of Art, Cleveland

- Əlində gül tutan qız -
Rəssam Məhəmməd
Albom üçün rəsm.
Tabriz-Qazvin
1565-1575-ci illər.
Metropolden-muzeyi
Nyu-York

'Girl with a flower'.
Artist Məhəmməd
Painting for the album.
Tabriz-Qazvin, 1565-1575.
Metropolitan Museum,
New York

- Xəz papaqlı qız -
Rəssam Əli Rza Tabrizi.
Albom üçün rəsm.
İsfahan
1602-1603-cü illər.
Dövlət Ertmətaş muzeyi
Sankt-Peterburq

'Girl in a fur cap'.
Artist Əli Rza Tabrizi.
Painting for the album.
İsfahan
1602-1603
The State Hermitage Museum,
St. Petersburg

- Yaz bağçasında şarab məcləsi -. İpək üzərində rəsm
Təbriz, 1430-cu il. Metropolitan-müzeçy. Nyu-York

Wine drinking in a spring garden. Painting on silk.
Təbriz, 1430. Metropolitan Museum, New York

-At üstünde şahzade ve mehtar-. Albom için resim.
Tabriz, 1540-1550-ci illər. Metropolitan muzey, Nyu-York

"Prince on a horse and a groom". Painting for the album
Tabriz, 1540-1550. Metropolitan Museum, New York

ki, bu da Səadi şeirlərinin mistik ruhuna uyğundur. «Şahnamə»yə çəkilmiş illüstrasiyalarda hər ot saplağı, gül ləçəyi, qaya ayrılığı, memarlıq ornamentinin ən xırda elementi nəzərə çarpdırılıb. Alman tarixçisi Ernst Grube bununla əlaqədar qeyd edirdi: «XV əsrin birinci yarısında teymuri təsviri sənətinin ən uğurlu əsərlərinin Baysunqurun himayədarlığı altında yarandığı və həm atasının, həm də imperiyanın digər şəhərlərində qardaşlarının emalatxanalarında hazırlanan məmulatdan üstün olduğu hər kəs tərəfindən qəbul edilir». Beləcə Təbriz ənənələri Baysunqurun emalatxanalarında daha da inkişaf etdirildi.

Olduqca ünsiyyətli, poeziya və musiqinin məhir bilicisi, şən məclislərin həvəskarı, parlaq təşkilatçı və istedadlı inzibatçı olan teymuri şahzadəsi, təəssüf ki, həyatdan tez köçdü və çoxsaylı dostlarının gözlərini ağlar qoydu. Şair və filosof Mir Əli Şir Nəvai onun haqqında belə yazırdı: «O, ləzzətləri sevmə və istedadları qiymətləndirən alicənab və liberal şahzadə idi. Nə vaxtsa Baysunqurun sarayında olduğu qədər çoxlu xəttat, rəssam, musiqiçi və şairlərin toplandığına əmin deyiləm».

Şahzadənin qardaşları – Teymurilər sultanətinin digər şəhərlərinin hökmdarları da ziyalı insan və səxavətli xeyriyyəçilər idilər və bir müddət Akademiyaya «Xəmsə» və «Şahnamə»nin yeni nüsxələri ilə bağlı sifarişlər verirdilər. Lakin Baysunqurun ölümü ilə Herat kitabxanasının «qəlb»ində boşluq yarandı. Bəlkə də müəyyən dövrdən sonra onun əvvəlki şöhrətini qaytarmaq olardı, lakin 1457-ci ildə oğuz türklərinin qurduğu Qaraqoyunlu dövlətinin qoşunları Qərbi və Şərqi İrən, eləcə də Baysunqur ibn Şəhrhun zamanında çiçəklənən Heratı ələ keçirdilər.

Akademiyanın rəssamları Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şahın əmri ilə onun oğlu Pir Budaq tərəfindən Şiraza aparıldı. Lakin bununla da onların müsibətləri sona çatmadı. Olduqca inadçı xasiyyəti ilə fərqlənən Pir Budaq atasına qarşı üsyan qaldırdı, lakin Bağdada tərəf sıxışdı. Təbii ki, böyük dəyər verdiyi rəssamları da özü ilə aparmışdı. Lakin artıq 1467-ci ilin noyabrında Cahan şah ov zamanı öldürüldü. Bu hadisədən iki il əvvəl isə Pir Budaq edam olunmuşdu. Qaraqoyunlunun bütün torpaqlarını türk Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı Uzun Həsən ələ keçirdi. Pir Budaqın himayədarlığı ilə cəmi bir neçə əlyazması hazırlanmış Bağdad kitabxanası isə bağlandı və rəssamlar Təbrizə qayıtmalı oldular.

Uzun Həsənin Təbrizdəki sarayı dəbdəbə və cah-cəllalla fərqlənirdi. Hökmdar tərəfindən dəvət olunan çoxsaylı şair, filosof və rəssamlar da bunu qeyd edirdi. Onun oğlanları Xəlil və Yaqub bəy də incəsənətin səmimi vurğunları idi. Bəzi alimlər hesab edir ki, taxt-tacə varis olan Xəlilin dövründə kitabxananın fəaliyyəti artıq bərpa olunmuşdu. Hər halda Hidayətin «Divan»ı üzərində işi həmin dövrdə burada çalışan

flower petal, rock and tiny element of architectural ornaments. German historian Ernst Grube noted in this respect: "It is generally accepted that the best Timurid paintings of the first half of the 15th century were created under the patronage of Baysonghur. They are superior to products of workshops of his father and brothers in other cities of the empire." So the traditions of Tabriz were further developed in the workshops of Baysonghur.

Very sociable, a connoisseur of poetry and music, a lover of cheerful feasts, a brilliant organizer and a talented administrator, the Timurid prince, unfortunately, died early and was mourned by many friends. Poet and philosopher Mir Ali Shir Nəvai wrote about him: "He was a generous and liberal prince, who loved fun and appreciated talent. I am not sure that there ever was a greater concentration of calligraphers, artists, musicians and poets than in the court of Baysonghur."

And although the brothers of the Prince, the Timurid rulers of other cities of the empire were also enlightened people and generous patrons and continued to place new orders for "Khamasa" and "Shahnama" with the Academy for some time, soul seemed to have left the Herat kitab-khane with the death of Baysonghur. Perhaps it could have revived with a new splendor over time, but in 1457 the troops of the Oghuz Turkic confederation of tribes of Kara Koyunlu (Black-sheep) captured Western and Eastern Iran, including Herat which flourished under Baysonghur. The artists of the Academy were taken to Shiraz on orders of the governor of Kara Koyunlu, Shah Jahan, by his son Pir Budak.

However, this was not the end of their troubles. Pir Budak, who had a very obstinate temper, raised a rebellion against his own father but was pushed back to Baghdad. Naturally, the artists who represented a great value in his eyes were taken with him. But Shah Jahan was killed during hunting in November 1467, while Pir Budak was executed two years earlier. All of Kara Koyunlu's estates were captured by the ruler of the another Turkic confederation of tribes of Ak-Koyunlu (White-sheep), Uzun Hasan. The Baghdad kitab-khane, which had time to release only a few manuscripts under the patronage of Pir Budak, was closed and the artists had to go back to Tabriz.

The court of Uzun Hasan, founder of the White-sheep dynasty in Tabriz was noted for pomp and splendor that was created by the numerous invited poets, philosophers and painters. His sons Khalil and Yagub were genuine fans of art. Some scientists believe that it was under Khalil, who inherited the throne, that work at the Tabriz kitab-khane was resumed. In any case, masters of that period are credited with "Divan" by Hidayat, which contains text in the Azerbaijani language. Four miniatures depict Khalil in different situations: in the garden with his entourage, giving an audience from the palace balcony, during falconry and in a pavilion entwined with vineyard. Their execution is wonderful.

- Dulzadı ginc şahinli berhadi - Poeziya toplusu üçün rızın
Tabriz-Qazvin 1565-1575-ci illər. Metropolitan muzeyi, Nyu-York

'Noble young man with a falcon'. Painting for a collection of poetry.
Tabriz-Qazvin 1565-1575. Metropolitan Museum, New York

«Şahın ovunu». Albom üçün rəssam.
Tabriz-Qazvin, XVI əsrin ortaları. Metropolitan-muzey, Nyu-York.

'Hunting a lion'. Painting for the album.
Tabriz-Qazvin, Middle of the 16th century. Metropolitan Museum, New York.

sənətkarlara aid edirlər. Həmin əlyazmada Azərbaycan dilində mətn də var idi. Xəlil dörd miniatürdə müxtəlif şəraitdə təsvir olunub – ayanları ilə birlikdə bağçada, saray eyvanından qonaqları salamlayarkən, şahin ovuna çıxarkən və üzümlüyə bürünmüş köşkdə. Bu miniatürlər möhtəşəmdir.

Doğrudur, incəsənətə bağlılıq adətlərin yumşalmasına xüsusi təsir göstərirdi. Şairlərə himayədarlığı və əxlaqdan bəhs edən «Əxlaqi-Cəlal» əsərinin müəllifi filosof Cəlal-ə-din Məhəmməd Dəvəni ilə dostluq etməsi Yaqub bəyə qardaşı Xəlil öldürüb taxt-tacı ələ keçirməyə mane olmadı. Bundan sonra o, əvvəlki şövqlə öz estetik tələbatını ödəməyə başladı. Saraya görkəmli rəssamlar, o cümlədən Şeyxi, Dərviş Məhəmməd və, ola bilsin, Məhəmməd Siyah Qələm dəvət olundu. Onların bəzi işləri İstanbul albomlarında saxlanılır.

Yaqubun on üç il davam edən hakimiyyəti Ağqoyunlu tarixində ən parlaq dövrlərdən hesab olunur. 1490-cı ildə hökmdarı zəhərlədilər, hakimiyyət isə əvvəlcə Baysunqur xana, daha sonra Rüstəm xana keçdi. Sülalə siyahısını 1500-ci ildə Sultan Əhməd başa vurdu. Lakin artıq şimalda Səfəvilərin ulduzu görünməkdə idi. 1501-ci ildə Naxçıvanın Şərur kəndi yaxınlığında Ağqoyunlu qoşunu gənc Şah İsmayıl tərəfindən

However, the infatuation with art did not have a particular impact on the temper of the rulers. Patronage of poets and friendship with philosopher Jalal ad-Din Mohammad Davani, author of the work on ethics "Akhlagi Jalali" did not stop Yagub killing his brother Halil and taking over the throne, after which he began to satisfy his aesthetic needs with the same passion. Great artists were invited to the court, including Sheikh, Dervish Muhammad and possibly Muhammad Siyah Qalam, whose works have been preserved in Istanbul albums.

Yagub's reign lasted 13 years and is considered one of the most brilliant in the history of Ak-Koyunlu. In 1490, he was poisoned, and power passed to Baysangur Khan, then to Rustam Khan and the dynastic list was concluded by Sultan Ahmed in 1500. But the star of the Safavids was already rising in the north. In 1501, near the village of Sharur in Nakhchivan, the troops of Ak-Koyunlu were defeated by the young Shah Ismayil, and his coronation took place in Tabriz soon.

The next 20 years of the reign of Iran's Shahinshah Ismayil I, a military commander and poet, were a time of special upsurge for Azerbaijan. The Azerbaijani became the language of the court, army and courts. Shah himself wrote his poems and ghazals in Azerbaijani,

Təbriz məktəbinin istedadlı nümayəndəsi, rəssam Mir Musavvir öz miniatürünü üçün - Şahnamə - nin əsas epizodlarından biri olan - Zəhhək in yuxusu - nu seçir. Zalim səhrbaz, qəddar şah Zəhhək İranda min il sülənət sürmüş, xalqa amansızcasına zulm etmiş, zəifləri əzmış, güclü və cəsurları məhv etmişdir. Sanki onun hakimiyyətinin həddi-hududu yox idi və heç kim zülmkara qarşı çıxmaya cürət edə bilməzdi. Lakin günlərin birində Zəhhək yuxuda üç əslzadə gənc döyüşçünü görür. Yaşca kiçik olan gənc səhrbazın yaxasından yapışaraq onun boynuna xalta keçirir və Dəməvənd dağına zəncirləyir. Dəhşət içində yuxudan ayılan şah ömrünün sona çatmaq üzrə olduğunu anlıyır.

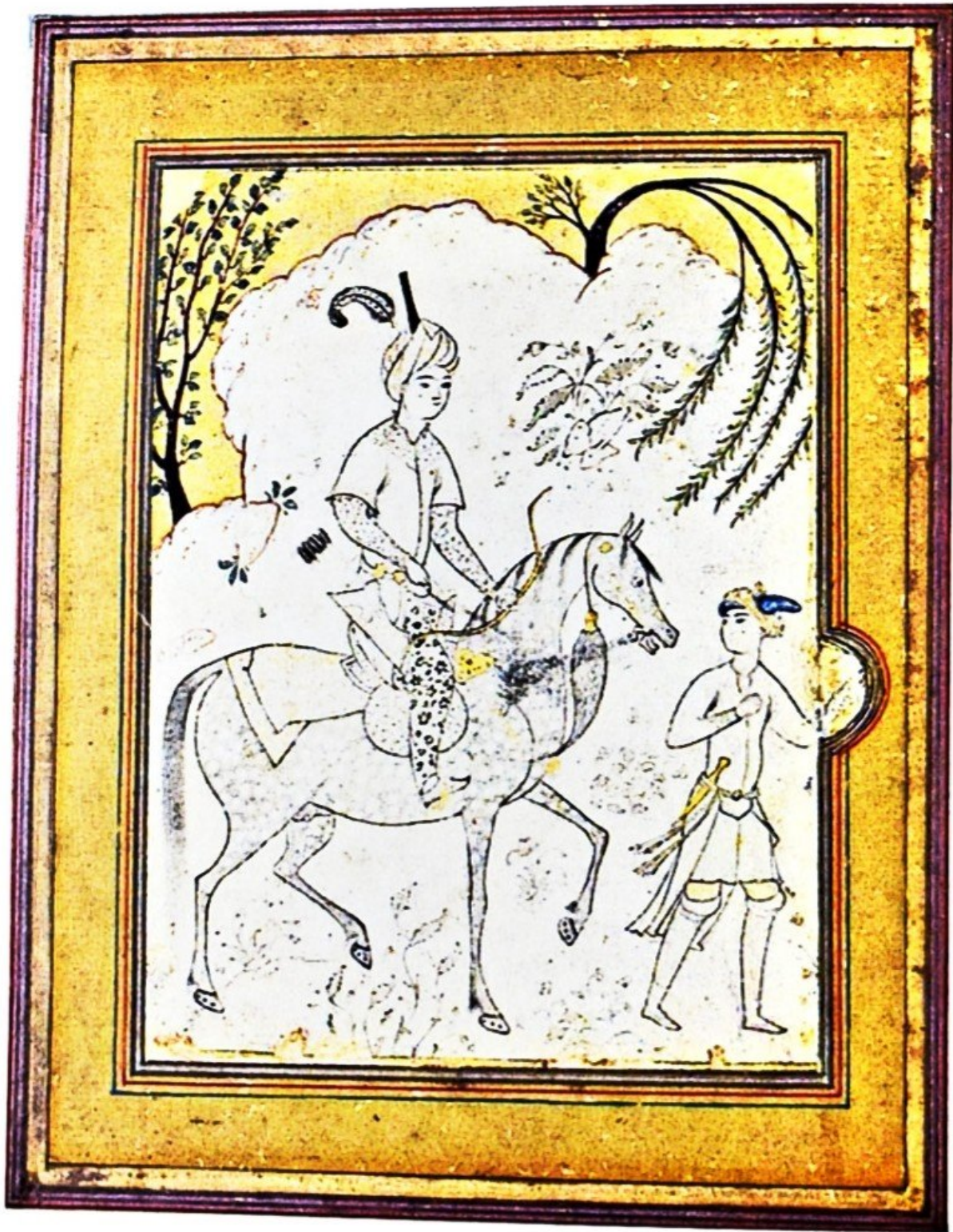
A talented representative of the Tabriz school, artist Mir Musavvir chose one of the key episodes of "Shahname" for his miniature - "The Dream of Zakhak". The evil wizard and tyrant Shah Zakhak ruled Iran for a thousand years, ruthlessly oppressing the people, trampling the weak and destroying the strong and courageous. And it seemed that his rule had no limits and no-one would dare to speak out against the villain. But once Zakhak had a dream. In the dream he saw three young and noble warriors. The youngest of them grabbed the wizard, put a collar on him and chained him to Mount Damavand. And waking up in fear, Shah realized that his days were numbered.

- Zalim hökmdar Zəhhək in qorxulu yuxusu -
Rəssam Mir Musavvir.
Şah I Təhməspənin - Şahnamə - sinin əhəzəməsi.
Təbriz, 1525 - 1530-cu illər.
Şəxsi kolleksiyaya

"Nightmare of tyrant Zakhak".
Artist Mir Musavvir. Manuscript of "Shahname"
of Shah Tahmasp I.
Tabriz, 1525 - 1530
Private collection.

بسته کاشیده رویان بانی
ازان خامو زمره که خندان
ببینت خنک را از نوان
کرشاید برده است کوی بران

- Şahzade ve mehtar - Album için rasim
 Tabriz: Qazvin XVI asrın ortaları. Metropolitan müzeyi, Nyu-York

'Prince and a groom'. Painting for an album. Tabriz: Qazvin
 Middle of the 16th century. Metropolitan Museum, New York

darmadağın edildi və tezliklə Təbrizdə onun tacqoyma mərasimi keçirildi.

Sərkərdə və şair Şah I İsmayılın hakimiyyətdə olduğu sonrakı iyirmi il Azərbaycanın xüsusi inkişaf dövrü oldu. Azərbaycan dili saray, ordu və ədliyyə dilinə çevrildi. Öz poema və qəzəllərini bu dildə yazan şah onları «Xətai» ləğəbi ilə imzalayırdı. Və, əlbəttə, kitabxana tam qüvvəsi ilə işləyirdi. Burada Azərbaycan və fars ənənələrinin sintezi baş vermişdi və onun ən yüksək zirvəsi bu məktəbin aparıcı rəssamı Sultan Məhəmmədin işləri hesab olunurdu. Xətai yaradıcılığı dövrün estetik idealının poetik ifadəsi olduğu kimi, Sultan Məhəmmədin miniatürləri onun təsviri illüstrasiyası kimi çıxış edirdi.

1524-cü ildə Şah İsmayıl 37 yaşında ikan gözəlilmədən dünyasını dəyişir. Şah I Təhmasib növbəti səfəvi hökmdarı olur. O, gənc yaşlarından incəsənətə meyl göstərirdi. Hələ on bir yaş tamam olmamış balaca Təhmasib «Quy-ye çovqan» («Top və qarmaq») poemasının əlyazmasının üzünü köçürən rolunda çıxış edirdi. Bu poemaya illüstrasiyalar kitabxana rəssamları, çox güman ki, Sultan Məhəmməd və Behzad tərəfindən yerinə yetirilmişdi. Təhmasibin özü də istedadlı rəssam idi. Öz mülahizələrinin müstəqilliyi ilə tanınan Sadiq bəy Əfşar yazırdı: «Onun təsviri sənət sahəsində bilikləri o qədər dərin idi ki, kitabxananın heç bir aparıcı ustası onun iradlarını yaxud təqdirini dinləmədən əsərə son ştrixlərini vurmurdu...»

I Təhmasibin hakimiyyəti dövründə yaranan «Şahnamə» nüsxəsi («Şahname-yi Şahi» - «Şahların şah kitabı») səfəvi miniatür sənətinin ən yüksək nailiyyəti hesab olunur. Həmin dövrün ən böyük xəttatı Dost Məhəmməd onun haqqında belə yazırdı: «Birinci yerdə öz dövrünün yeganə sənətkarı olan usta Nizaməddin Sultan Məhəmməd dayanır. Onun «Şahnamə»də əlahəzrət Şah üçün çəkmiş olduğu rəsmlər arasında bir miniatür də var ki, burada bəbir dərisi geymiş insanlar elə təsvir olunub ki, ən cəsarətli rəssamlar tələş keçirərək xəcalətdən onun qarşısında baş əymişlər». Burada «Kəyumərsin hökmdarlığı» miniatüründən bəhs olunur.

Lakin əlyazma üzərində otuz ilə yaxın davam edən iş sona yaxınlaşarkən gəncliyində əla xəttat və rəssam bacarıqları nümayiş etdirən I Təhmasibin həm təsviri sənətə, həm də ədəbiyyata marağı tamamilə itdi. Ölümündən bir il əvvəl o, qətiyyənlə heyfəsilənmədən bu qiymətli nüsxəni türk sultanı III Murada hədiyyə etdi.

Sənətşünaslar həmin dövrdə incəsənətdə hislərin kəskin ifadəsinə, emosiyaların coşğunluğuna nail ola bilməmiş təbrizlilərin sirlərini indiyədək öyrənməyə çalışırlar. Sonrakı ustaların heç biri bu zirvəyə yüksələ bilməmişdir. Əvvəlki illərin bütün nailiyyətlərini bir yerdə toplamaqla Təbriz miniatürünün tarixini belə bir qüvvətli akkordla başa vurmaq onların taleyi idi.

signing them as "Khatai". And, of course, kitab-khane worked at full capacity, combining Azerbaijani and Persian traditions. The highest point of this activity was the works by the leading artist of the school, Sultan Muhammad. Just as the creativity of Khatai became a poetic expression of the aesthetic ideals of the time, the miniatures of Sultan Muhammad became its illustration.

In 1524, Shah Ismayil, aged 37, died unexpectedly. The next Safavid ruler was Shah Tahmasp I. From a young age he showed a craving for art. He was not even 11 when he inscribed the manuscript of the poem "Gui-e chovgan" ("Ball and stick"), for which illustrations were made by kitab-khaneh artists, including, apparently, Sultan Mohammed and Behzad. Tahmasp was also a great drawer. Sadek Afshar, known for his independent judgment, wrote: "His knowledge in the field of painting was such that none of the leading masters of his kitab-khane could put finishing touches to the work without hearing his comments or approval."

The list of "Shahnama" ("Shahnama-i Shahi" - "Shah's book of Shahs") was created in the reign of Tahmasp I. It is rightfully considered the highest achievement of Safavid miniatures. The most prominent calligrapher of the time Dust Muhammad used to say about it: "First comes master Nizamaddin Sultan Muhammad, who was the only one of his era. Among his works in "Shahnama" for His Majesty the Shah there is a miniature in which people in leopard skins were painted so that the hearts of the most daring artists fell and they bowed their heads in shame." It was the miniature "Reign of Keyumars."

Art historians are still trying to unravel the secrets of Tabriz masters who managed to achieve the level of visual expression of feelings and emotion that none of the subsequent masters could repeat. As if by fate itself they were destined to bring together all the achievements of previous years and finish the story of Tabriz miniatures with such a powerful chord.

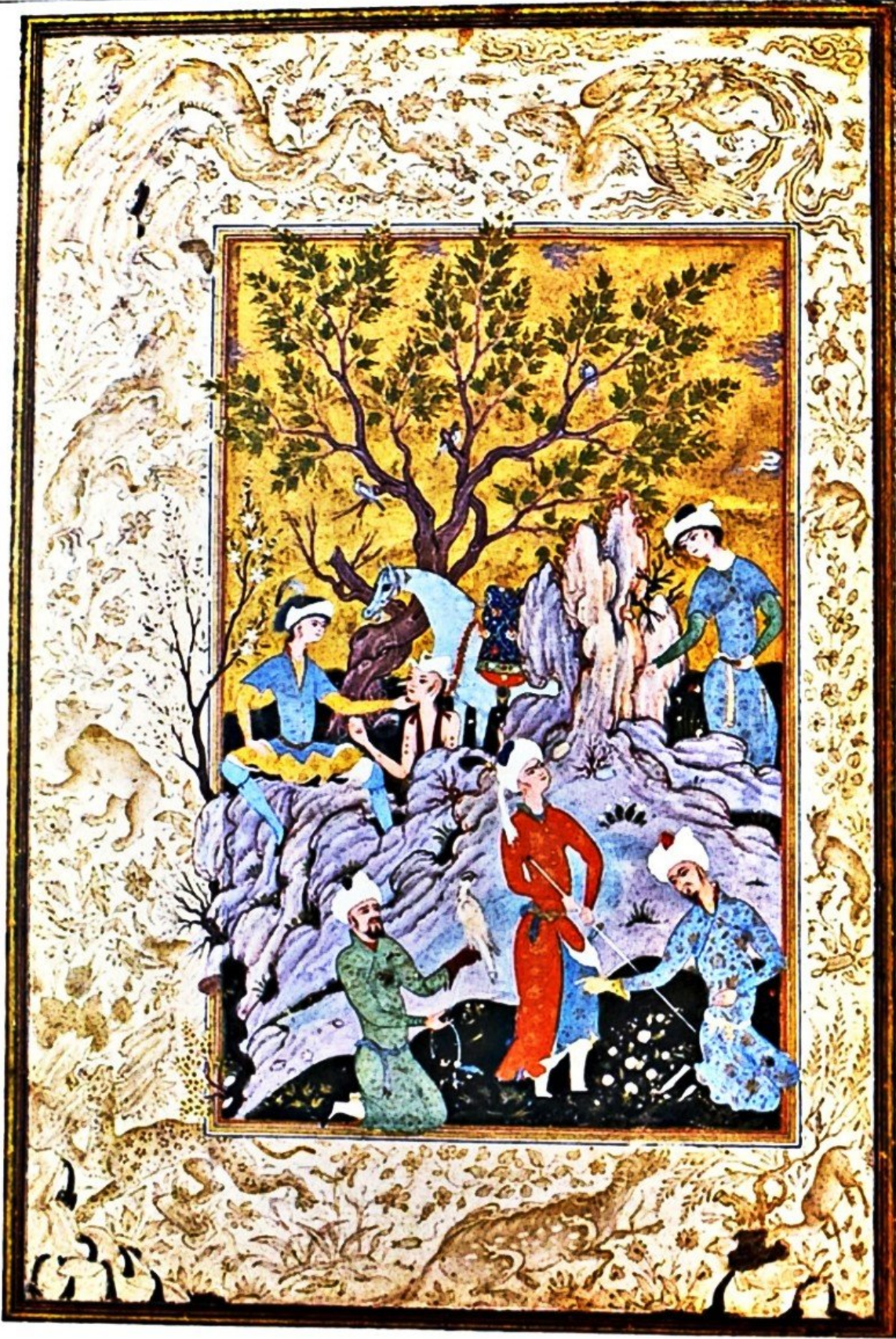
Təbriz nağilının sonu

End of the Tabriz tale

Seçmə insanlar üçün rəsmlər çəkən rəssam əsərlərinin bir çoxları tərəfindən görülmasını arzulayırlar. Lakin əksər hallarda bu istək həyata keçəndi zaman dərin məyusluqdan savayı heç nə ilə nəticələnir. Taqlidçi və surətçilər dastəsinin əsl sənətkarların şöhrət və populyarlığından yararlanmağa tələsmələri artıq adət halını almışdır. Özləri yeni bir şey ərsəyə gətirə bilmədiklərindən özə ideya və üsulları amansızcasına istismar edər, incəsənətdəki bütöv istiqamətləri kütləvi mədəniyyət səviyyəsindəki endirməyə onları məhv etməyə müvəffəq olurlar. Tabriz miniatürü də məhz eyni aqibəti yaşadı. XVI əsrdə şöhrətin zirvəsinə çatan bu sənət növü bir çox emalatxanalar üçün kommersiya məqsədi ilə tirajlama predmetinə çevrildi və, nəhayət, tanazzula uğrayaraq illüstrasiya olunmuş əlyazmaların albomlarda yerləşdirilməsi ilə nəticələndi.

The artist, while creating for a few, dreams of his works being accessible to many. But sometimes, when this does happen, the result is nothing but deep disappointment. It so happens that the fame and popularity of true creators are often taken advantage of by crowds of imitators and copyists. Unable to create anything of their own, they ruthlessly exploit other people's ideas and techniques and manage to destroy whole movements in art by relegating them to the level of mass culture. That is exactly what happened to Tabriz miniature. After reaching its climax in the 16th century, it became the subject of commercial replication by a variety of workshops, which eventually led to its decline and a degeneration of illustrated manuscripts to albums.

- Şahin ovu zamanı dinləyən şahzadə - Diptyxin sol hissəsi. Rəssam Mirzə Əli
Tabrizi. Qəzvin. 1570-1580-ci illər. Metropolitan muzeyi, Nyu-York.

'Prince's rest during falcon hunt'. Left part of the diptych. Painter Mirza Ali
Tabrizi. Qazvin. 1570-1580. Metropolitan Museum, New York.

Şərq hökmdarları arasında şəxsi kitabxanaya malik olmaqla yanaşı, xəttat və miniatürçülərə yeni nəşrləri sifariş etmək adəti XVI əsrin əvvəllərində az qala məcburi xarakter daşıyırdı. Bütün bunlar heç də hökmdarın şəxsiyyətinə əlavə parlaqlıq vermək üçün edilmirdi: şahların, sultanların və imperatorların əksəriyyəti Qərbdəki həmkarlarından fərqli olaraq savadlı, eyni zamanda bədii qabiliyyət və zövqə malik insanlar idi. Onların elmə məhəbbətini təqlid edirdilər, çoxsaylı ayanlar, mülk sahibləri və ümumiyyətlə vaxtı və imkanı çox olan zəngin insanlar hərdənbir elmə səmimi maraq göstərirdilər. Müasir dillə ifadə etsək, illüstrasiyalı əlyazmalara tələbat böyük idi və bazarın qanunlarına uyğun olaraq təklif də meydana gəlmişdi. Şah emalatxanalarında kitab sifariş etmək olduqca məsrəfli olduğu üçün kommersiya kitabxanaları meydana gəldi. Burada ya artıq mövcud olan nəşrlərin surətlərini çıxarırdı, ya da qabiliyyətlərinə uyğun olaraq imkan daxilində daha aşağı məsrəflərlə nə isə bir yenilik etməyə çalışırdılar.

Burada çox nadir hallarda uğur qazanılırdı, lakin əməyin məhsuldarlığı saray rəssamlarına nisbətən xeyli yüksək idi. Keyfiyyət dalınca qaçmırdı, məhsulun sayına üstünlük verirdilər. Bu isə əzəmətə olan alıcıları qətiyyətlə narahat etmirdi. Lakin bu, o demək deyildi ki, təsviri sənət və xəttatlıqla məşğul olan həmin sənətkarlar arasında istedadlı insanlar yox idi. Əlbəttə, Təbriz, Herat, Bağdad və digər məktəblərin fərsizcasına təqlidi şəraitində onların əl işləri xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Lakin əsl miniatür həvəskarları bu nadir şah əsərlərinə yiyələnərkən fürsətini əldən vermirdilər. Bir problem meydana çıxırdı: onları nəyin içində toplamalı? Üstəlik həmin dövrdə köhnə ustalara əldə xeyli sayda miniatür zədələnmiş yaxud natamam əlyazmalardan çıxarılmış şəkildə əldən-ələ dolanırdı. Məhz bu zaman tapılan, dəyişdirilən, əldə edilən miniatürələrin, eləcə də Şərqdə eyni dərəcədə qiymətləndirilən xəttatlıq sənəti nümunələrinin müəyyən mövzular üzrə yaxud sərbəst qaydada yapışdırıla biləcəyi albomlar hazırlamaq fikri yarandı.

Hesab olunur ki, belə bir albomun ilk tərtibatçısı Sultan Əhməd Cəlairidir. 1420-ci ildə Təbriz tutulduqdan sonra Baysunqurun əlinə keçən bu rəsm və mətnlər toplusu teymuri şahzadəsi və onun qohumu İsgəndər sultanı məşhur poeziya antologiyalarının tərtibatına

By the beginning of the 16th century it was considered almost a must among oriental rulers not only to have a personal library, but also to order new editions with calligraphers and miniaturists. This was not done to give extra gloss to royal personages: the majority of shahs, sultans and emperors, unlike their colleagues in the West, were educated people who were not devoid of artistic skill and taste. Their love of the sciences was imitated and at times represented genuine interest to numerous dignitaries, rulers and rich people who had the time and money.

In modern parlance, the demand for illustrated manuscripts was great. In accordance with the laws of the market, it generated supply. Since it was very expensive to order books from the shah's workshops, commercial kitab-khanes emerged. They either copied the already existing publications or attempted to create something new with the best of their ability but at more reasonable prices.

Success was extremely rare but productivity was much higher than that of the court artists. Quality was not a priority and preference was given to quantity, which did not bother unpretentious buyers. This, however, does not mean that there were no gifted people among the artisans of painting and calligraphy. True, their works did not change a lot in the sea of mediocre imitations of Tabriz, Herat, Baghdad and other schools, but true connoisseurs of miniatures would not mind having these rare masterpieces. There was one problem: how to collect them? By this time there were many individual works of old masters from damaged or incomplete manuscripts in circulation. This is when the idea emerged of creating albums into which found, exchanged and purchased miniatures could be collected in a specific thematic order or without one.

It is believed that the first author of such an album was Sultan Ahmed Jalairid. After falling into the hands of Baysonghur in the seizure of Tabriz in 1420, this collection of Jalairid's illustrations and texts also prompted the Timurid prince and his relative Sultan Iskandar to create the famous anthology of poetry. Subsequently, the preparation of albums was carried out by many workshops, collectors and even artists themselves, as the paintings and miniatures collected therein served as training material for them.

But there were also albums that rose to the level of independent works too. These, of course, include the album of Bahram Mirza, broth-

- İlyas Peyğəmbər suda batan Nur al-Dalir xilas edir - - Həmzənamə - dəm vərəq
Rəssam Mir Seyid Əli, Moğollar Hindistanı, 1570-1580-ci illər. Britaniya muzeyi, London.

'Prophet Ilyas saves the drowning Nur al-Dalir'. Page from 'Həmzənamə'.
Artist Mir Seyid Ali Moğol India, 1570-1580 British Museum, London.

- Havtavadin qızı və saxsulanı -, Şah I Tahmasibin «Şahname»-sinin əlyazması.
Rəssam Dost Məhəmməd Təbriz, 1520-1540-cı illər. Ağa Xanun kolleksiyası, Cenevra.

"Daughter of Havtavad and the worm". Manuscript of 'Shahname' of Shah Tahmasp I.
Artist Dost Muhammad Tabriz, 1520-1540. Aga-Khan Collection, Geneva.

- Əlində qarmaq keçi başlı div kompozit filin üstündə, ərəblə qaçan şeytan və kobralarla birlikdə -. Ayrıca vərəq Şimali Hindistan. 1600-1610-cu illər. Üçüncü Edward Bonnumun kolleksiyası. Incasarat Muzeyi. San-Diyego.

'Div with the head of a goat and a gaff on a composite elephant, with the demon and cobras running in front'. Separate sheet. Northern India. 1600-1610. Collection of Edwin Bonney the Third, San Diego Museum of Art.

həvəsləndirdi. Sonralar əksər emalatxanalar, kolleksiyaçılar və hət-tə rəssamların özləri albomların komplektləşdirilməsi ilə məşğul olub. Bu albomlarda toplanan rəsm və miniatürlər həmin rəssamlar üçün tədris materialı rolunu oynayır.

Lakin müstəqil əsər səviyyəsinə yüksələn albomlar da olurdu. Onlara, şübhəsiz, Şah I Təhməsinin ənabir kiçik qardaşı, Lahican, Həmədan və Xuzistanın hökmdarı, şair, rəssam və xeyriyyəçi Bəhrəm Mirzənin albomunu aid etmək mümkündür. Albom saray kitabxanasında xəttat kimi çalışan Dost Məhəmməd tərəfindən 1544-1545-ci illərdə tərtib olunub. O, müqəddimədə qeyd edir ki, albomların hazırlanması burada təmsil olunan hər bir nümunənin aşkarlanması və dəyərinin nəzərə çəpdirilməsi məqsədini daşıyan yüksək sənətdir. Albom müəllifliyi I Təhməsinin adına yazılan zarafatlı miniatürlə açılır. Onun imzası və «Sevimli qardaşım Bəhrəmə» ithafı bu ehti-

er of Shah Tahmasp I, the ruler of Lahijan, Hamadan and Khuzestan, poet, artist and patron. It was prepared in 1544-1545 by calligrapher Dust Mohammed, who worked in the court kitab-khane. He notes in the preface that the creation of albums is a creative and elaborate art intended to identify and underscore the value of each work of art contained in it.

The album opens with a humorous miniature which is attributed to Tahmasp I. This assumption is confirmed by his signature and a dedication "to the beloved brother Bahram". The depicted scene describes a cheerful meeting of the Shah's courtiers whose names appear at the top of the sheet. The feast is conducted by the master of ceremonies dressed in fine clothes. On his head there is a turban with an ornate egret. He is Karpuz (water melon) Sultan. The butler offering him a bowl of wine is Tuhva-yan.

- Əlində albom vərəqi olan də çölmüş gənc - Albom üçün rəsm.
Rəssam Məhəmmədli yaxud Mirzə Əli Təbriz-Qəzvin. 1570-1580-ci illər.
İslam incəsənəti muzeyi, Qətər.

"Kneeling boy with a page from the album" Painting for the album.
Painter Məhəmmədli or Mirzə Əli Təbriz-Qəzvin. 1570-1580.
Museum of Islamic Art, Qatar.

« Dəvə döyüşləri ». Albom üçün rəsm. Rəssam Əbd əl-Samad Şirəzi. Moğollar Hindustanı. 1590–1600-cü illər. Şəxsi kolleksiya.

"Camel fights". Painting from the album. Artist Abd al-Samad Shirazi. Mughal India. 1590–1600. Private collection

malı təsdiq edir. Təsvir olunan səhnədə şah ayanlarının şən məclisi göstərilib, onların adları vərəqin yuxarı hissəsində yazılıb. Məclisi nəfis geyimli mərasimlər ustası aparır. Onun başında cıqqa ilə bəzədilmiş çalma var. Bu, Qarpız sultanıdır. Saqi Təhvacan ona şərəb bədasi təklif edir.

Kompozisiyanın ən içəri hissəsində alyanaq musiqiçi ney çalır. Tosqun Türfə-rəqqas bu musiqinin sədaları altında rəqs edir. Onun bir ayağı qaldırılmış, əlləri açılmış vəziyyətdə təsvir olunub. Digər saray ayanı Əhməd Faşş şərəb içir və rəqs edənə qətiyyənlə fikir vermir. O, tamamilə başqa tərəfə baxır, çünki diqqəti miniatürün çərçivəsindən kənarında baş verənlərə yönəlib. Əksinə, altıncı personaj – Heybat ağa hər şeyi diqqətlə izləyir. Bu balacaboylu və arıq personaj azacıq qabağa ayılıb, əlləri qahvəyi rəngli paltarın qatları arasında gizlədilib.

Qonşu sahifədə I Təhmasibin daha bir miniatürü əks olunub. Burada seçmə meyvələrin nəhang qalaq şəklində yığıldığı böyük nimçəni aparən ayan təsvir edilib. Meyvələr o qədər çoxdur ki, yalnız saray adamının ziraqlığı nəticəsində yerə dağılır. Albomda şahın oxşayıcı yumorla çəkdiyi belə personajların sayı olduqca çoxdur.

Deep inside the composition a red-faced musician plays the flute. Plump Turfa-raggas dances to this music. One of his legs is pulled up and arms spread out wide. Another courtier Ahmed Fash drinks wine and pays no attention to the dancer. He looks in the opposite direction, attracted by something happening beyond the frames of the miniature. But the sixth character, Heybat-aga, keeps a close eye on everyone. Small and thin, he leans forward, his hands hidden in the folds of the brown dress.

On the next page there is another miniature of Tahmasp I. It shows a nobleman carrying a large dish with a huge mountain of fine fruit. They are so many that only the courtier's agility stops the fruit pyramid collapsing. There are quite a few of such characters drawn by the Shah with warm humor in the album.

But this is just one of the lines in this collection of illustrations. The author Dust Muhammad had a much more difficult task "of collecting material about the masters of the past and present times", i.e. actually describing the history of miniatures.

While working on it, Dust Muhammad gave several biographical lines which essentially represents a retrospective of miniature. On a total of

- Rissam 17 xattatlar 17 zamanı -. Albom için rızım.
Mogollar Hindistanı. 1590-1600-cü illər. Ağa Xanım kolleksiyası. Cenevra.

"Artists and calligraphers at work". Painting for the album.
Mughal India. 1590-1600. Collection of Ağa Khan. Geneva.

Lakin bu, sözügedən illüstrasiyalar toplusunda sadəcə olaraq istiqamətlərdən biridir. Toplunun tərtibatçısı Dost Məhəmməd qarşısında daha mürəkkəb vəzifə dayanırdı - «ötən və indiki dövrün ustaları haqqında materiallar toplamaq», yəni faktiki olaraq miniatür sənətinin tarixini yazmaq.

Bu vəzifəni yerinə yetirərkən Dost Məhəmməd bir neçə bioqrafik məlumat təqdim etmişdir. Həmin məlumatlar mahiyyət etibarilə miniatürün retrospektivi idi. O, 148 vərəqdə XIV əsrin sonundan etibarən XVI əsrin əvvəlində hazırlanmış yüzlərlə xəttatlıq nümunəsi, rəsmlər, miniatürlər, əlyazmalara çəkilən illüstrasiyalar, o cümlədən ipək üzərində Çin təsvirləri və hazırlıq rəsmləri yerləşdirmişdir. Bütün bunlardan savayı, Albomda ornamentçi, dekorator və cildçilərin parlaq ustalığı nümayiş etdirilir.

Bundan əlavə, Dost Məhəmmədin saraydakı yüksək mövqeyi və Bəhrəm Mirzəyə yaxınlığı onun əlavə material əldə etməsi üçün unikal imkan idi. Bütün bunlar Bəhrəm Mirzənin kolleksiyasının zənginləşməsinə, topludakı boş yerlərin doldurulmasına və miniatürələrin tarixi-xronoloji ardıcılıqla düzəlməsinə səbəb oldu.

Lakin ən mühüm cəhət onda idi ki, özünün bu işi ilə sonrakı albomlar üçün üsullar fikirləşən Dost Məhəmməd onların estetik qaydalarını, xəttatlıq prinsiplərini, bir neçə əsərin eyni vərəq üzərində uyğunlaşması, onların yerləşdirilməsi qaydalarını, iki qonşu səhifənin tərtibatı metodlarını işləyib hazırlamışdır.

Həmin dövrdə əksər ölkələrdə yayılmış dəb, nəhayət, müəyyən qədər nizama salındı və nəticədə əlyazmalardan kənarında mövcud olan illüstrasiyalar qorunub saxlanıldı və sistemləşdirildi. Bu tədbirlər gələcəkdə miniatür tarixində onların yerini, ustanın aid olduğu məktəbi, bəzən də rəssamı müəyyən etməyə imkan verdi.

Lakin albomlar və orada təmsil olunan miniatürlər nə qədər gözəl, keçmiş dövrlərin böyük rəssamlarının sənəti ilə tanışlıq baxımından nə dərəcədə dəyərli olsalar da, bütün bunlar ötən dövrlərin nailiyyətlərinin toplanması, əlyazmaların tərtibatı, ideya və forma baxımından müstəqil təsviri sənət əsəri sayıla biləcək illüstrasiyalərin hazırlanması ilə bağlı unudulmaqda olan sənəti qoruyub saxlamaq cəhdi idi. Albomlar üç əsrdən artıq müddətdə fəaliyyət göstərmiş Təbriz və digər məktəblərin tarixində növbəti səhifəyə çevrilmədi. Onlar dünya mədəniyyətinin bu böyük fenomeninin yalnız son sözü oldu.

148 sheets he placed hundreds of examples of calligraphy created in the period from the end of the 14th to the middle of 16th centuries, as well as drawings, miniatures, illustrations for manuscripts, Chinese paintings on silk and preparatory drawings. In addition, the album showcases brilliant craftsmanship of the ornamentalists, decorators and bookbinders.

Besides, Dust Muhammad's high position at the court and his proximity to Bahram Mirza gave him the unique opportunity to acquire additional material. This allowed him the opportunity to expand the core of Bahram Mirza's collection, fill the gaps in it and arrange the miniatures in a historical and chronological sequences.

Most importantly, with this work Dust Muhammad created canons for subsequent albums by setting their aesthetic rules, principles of calligraphy, ways of combining several works on the same sheet, their composition, methods of executing two adjacent pages, etc. The order enabling the existence of illustrations outside of the manuscripts was finally introduced in many countries in this period. This provided the opportunity for determining their place in the history of miniature, the school of the master and at times even the name of the artist.

However, no matter how good and beautiful the albums and the miniatures presented in them were, no matter how valuable they were in terms of familiarization with the works of great artists of the past, it was just a collection of achievements of ancient times, an attempt to preserve and save the disappearing art of creating manuscripts and illustrations whose spirit and form claimed to be standalone paintings. The albums could not become yet another chapter in the history of Tabriz and other schools, which worked productively for over three centuries. They were only an afterword to this great phenomenon in world culture.

Təbrizli rəssamların irsinin taleyi

Təbriz məktəbinə məxsus Azərbaycan miniaturu heyratamiz, ekzotik «bitki» idi, onun parlaq çiçəklənməsi cəmi bir neçə əsr davam etdi. Təəssüf ki, bu sənət yalnız XIII-XVI əsrlərdə Orta Şərqi nəhəng dövlətlərinin hökmdarlarının saraylarında formalaşmış unikal şəraitdə mövcud ola bilərdi. Bu şərait dəyişən kimi yaradıcılıq şafağı qürubla əvəzləndi. Lakin vaxtilə Təbriz kitabxanasının divarları arasında meydana gəlmiş və qayğı ilə ərsəyə çatdırılmış ideya və motivlər hələ uzun müddət Şərqi rəssamlarının əsərlərində özünü göstərməkdə idi.

Lakin təbrizli ustaların nəhəng irsinin taleyi daha faciəli oldu. Saray çevrilişləri və sayısız-hesabsız müharibələr, bu sərvətlərin yeni sahiblərinin acgözlüyü və düşüncəsizliyi nəticəsində həmin sənət nümunələri dağıdıldı, bütün dünyaya səpələndi, bir çox qiymətli əsərlər isə itirildi. Buna baxmayaraq, bu hadisə o qədər güclü və parlaq idi ki, onun parıltısı indiyədək sönməyib, təbrizlilərin yüksək sənəti, əldə etdikləri bəşəri nailiyyətlər isə milyonlarla insanda təəccüb və heyranlıq doğurmaqdadır.

Destiny of the Tabriz heritage

The Azerbaijani miniature of the Tabriz school was an amazing and exotic plant whose bloom lasted only a few centuries. Unfortunately, this painting could exist only in unique conditions which prevailed at the whim of fate in 13-16th century courts of enlightened rulers of huge Asia Minor states and empires. But as soon as they changed, the creative sunrise was replaced with the sunset, although the ideas and motives once born and carefully nurtured in the walls of Tabriz kitab-khane could be found in the works of artists of the East for a long time thereafter.

But even more tragic was the fate of the huge heritage of Tabriz masters. The vicissitudes of palace coups and countless wars, the greed and irrationality of the new owners of these resources led to the fact that they were scattered around the world, while many priceless works were completely lost. Yet, the phenomenon was so powerful and vivid that it still shines to this day, while the highest art of the painters of Tabriz and their humanitarian achievements continue to cause admiration of millions of people.

Böyük Tabriz (Demott) alyazması

Tabriz miniatür məktəbinin tədqiqatçıları üçün Jorj Demott-dan daha mənfur insan yoxdur. Əntiq əşyalar ticarəti ilə müvəffəqiyyətlə məşğul olan bu şəxs XX əsrin əvvəllərində Nyu-York və Parisdə rəssamlıq salonlarının sahibi olub. 1910-cu ildə o, Elxanilər dövrünə aid «Şahnamə» alyazmasını əldə edir. Bu alyazmanın İran şahlarının Qacarlar sülaləsinə məxsus olduğu və olduqca müəmmal, hətta şübhəli şəraitdə şah xəzinəsindən yoxa çıxdığı məlumdur.

Demott alyazmasını Metropoliten-muzeyə təklif etsə də, rəhbərlik qiymətini olduqca yüksək olduğunu bildirdi. Belə olduqda tacir qiymətli sənət əsərini faktiki olaraq məhv etdiyini düşünmədən «Şahnamə»-nin bu alyazmasını hissə-hissə satmaq qərarına gəlir. Eyni zamanda alyazmanın əksər sahifələri qarışıq salınmışdı, ustalık bəzi hallarda surətçıxararlara yeni mətn sahifələrini sıfırlaş verən Demott onların orijinal illüstrasiyaları birləşdirirdi. Kommersant barbarcasına hərəkət edir, nadir sənət nümunəsinin qorunub saxlanmasına əhəmiyyət vermirdi. Sonralar sənətşünaslar hazırda müxtəlif kolleksiyalarda saxlanılan «Şahnamə»-nin bu nadir nüsxəsindəki mətn və miniatür-ləri eyniləşdirmək üçün xeyli səy göstərməli oldular. Təəssüf ki, həmin alyazmanın bir çox sahifəsi indiyədək tapılmayıb.

Demotte's list

There is hardly a person despised more by the researchers of Tabriz school miniatures than George Demotte. This successful antiques dealer owned art shows in New York and Paris in the early 20th century. In 1910, he acquired the manuscript of "Great Tabriz Shahnama" of the Ilkhanid period. It is known to have previously belonged to the Qajar dynasty of Iranian shahs and disappeared from the shah's treasury under rather strange and even suspicious circumstances.

Demotte offered the manuscript to the Metropolitan Museum, but the museum directorate thought the price was excessive. Then the dealer, without realizing that he was actually destroying a priceless work of art, decided to sell the "Shahnama" list in pieces. In doing so, he mixed up many pages of the list. Besides, sometimes Demotte ordered new text pages to book copyists and put them together with the original illustrations. The merchant acted barbarically without bothering about preserving the rarity. Art critics later had to work hard to identify texts and miniatures of this rare "Great Tabriz Shahnama" list, which is now stored in different collections. Unfortunately, many of its pages have never been found.

Ardabil kolleksiyası

Kolleksiya öz adını şeyx Səlinin Ərdəbil şəhərindəki türbəsi daxilində olan kitabxanadan almışdır. XVI əsrdə Şah İsmayıl Xətai və Şah I Tahmasib, XVII yüzilin əvvəlində isə Şah I Abbas dələkərlə mağbarənin kitabxanasına olduqca qiymətli alyazmaları təslim etmişlər. 1826-1828-ci illərin Rusiya-İran müharibəsi başa çatdıqdan sonra alyazmaların 166 vahiddən ibarət bir hissəsi Rusiya çar hökuməti tərəfindən simvolik qiymət olan 800 qızıl əşiyə müqabilində alınaraq Sankt-Peterburqdakı Kutlavı kitabxanaya yerləşdirildi. Hazırda bu kitabxana Rusiya Milli Kitabxanası adlanır.

Hazırda Rusiya Milli Kitabxanasının fondlarında Tabriz məktəbinə aid olan çox qiymətli miniatür-lər saxlanılır. Xoşbəxtlikdən onların bir çoxu Şərq təsviri sənətinə həsi olunmuş nəşrlərə daxil edilib. Onların arasında «Şah ovu», «Uzun Həsən ovu», «Rəqs edən dərvişlər» və «Bahar şadyanlığı» diptirləri, birləşikli album vərəqləri, Sultan Məhəmmədin «Çiçək açan ağacın altında kitab oxuyan gənc», «Kitab oxuyan gənc», «Ov zamanı istirahət» kimi şah əsərləri, Bədrəddin Hələlinin 1537-ci ilə aid olan «Şah və dərviş» alyazmasının miniatür-ləri və bir çox digər möhtəşəm əsərlər yer almışdır.

Ardabil collection

The collection derives its name from the library at the mausoleum of Sheikh Sali in Ardabil. In the 16th century, Shah Ismail Khatai and Tahmasp I, and at the beginning of the 17th century Shah Abbas I repeatedly passed on very valuable manuscripts to the mausoleum library. After the Russian-Persian war of 1826-1828, some of the manuscripts numbering a total of 166 were purchased by the Tsarist Russian government for a symbolic sum of 800 gold ducats and placed in the Public Library in St. Petersburg. Now it is the Russian National Library.

The collection of the Russian National Library now includes valuable miniatures relating to the Tabriz school. Fortunately, many of them were included in the publications devoted to oriental painting. These include diptychs "Shah hunting", "Uzun Hasan Hunting", "Dancing Dervishes" and "Spring Festival", single-figure album sheets, masterpieces of Sultan Muhammad "Young man with a book under a blossoming tree", "Young man with a book" and "Rest on the hunt", miniatures to the manuscript by Badraddin Hela "Shah and dervish" of 1537, and many other first-class works.

Hautonun «Şahname»si

«Şahname»nin bu əlyazması («Şah-name-yi Şahi») sənətsünaşlar arasında öz sahiblərinin adları ilə tanınır. Əvvəlcə bu əlyazması Edmond Rotschilda məxsus olub, ikinci dünya müharibəsindən sonra isə Artur Hautonun əlinə keçib. Lakin Harvarddakı Foqq muzeyinin əməkdaşı S.K. Velç onun taleyinə daha böyük təsir göstərib.

«Şah-name-yi Şahi»nin tarixəsi belədir. Bu əsər üzərində iş başa çatmaq üzrə ikan vaxtına saxavətli xeyriyyəçi olan Şah I Tahmaspın (1514-1576) incəsənətə marağı o dərəcədə azalır ki, sözün əsl mənasında qiymətli miniatürlərlə bəzədilmiş bu əlyazmasını türk Sultani III Murada bağışlayır və əsər növbəti üç əsr ərzində Topkapı kitabxanasında saxlanılır.

XX əsrin əvvəlində «Şah-name-yi Şahi» namalum şəraitdə Edmond Rotschildın əlinə keçir və o, heç bir əlimi ona yaxın buraxmır. Yalnız Hauton nəslinin gənc nümayəndəsinin maliyyə imkanları ilə dəstəklənən Velçin ısrarlı sayları nəticəsində əlyazması 1950-ci ildə üzə çıxarıldı. Lakin artıq əlyazması formal olaraq Artur Hautona məxsus idi və xeyriyyəçinin ölümündən sonra varisləri onunla ədəbsizcasına davrandılar. Onlar əlyazmasını hissələrə bölərək hərərlərdə satdılar. Bəzi səhifələr Nyu-Yorkdakı Metropoliten-muzeyin, digər səhifələr Avropa muzeylərinin payına düşdü, 1994-cü ildə isə İran Mədəniyyət Mərkəzi Villem de Kuningin tablosunun əvəzində əlyazmanın qalıqlarına yiyələndi.

Houghton's "Shahnama"

This manuscript of "Shahnama" ("Shah-name-yi Shahi") is known among critics by the name of its owners. Initially it belonged to Edmond de Rothschild and after the Second World War it got to Arthur Houghton. However, the greatest influence on its fate was made by an employee of Fogg Museum at Harvard, S. K. Welch.

The background to "Shah-name-yi Shahi" is like this. By the time of completion of work on it, the once generous philanthropist Shah Tahmasp I (1514-1576) lost interest in arts to such a degree that he presented the manuscript decorated with truly priceless miniatures to Turkish Sultan Murad III, and it lay in the library Topkapi for the following three centuries.

In the early 20th century, under mysterious circumstances, "Shah-name-yi Shahi" passed into the hands of Edmond de Rothschild, who didn't let scientists come close to it. Only the persistent efforts of Welch backed up by the capital of Houghton Jr. was it possible to bring it back to life out of nowhere in 1950. But formally the manuscript now belonged to Arthur Houghton, and after the death of his patron his heirs disposed of it in the most immoral way. They divided it into parts and sold in an auction. Some pages of it reached the Metropolitan Museum in New York, others got to European museums, while the remains of the manuscript were given to Iran in 1994 in exchange for a painting by Willem de Kooning.

Dits Albomu

1791-ci ildə Böyük Fridrix Prussiya zadəganı Henrix Fridrix fon Ditsi Böyük səfir qismində Osmanlı dövlətinə göndərir. İstanbulda keçirdiyi səkkiz il ərzində Dits XIV-XV əsrlərdə Tabrizdə və Şərqi digər şəhərlərində hazırlanmış 450 nadir əlyazma və rəsm nümunəsini axtarıb tapmışdır. Sonralar Şərq miniatür-lərinin bu toplusunu «Dits Albomları» adlandırmağa başladılar. Bu iş fon Ditsi o qədər maraqlandırdı ki, Türkiyədən Berlina qayıtdıqdan sonra o, diplomatik xidmətdən istefaya çıxaraq həyatını bütünlüklə Şərq incəsənəti ilə bağlı tədqiqatlara həsr etdi. Ömrünün sonuna yaxın onun kolleksiyasında artıq 17 000 saxlama vahidi mövcud idi. Hazırda bu toplu Berlin Dövlət Kitabxanasında saxlanılır.

Diez Album

In 1791, Prussian nobleman Heinrich Friedrich von Diez was sent as ambassador to the Ottoman Empire by Frederick the Great. Over the eight years he spent in Istanbul, von Diez found 450 rare manuscripts and drawings made in Tabriz and other cities of the East in the 14-15th centuries. Subsequently, this collection of Oriental miniatures became known as "the Diez Album". The collection fascinated von Diez so much that upon his return to Berlin from Turkey, he retired from the diplomatic service and devoted himself entirely to studying the Oriental art. By the end of his life von Diez's collection contained 17,000 items. Now it is stored at the State Library in Berlin.

David kolleksiyası

Kopenhagendə yerləşən bu rəsm əsərləri muzeyi Şimali Avropa ölkələrində ən böyük Şərqi incəsənəti kolleksiyasına sahibdir. Burada təqribən 4000 eksponat və 300-dən artıq qədim sikkə saxlanılır. Mütəxəssislərin gəldiyi nəticəyə görə muzeydə demək olar ki, bütün müsəlman ölkələrinin VI-XIX yüzillikləri əhatə edən sənət irsi təmsil olunub. Bu unikal toplusunun əsasını iş adamı və vəkil Xristian Lüdviq Davidin (1878-1960) topladığı kolleksiya təşkil edir. O, bu kolleksiyayı Danimarka xalqına hədiyyə etmişdir. Və 1948-ci ildən etibarən kolleksiya David fondu tərəfindən idarə olunan kütləvi muzey kimi fəaliyyət göstərir.

The David Collection

This art museum in Copenhagen has the largest collection of Oriental art in the Nordic countries. It contains about 4,000 items and more than 300 ancient coins. According to expert assessments, the museum has the creative legacy of almost all countries of the Muslim world covering a period from the 6th to the 19th centuries. The core of this unique collection was formed by businessman and lawyer Christian Ludvig David (1878-1960). He gave it as a gift to the people of Denmark. Since 1948, the collection has been functioning as a public museum managed by the David foundation.

Britaniya muzeyi

Bu, dünyanın ən nüfuzlu elmi müəssisələrindən biri, vaxtilə Britaniya imperiyasının tərkibinə daxil olan ölkələrdən toplanmış müxtəlif artefaktların ən zəngin saxlanıcısıdır. Britaniya muzeyi faktiki olaraq müxtəlif taməyüllü muzeylərin birləşməsidir. Burada qədim Misir incəsənəti abidələrinin zəngin kolleksiyası, Assuriya saraylarının məşhur rəlyefləri, unikal yunan heykəlləri, Meksika maskalarının ən qiymətli nümunələri, Hindistan və Seylondan gətirilmiş tunc və daş heykəllər, Ekvatorial Afrika ustaları tərəfindən hazırlanmış heykəllər toplanıb. Və, əlbəttə, toplusunun böyük hissəsi ibtidai icma quruluşundan başlayaraq İngiltərə tarixinə həsr olunub.

Britaniya muzeyində həmçinin Tabriz məktəbi ustalarının olduqca qiymətli işlərinin nümunələri saxlanılır. Muzeyin fondlarında 1468-ci ilin Şamaxı Antologiyasının əlyazması qorunur. Bu, həmin dövrün apancı üslubunun yeganə nümunəsidir. Həmçinin Əsəd-i Tusinin qəhrəmanlıq mövzusunda yazdığı «Gərşasb-nama» poema-məsnəvisinin 1573 və 1576-cı illərdə tabrizli ustalar tərəfindən Səfəvilər dövlətinin yeni paytaxtı Qazvində hazırlanmış iki nadir nüsxəsini, XIV və XVI əsrlərə aid olan itirilmiş əlyazmalardakı ayn-ayn miniatürləri də qeyd etmək yerinə düşər.

British museum

This is one of the most respected academic institutions in the world, the richest repository of various artifacts collected from all parts of the world that once belonged to the British Empire. In essence, the British Museum is an association of museums in various fields. It has a huge collection of monuments of ancient Egyptian art, the famous reliefs of the Assyrian palaces, unique Greek sculptures, the most valuable examples of Mexican masks, bronze and stone statues from India and Ceylon, and sculptures created by masters of Equatorial Africa. And, of course, a significant part of the collection is devoted to the history of England from the time of primitive society.

The British Museum also boasts of valuable works of Tabriz school masters. Available in its funds is a manuscript of the Shamakhi Anthology of 1468. It is the only example of the style which prevailed at the time. It is also worth pointing to two unique lists of heroic poem-mathnawi "Gershasb-nama" by Asadi Tusi dating back to 1573 and 1576, which were created by Tabriz masters in Qazvin, the new capital of the Safavid Empire, some miniatures from the lost manuscripts of the 14th and 16th centuries.

Britaniya kitabxanası

Amerika Birləşmiş Ştatları Konqresi kitabxanasından sonra dünyanın ikinci ən böyük kitabxanasıdır. Burada saxlama vahidlərinin sayı 150 milyondan artıqdır. 1753-cü ildə Hans Slounun təşəbbüsü ilə təşkil edilmiş Sloon özünün latın və anqlosakson əlyazmalarını kolleksiyasını muzeyə hədiyyə etmişdir. Bu layihənin təşəbbüsü dəstəklənən Böyük Britaniya kralı II Georq (1683-1760) hələ IV Eduardın (1442-1483) toplamağa başladığı kral kitabxanasını bu saxlanmağa bağışlayıb.

Britaniya kitabxanasında Nizami Gəncəvinin dünya şöhrətli «Xamsa» (1539-1543) poemasının əlyazmasının Şah I Tahmasəbin hakimiyyəti dövründə hazırlanmış nüsxəsi saxlanılır. Bu əlyazmasında Tabriz məktəbinin 14 ən nadir miniatürü toplanıb. Onların arasında Sultan Məhəmmədin müəllifi olduğu «Məhəmməd Peyğəmbərin məracı», «Sultan Səncər və qarı», «Xosrov çimən Şirini seyr edir», Mir Məşəvvirnin təsvir etdiyi «Ənüşirvan və bəyqızların söhbəti», Mirza Əli Tabrizinin «Xosrov Barbedin musiqisini dinləyir», «Şapur Şirina Xosrovaın şəklini göstərir», Mir Seyid Əlinin «Dilançi qarının Məcnunu Leylinin çətin qarşısına gətirməsi» və digər miniatürlər yer alıb.

British Library

It is the second largest library of the world after the US Library of Congress. The number of storage units in it exceeds 150 million. It was founded on the initiative of Hans Sloane in 1753. He passed on his collection of Latin and Anglo-Saxon manuscripts to the library. King of Great Britain George II (1683-1760) supported this useful initiative by presenting the library with the royal repository whose collection had been started by Edward IV (1442-1483).

The British Library has a copy of the manuscript of the world famous poem by Nizami Ganjavi "Khamsa" (1539-1543) created by masters during the reign of Shah Tahmasp I. It contains 14 rare miniatures of the Tabriz school. Among these are unique works such as "Sultan Sanjar and the old woman", "Khosrov admires bathing Shirin", "Ascension of the Prophet Muhammad" by Sultan Mohammed, "Anushirvan and the conversation of the owls" by Mir Məşəvvir, "Khosrov listens to Barbed's music", "Shapur shows Shirin the portrait of Khosrov" by Mirza Ali Tabrizi, "Old beggar leads Majnun to Layla" by Mir Seyyid Ali, and others.

Xəlili kolleksiyası

Nəsir David Xəlili 1945-ci ildə İsfahanda çox kasıb bir ailədə doğulub. Gənc ikan ölkəsini tərk edərək Londonda məskunlaşıb. Hazırda milyarder olan bu insan incəsənət əsərlərinin ən böyük şəxsi kolleksiyasının sahibidir. 25 mindən artıq saxlama vahidinin mövcud olduğu bu kolleksiyanın ümumi dəyəri təqribən 43 milyard dollar təşkil edir. Xəlili toplusunun bəzələmələrindən biri İslam dünyasının incəsənətinə (700-1900-cü illər) həsr olunub.

Nəsir D. Xəlili London Universiteti Şərqşünaslıq və Afrikaşünaslıq Məktəbinin müduru və fəxri əməkdaşdır. O, burada İslam incəsənəti kafedrasının əsasını qoyub. Onun şəxsi vəsaiti hesabına Oksford Universiteti nəzdində Orta Şərq İncəsənəti və Maddi Mədəniyyəti Məsələləri üzrə Xəlili Tədqiqat Mərkəzi təşkil edilmişdir. 2012-ci ildə Nəsir David Xəlili «YUNESKO-nun xəzənədarı səfiri» adına layiq görülmüşdür.

1990-cı ildə Nəsir Xəlili Qazan xanın göstərişi ilə Tabriz kitabxanasında hazırlanmış «Cami at-Tavarix» («Umumi tarix») əlyazmasının fragmentini Kral Asiya Cəmiyyətinin London kitabxanasından satın alıb.

Khalili's collection

Khalili was born in 1945 rody at Isfahan into a poor Jewish family. He left the country as a boy and settled down in London. Now he is a billionaire and owns the largest private art collection, which includes 25,000 units. Its total value is about \$43 billion. A section of Khalili's collection is devoted to the art of the Islamic world (700-1900).

Nasser Khalili is a graduate and Honorary Fellow of the School of Oriental and African Studies of the University of London, where he has founded the Department of Islamic Art. He has funded the establishment of the Khalili Research Centre for art and material culture of the Middle East at Oxford University. In 2012, Nasser David Khalili was awarded the title of the "UNESCO Goodwill Ambassador".

In 1990, Nasser Khalili acquired a fragment of the manuscript to "jami al-tawarikh" ("Compendium of Chronicles") from the London Library of the Royal Asiatic Society. The manuscript was made in the Tabriz kitab-khane by order of Ghazan Khan.

Çester Bitti kolleksiyası

Şərq incəsənəti nümunələrinin toplanılması və saxlanılmasına xeyli vaxt və qüvvə sərf etmiş insanlar arasında amerikalı mədəniyyət sahibi Alfred Çester Bittinin adı var. Hələ gənc işək var-dövlət sahibi olan Çester Bitti görkəmli sənətkarların əsərlərinin toplanılmasına maraqlıdır. Onu əl ilə hazırlanmış kitablar xüsusilə maraqlandırır. O, minlərlə bələ kitab toplamışdır. Çester Bittinin bioqrafının sözlərinə görə o, «arab yazısının həndəsi proporsiyalarına vələ olmuşdu, qızıl və gümüşlə bəzələnmiş kalligrafik xətt gördüyü zaman isə baxışlarında canlanma baş verirdi».

Kolleksiyanın islamla bağlı hissəsi 6 min yazılı sənəddən, xəttatlıq nümunəsindən, rəsm və miniatürlərdən, o cümlədən Böyük Təbriz «Şahnamə»si və şahzadə Xəlilbəy Ağqoyunlunun sifarişilə şair Hidayətın Azərbaycan dilində yazdığı şeirlər toplusuna daxil olanlardan, həmçinin Quranı-Kərimin bəziləri VIII əsrin sonuna aid olan 260 tam və natamam surətlərdən ibarətdir.

Alfred Çester Bitti 1968-ci ildə dünyasını dəyişib. İrland mənşəli olduğunu unutmadığı üçün özünün nəhəng kolleksiyasını bütünlüklə İrland xalqına vəsiyyət etmişdir. Bu, həqiqətən də böyük hədiyyə idi. Çester Bittinin topladığı nadir əlyazma və əşyaların sayı o qədər çoxdur ki, onları təsnif etmək üçün alimlər hələ uzun müddət say göstərməli olacaqlar. Çester Bittinin kolleksiyası əsasında Dublin şəhərində kitabxana və muzey təşkil edilib.

Collection of Chester Beatty

Among the people who have devoted considerable time and energy to collecting and preserving objects of Oriental art appears the name of American miner Alfred Chester Beatty. He made a fortune in his youth and, having huge resources, started collecting works of prominent artists. He was particularly interested in handmade books. He collected thousands of them. According to Beatty's biographer, he was "fascinated by the geometrical proportions of Arabic and got excited at the sight of calligraphy decorated with gold and silver."

The Islamic part of his collection consists of 6,000 written documents, calligraphy, paintings and miniatures, including those from the "Great Tabriz Shahnama" and a collection of poems in Azeri by Hidayyat for Prince Khalil Bey, as well as a unique collection of 260 complete and fragmentary copies of the Koran, some of which relate to the end of the 8th century.

Alfred Beatty died in 1968. Mindful of his Irish roots, he bequeathed his entire huge collection of the Irish people. It was a truly royal gift. The number of rarities collected by Beatty is so great that scientists will need many years to classify all objects and manuscripts. On the basis of Beatty's collection, a library and a museum have been set up in Dublin.

Edinburq Universitetinin kitabxanası

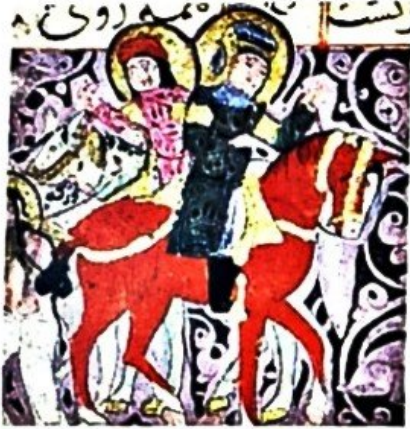
Şotlandiya paytaxtının universiteti dünyanın ən nüfuzlu ali təhsil müəssisələrindən biridir. Elm və təhsil sahəsində dünya liderlərindən biri olan bu universitetin 400 illik tarixi var. Onun məzunu arasında Robert Lyuis Stivenson, Çarlz Darvin, Devid Yum, Valter Skott, Artur Konan Doyl, Aleksandr Bell olmuşdur. Universitet dünyanın hər yerindən toplanmış xeyli sayda qiymətli sənəd və əlyazmalarının saxlanıldığı böyük kitabxanaya məlikdir. Bələ ki, Əbu-Reyhən Birininin iyirmidən artıq nəfis illüstrasiyalı əks olunduğu məşhur «Əl-Əttar əl-Bakiyə ən əl-kurun əl-Haliyə» əlyazmasının 1314-cü ilə aid surəti burada saxlanılır.

Kitabxana daha bir xəzinəyə məlikdir. Bu, təbrizli ustaların çəkmiş olduğu 70 illüstrasiyadan ibarət «Cəmi əl-Təvərix» («Ümumi tarix») əsəridir. Mütəxəssislər bu əlyazmasını da 1314-cü ilə aid edirlər. Azərbaycan, İran, Türkiyə, eləcə də Orta Asiya və Hindistanda miniatür sənətinin tarixi faktiki olaraq bu ilki unikal sənət əsərindən başlamışdır.

Edinburgh University Library

The University of Scotland's capital is one of the most prestigious universities in the world. It is famous for its 400-year history and the reputation as one of the leaders in the field of science and education. Among its graduates were Robert Lewis Stevenson, Charles Darwin, David Hume, Walter Scott, Arthur Conan Doyle, Alexander Graham Bell - just to name a few. The University has a large library which contains a lot of valuable documents and manuscripts collected from around the globe. For example, there is a copy of the famous copy of the 1314 "Al-Attar al-Bakiya an al-kurun al-Haliya" by Abu-Rayhan Bwuni, which contains more than 20 colorful illustrations.

The library owns another treasure, "Jami al-Tawarikh" ("Compendium of Chronicles"), with 70 illustrations by masters of the Tabriz school. Specialists attribute this manuscript also to 1314. In fact, these two unique pieces of miniature painting in Azerbaijan, Iran and Turkey, as well as Central Asia and India.

Topkapı sarayı

1459-cu ildə Mehmet Fətehin əmri ilə tikilmiş Osmanlı dövləti hökmdarlarının bu iqamətgahı hazırda dünyanın ən böyük muzeylərindən biridir. Sarayın çoxsaylı koşklarında Şarq silahı, zərgərlik məmulatları, qab-qacaq, mebel, sultanın şəxsi əşyalarından ibarət kolleksiyalar nümayiş olunur. Saadət zalında müsəlmanlar üçün doğma olan əşyalar - Məhəmməd Peyğəmbərin silahı və xirqəsi qorunmaqdadır.

Muzeydə olduqca nadir əlyazmalarından, o cümlədən tabrizli ustaların rəsm və xəttatlıq nümunələrinin toplandığı albomlardan ibarət nəhəng arxivlər mövcuddur. Bu arxivlərdə XIV əsrin sonunda yaşamış usta Şəmsəddin Tabrizinin «Şahname» eposuna çəkdiyi unikal illüstrasiyalar (Sultan Mehmet Fətehin Albomu), şahzadə Bəhrəm Mirzənin «Mərcanname»yə çəkilmiş illüstrasiyalardan ibarət Albomu saxlanılır. Şah Yaqub bəy Ağqoyunlunun silaşişi ilə hazırlanmış və hazırda Topkapı muzeyində saxlanılan Nizami Gəncəvinin «Xəmsə» poemasının əlyazması XV əsrin sonu - XVI əsrin əvvəllərini əhatə edən az tədqiq edilmiş dövrün az qala yeganə nümunəsidir.

Topkapı Palace

This is a residence of the rulers of the Ottoman Empire which was built by order of Mehmed the Conqueror in 1459. It is now one of the largest museums in the world. The numerous halls of the palace display collections of Oriental weaponry, jewelry, dishes, furniture, personal belongings of the sultans. Sacred relics of the Muslims are stored in Saadet Hall of the Palace: arms and mantle of Prophet Muhammad.

The museum has a huge archive containing rare manuscripts, including albums with samples of paintings and calligraphy by masters of the Tabriz school. They have a unique illustration to the epic "Shahname" by master Shamseddin Tabrizi, who lived at the end of the 14th century (Album of Sultan Mehmet Fatch) and the Album of Prince Bahram-Mirza with miniatures to "Miraj-nama". The little-studied period of the late 15th and early 16th centuries is represented in the Topkapı museum by the almost only manuscript of the poem "Khamsa" by Nizami Ganjavi created by order of Yagub - bey Ak-Koyunlu.

Uppsala Universiteti

Skandinaviyanın bu ən qədim təhsil ocağı 1477-ci ildən fəaliyyət göstərir. Universitetin çıxardanmasına ilk növbədə ailəsinin bütün sərvətlərini ona lənə vermiş İsveç kralı II Qustav Adolf səbəb olmuşdur. Eyni zamanda Karl Linney, Anders Selsi və Anders Anqstrom kimi böyük alimlərin adları da bu universitetlə bağlıdır.

Uppsalanın Carolina Rediviva adı ilə tanınan universitet kitabxanasında 5 milyon kitab və 40 mindən artıq əlyazma, o cümlədən VI əsrdə yepiskop Vulfila tərəfindən qot dilinə tərcümə edilmiş Tövrət əlyazması - «Gümüş macalla» (Codex Argenteus) saxlanılır. məşhur şair Cəminin şagirdi olmuş böyük Asafinin qələmindən çıxan «Cəlal və Cəmal haqqında dastan»ın XVI əsrin əvvəlinə aid əlyazması da Carolina Redivivada yerləşir. Bu əlyazması Tabriz ustaları tərəfindən hazırlanmış, süjet və üslub baxımından unikal olan 38 miniatürə bəzədilib.

Uppsala University

It is the oldest educational institution in Scandinavia existing since 1477. The University owes its prosperity primarily to Swedish King Gustav II Adolf, who donated all of his family wealth to it. The names of such great scientists as Carl Linnaeus, Anders Celsius and Anders Angstrom are associated with the university.

Uppsala University Library, known as Carolina Rediviva, stores 5 million books and more than 40,000 manuscripts, including the "Silver Code" (Codex Argenteus) and the manuscript of the Bible in the Gothic language made by Bishop Wulfila in the 4th century. The collection of Carolina Rediviva also contains an early 16th century manuscript of "Dastan of Jalal and Jamal", a poem penned by great Asafi, the disciple of illustrious poet Jami, with 38 miniatures of Tabriz masters unique both in terms of story and the style.

Ağa Xanın muzeyi

Tabriz sənətkarları məktəbinin qiymətli irsinin qorunub saxlanması işinə ismaililərin ruhani rəhbərləri sülaləsinin nümayəndəsi IV Ağa Xan, şahzadə Karim al-Hüseyni şah böyük töhfə vermişdir. Harvardda təhsil alan şahzadə Şarqın tarixi üzrə ixtisaslaşmışdır. 1959-cu ildə universiteti bitirən Ağa Xan afrikalı tələbələr üçün təqaüd təsis etmişdir. 1979-cu ildə isə onun təşəbbüsü ilə Harvard Universitetində və Massaçusets Texnoloji İnstitutunda İslam memarlığının öyrənilməsi proqramı formalaşdırılmışdır.

IV Ağa Xanın ailəsi Şərqi incəsənəti nümunələrinin olduqca böyük kolleksiyasına sahib idi. Burada Tabriz məktəbi sənətkarlarının işləri də təmsil olunmuşdu. Şahzadə bu toplusunun əsasında Toronto şəhərində muzey təşkil etmək qərarına gəlmişdir. IV Ağa Xanın fikrincə, sözügedən muzey müsəlman icmalarının keçmiş və indiki intellektual, mədəni, bədii və dini ənənələrinə aid maddi mədəniyyət obyektlərinin əldə olunması, saxlanması, onlar barədə şərhlərin verilməsi və sargıların keçirilməsi ilə məşğul olacaq. Ekspozisiyaya olduqca nadir əlyazmalar, o cümlədən Əbu Əli Hüseyn ibn Abdallah ibn Sina'nın (Avicenna) 1052-ci ilə aid olan «Tababat qanunları» risaləsinin surəti daxildir.

Museum of Aga Khan

A considerable contribution to the preservation of the priceless heritage of Tabriz school masters was made by Aga Khan IV, Prince Karim al-Husseini Shah, a descendant of the dynasty of the spiritual leaders of the Ismailis. The Prince went to Harvard, where he specialized in the history of the East. After graduating from university in 1959, Aga Khan established a scholarship for African students. In 1979, on his initiative, a program of study of Islamic architecture was established at Harvard University and Massachusetts Institute of Technology.

The family of Aga Khan IV had a very large collection of Oriental art, which included the works of Tabriz school masters. The Prince decided to set up a Museum in Toronto on the basis of his collection. As conceived by Aga Khan IV, it deals with the acquisition, preservation, organization of exhibitions and interpretation of artifacts relating to the past and present intellectual, cultural, artistic and religious traditions of Muslim communities. The exhibition includes very rare manuscripts, including a copy of the Treaty of Abu Ali Hussein ibn Abdallah ibn Sina (Avicenna) "Canon of Medicine" from 1052.

Anri Veverin toplusu

Məşhur kolleksiyacı və incəsənətin gözəl bilicisi Anri Vever qədim fransız zərgərləri ailəsində doğulub. Hələ 1821-ci ildə əsası qoyulmuş Vever firmasının məmulatları bazarı yüksək qiymətləndirirdi. Lakin əsl şöhrət XIX əsrin ikinci yarısında, Pol və Anri Veverlər ailə müəssisəsinin başına keçdikdə qazanıldı. Bu, ilk növbədə Anrinin xidmətləri hesabına baş verdi. Onun 1906-cı ildə nəşr etdiyi «On doqquzuncu yüzillikdə Fransanın zərgərlik sənəti» adlı kitabı onilliklər boyu sənətsünəslər, ekspertlər və, əlbəttə, zərgərlərin özləri üçün ən mötəbər bilik mənbəyi olmuşdur.

Lakin Anri Veverin daha bir həvəsi də var idi: o, Şərqi miniatür sənətinin vuruşunu idi. Böyük saylar nəticəsində bu sənətin nümunələrinin möhtəşəm kolleksiyasını toplaya bilmişdi. Burada o cümlədən Demottun aqözlüyü ucbatından bütün dünyaya səpələnmiş Böyük Tabriz «Şahnamə»sinin ən yaxşı vərəqləri saxlanılırdı. 1987-ci ildə Anri Veverin kolleksiyası Artur M. Sakler Qalereyası tərəfindən satın alındı. Bu qalereya Vaşinqtondakı Smitson İnstitutunun on doqquz muzeyindən biridir. Hazırda qalereya Tabriz miniatür əsərlərinin bəlkə də ən zəngin toplusuna, o cümlədən «Bəhrəm Gur takbuynuzu öldürür», həmçinin Sultan Məhəmmədin məşhur «Eys-İsrafil məclisi» kimi şah əsərlərə sahibdir.

Henri Vever's collection

Well-known collector and connoisseur of art Henri Vever hailed from an old family of French jewelers. The products of Vever, a company founded in 1821, enjoyed great success in the market. But real fame descended on it in the latter half of the 19th century, when the family business was headed by Henri and Paul Vever. First of all, it was thanks to Henry, who, in 1906, published a book "French jewelry art of the 19th century". For many decades it was the most authoritative source of knowledge and judgment for critics, experts and, of course, jewelers.

But Henri Vever had another passion: he was an avid fan of Eastern miniature painting. With great effort he managed to collect a fine collection, which included the best sheets from the Great Tabriz "Shahnama" scattered all over the world due to Demotte's greed. In 1987, Henri Vever's collection was acquired by Arthur M. Sackler Gallery, one of the 19 museums of the Smithsonian Institution in Washington. Now the gallery has perhaps the richest collection of works of Tabriz miniatures, including such masterpieces as "Bəhrəm Gur kills a unicorn" and the famous "Revelry" of Sultan Muhammad.

Edmund de Ungerin kolleksiyası

1918-ci ildə Budapeştdə doğulmuş Edmund de Unger İkinci dünya müharibəsindən sonra İngiltərəyə mühacirət etmiş və Oksford Universitetini bitirmişdir. Uzun müddət Qana və Misirdə işləyən Ungerdə Şərq tarixinə ciddi maraq yaranır. Ungerin topladığı İslam incəsənəti əsərlərinin dünyada ən böyük kolleksiyasına xalçalar, parçalar, tunc məmulatlar, miniatürlər, kitablar, dağ büllurundan yapılmış heykəllər, Aralıq dənizi və Mərkəzi Asiya ərazilərindən gətirilmiş saxsı məmulatlar daxildir. Unger bu kolleksiyanı Londonda sahib olduğu evlərin birinin adı ilə «Keir kolleksiyası» adlandırmışdır. Alimlər bu kolleksiyanı coğrafi və tarixi nöqteyi-nəzərdən ən geniş əhatəli toplu hesab edirlər.

Topluya on üç əsr ərzində ərsəyə gətirilmiş təqribən iki min eksponat, o cümlədən Firdovsinin «Şahnamə», eləcə də Nizami Gəncəvinin «Xəmsə» əlyazmalarına çəkilmiş miniatürlər daxildir. Edmund de Unger hesab edirdi ki, «İslam incəsənəti və mədəniyyəti Şərqlə Qərbdə körpüdür». Hazırda bu kolleksiya ABŞ-ın Dallas şəhərindəki İncəsənət muzeyində nümayiş olunur.

Edmund de Unger's collection

After World War II, Edmund de Unger, who was born in Budapest in 1918, emigrated to England where he graduated from Oxford. He worked in Ghana and Egypt for a long time, where he showed great interest in the history of the East. Unger assembled one of the world's largest collections of Islamic art which includes carpets, textiles, bronze items, miniature paintings, books, sculptures made of rock crystal, ceramics from the territories of the Mediterranean and Central Asia. Unger gave it the name of "Keir Collection" after the title of one of the houses he owned in London. The collection is recognized by scientists as the most encompassing from geographical and historical points of view.

The collection consists of nearly 2,000 exhibits created over the course of 13 centuries, including the miniatures for the manuscripts "Shahname" by Ferdowsi and "Khamsa" by Nizami Ganjavi. Edmund de Unger believed that "Islamic art and culture are the bridge between the East and the West". This collection is now exhibited at the Museum of American Art in Dallas.

Frir qalereyası

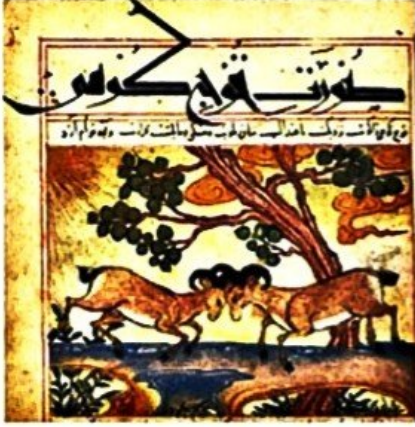
Artıq uzun müddətdir ki, Vaşinqtondakı Smitson İnstitutunda nümayiş etdirilən bu Şərq antiq əşyalar toplusunun əsası Detroytdan olan iş adamı Çarlz Lanq Frir tərəfindən qoyulub. Topluya Şərq mədəniyyətinə aid olan 28 min əşya daxildir. Eyni zamanda onların ən erkən olanları e.ə. IV minilliyə aid edilir.

Frir qalereyasının Şərq ekspozisiyası dünyada ən zəngin toplulardan biri hesab edilir. Burada XIV əsrin sonunda yaşamış dahi Təbriz ustası Əbd əl-Həyy tərəfindən Sultan Əhmədın Divanına çəkilmiş illüstrasiyalar və həmin müəllifə aid olan «Malak yatmış şahzadənin qarşısına çıxır» vərəqi mühafizə olunur. Nizami Gəncəvinin «Xosrov və Şirin» poemasına elə həmin yüzillikdə yerinə yetirilmiş miniatürlər də kifayət qədər unikaldir. Bu kolleksiyada həmçinin Böyük Təbriz «Şahnamə»sinə daxil olan «Əsir alınmış Ərdəvan Ərdəşirin hüzurunda», «İsgəndər Yəqub və Məcuc tayfalarına qarşı sədd ucaldır», «Zav taxt-tacda» miniatürləri, eləcə də Sultan Məhəmmədin müəllifi olduğu məşhur «Səmmirzənin məclisi» təmsil olunub. Frir qalereyasında Şah I Təhməsinin qardaşı oğlu şahzadə İbrahim Mirzənin sifarişilə yerinə yetirilmiş «Yeddi taxt-tac» (1556-1565) əlyazması və Səfəvilər dövrünə aid bir çox albom vərəqləri saxlanılır.

Charles Lang Freer Gallery

The basis of this collection of Oriental rarities, exhibited at the Smithsonian Institution in Washington for many years, was laid by businessman Charles Lang Freer from Detroit. It includes 28,000 items relating to the culture of the Orient. The earliest of them date back to the 4th century BC.

The Oriental exposition of the Freer Gallery is considered one of the richest in the world. In particular, it includes illustrations for the collection of poetry by Sultan Ahmed made by brilliant Tabriz master Abd al-Hayy who lived at the end of the 14th century. He also authored the "Angel comes to the sleeping prince". No less unique are miniatures to the poem "Khosrov and Shirin" by Nizami, which relates to the same century. The collection also includes such masterpieces as "Captive Ardavan before Ardashir", "Iskender erects a wall against the tribes of Gog and Magog", "Zav on the throne" from the Great Tabriz "Shahname", as well as the famous "Majlis of Sam Mirza" by Sultan Muhammad. The Freer Gallery also stores the manuscript "Seven Thrones" (1556-1565) created by order of Prince Ibrahim Mirza, the nephew of Shah Tahmasp I, and many album sheets from the Safavid era.

Morqan kitabxanası və muzeyi

ABŞ-da gedən Vatandaş müharibəsi illərində öz bank imperiyasının əsasını qoymuş maliyyə məqnatı Con Pirpont Morqan kitabların və incəsənət əsərlərinin ən böyük kolleksiyalarından biri idi. Onun topladığı əlyazmalar, papiruslar, inkunabulalar, erkən nəşrlər, nadir illüstrasiyalı kitablar, orijinal partituralar və qrafik işlər kolleksiyası əsasında oğlunun qərarı ilə Nyu-York-da Kütləvi kitabxana təşkil edilib. Hazırda həmin kitabxana nəhəng tədqiqat mərkəzidir. Burada 350 mindən artıq qiymətli nadir tarixi nəşr, rəsm, mozaika, digər tarixi artefaktlar, o cümlədən Motsartın öz əli ilə yazdığı «Nəfəs alətləri üçün mi-bemol major konserti» partiturasının altı vərəqi, həmçinin Quttenberq tərəfindən 1455-ci ildə çap edilmiş Tövrət qayığı ilə qorunub saxlanılır. Kitabxana həmçinin Aristotelin zoologiyaya dair traktatının İbn Bəhtişu tərəfindən 1291-1299-cu illərdə yerinə yetirilmiş və «Manafi al-Hayavan» («Heyvanların faydası haqqında») adlanan unikal tərcüməsinə sahibdir. Əlyazması üslubun yarandığı dövrdə Təbriz ustalarının apardığı axtarışların bütün spektrini əks etdirən 94 miniatür-lə bəzədilib.

Morgan's library and museum

American tycoon John Pierpont Morgan, who founded his banking empire during the American civil war, was one of the biggest collectors of books and works of art. On the basis of his collection of manuscripts, papyri, incunabula, early editions of rare illustrated books, original graphic works, a public library was established in New York by the decision of his son. It is one of the largest research centers today. It has carefully preserved over 350,000 unique priceless historical publications, paintings, mosaics and other historical artifacts, including six score sheets of the "Concerto for Winds in E Flat Major" by Mozart, as well as the Gutenberg Bible printed by him in 1455. The library owns a unique translation of a treatise on zoology by Aristotle, made by İbn-Bəhtişu and called "Manafi al-Hayavan" ("On the benefit of animals") in 1291-1299. The manuscript is illustrated with 94 miniatures, reflecting the whole spectrum of quests by Təbriz masters at the time of the inception of style.

Metropoliten-muzey

ABŞ-ın ən böyük və dünyanın ən aparıcı muzeylərindən biri olan Metropoliten-muzey 1870-ci ildə hədiyyə edilmiş şəxsi incəsənət əsərləri kolleksiyalarının əsasında yaradılıb. Hazırda Metropoliten-muzeyin fondlarında 3 milyona yaxın saxlama vahidi mövcuddur. Burada qədim Misir, qədim Yunan və qədim Roma incəsənəti nümunələrinin böyük topluları, Yaxın Şərq və Avropanın tarixi və müasir mədəniyyəti ilə bağlı nəhəng kolleksiyalar saxlanılır. Muzeydə Amerikanın qədim sivilizasiyaları, Afrika və Sakit okean adalarının mədəniyyətləri geniş təmsil olunub.

Metropoliten-muzey İslam dünyası incəsənət əsərlərinin dünyada ən böyük toplusuna sahibdir. Mövcud olan müsəlman əlyazmalarının ən dəbdəbəli olanı, Şah I Tahmasibin dövründə hazırlanmış «Şah-nama» əlyazmasındakı miniatürlərin ən çox hissəsi məhz bu muzeyə məxsusdur. Digər nadir nümunələr arasında Sultan Məhəmmədin və onun Təbriz məktəbi üzrə məsləkdəşlərinin «Sədəh bəyramı», «Təhmiraz divləri öldürür», «Bijan və Maniça» və bir çox digər əsərləri qeyd etmək mümkündür.

Metropolitan Museum

This is the largest museum of the United States and one of the leading museums in the world. It was established on the basis of private art collections donated to it as a gift in 1870. Currently, the funds of the Metropolitan Museum contain about 3 million items. It has an extensive collection of ancient Egyptian, ancient Greek and Roman art objects and significant collections on the history and contemporary culture of the Middle East and Europe. The museum also features an extensive collection relating to the ancient civilizations of America, culture of Africa and islands of the Pacific Ocean.

The Metropolitan Museum owns the world's largest collection of works of art of the Islamic world. The biggest number of miniatures from the "Shah-nama" list prepared under the reign of Shah Tahmasp I, the most luxurious of all the existing Islamic manuscripts, also belongs to this museum. Other rarities include the works of Sultan Muhammad and his associates from the Təbriz school "The Sade Holiday", "Tahmiras kills divs", "Bijan and Maniça" and many others.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat Bibliography

- Aga-oglu M. The Khosrau and Shirin manuscript in the Freer Gallery – *Ars Islamica*, 1937, v. IV, pp. 479–481.
- Arnold T. *Painting in Islam*. Oxford, 1928. II edition: 1965
- Atıl E. *The Age of Suleyman the Magnificent*. Washington, 1984
- Atasoy N. Four Istanbul albums and some fragments from XIV c. *Shahnama*. – *Ars Orientalis*, v. VIII, 1970, pp. 19–48
- Bahari E. *Bihzad. Master of Persian painting*. London-New York, 1977.
- Between China and Iran. Painting from four Istanbul Albums (Percival David Foundation)*, University of London, 1985; eds. E. J. Grube and E. Sims.
- Canby Sh. R. *Persian Painting*. London. 1993
- Esin E. The Bakshi in the XIV to XVI centuries. The masters of the pre-Muslim tradition of Arts of Book in Central Asia. – *The Art of Book in Central Asia*, London, 1979, pp. 281–294
- Ettinghausen R. *Arab painting*. Washington, 1962
- Grabar O. Notes on iconography of the Demotte *Shahnama* – in: *Painting from Islamic lands*. Ed. by Pinder-Wilson Ralph. Oxford, 1969, pp. 32–47
- Grabar O., Blair Sh. *Epic images and contemporary History. The illustrations of the Great Mongol Shahnama*. Chicago, 1980
- Gray B. *La peinture Persane*. Geneva, 1961
- Gray B. *The World History of Rashid al-Din. A Study of the Royal Asiatic Society manuscript*. London, 1978
- Gray B. The fourteenth century miniature painting. – in: *Art of Book in Central Asia*. Paris-London, 1979, pp. 89–120
- Grube E.J. *Persian painting in the 14th century*. Napoli, 1977
- Grube E.J. Sims E. The school of Herat from 1400 to 1450 – in: *Art of Book in Central Asia*. Paris-London, 1979, pp. 147–178
- Grube E.J. The early illustrated *Kalilah wa-Dimna* and 14th century Persian manuscripts – in: *A Mirror for Princes from India. Illustrated versions of Kalilah wa Dimna, Anvar-i Suhali, Iyar-i Danish and Humayun-nameh*. Ed. Grube E.J. Bombay, 1991, pp. 32–51
- Hillenbrand R. *Imperial Images in Persian Painting. A Scottish Arts Council Exhibition*. Edinburg, 1977
- R. Hillenbrand. *Persian Painting: From The Mongols To The Qajars*. Palgrave. 2001

- Islamic Art & Manuscripts. London, 2003. 125 p.
- Ipsiroglu M.S. Saray-Albem. Diez'sche klebenbande aus den Berliner sammlungen. Wiesbaden, 1964
- Ipsiroglu M.S. Painting and Culture of the Mongols. New York, 1966
- Ipsiroglu M.S. Das Bild im Islam. Vienna, 1971. Islamda Resim. Istanbul, 1971
- Lentz T.W., Lowry G.D. Timur & the Princely vision. Los Angeles, Washington, 1989
- Massignon L. The origins of Islamic iconography, SPA, pp. 1928-1936
- Robinson B.W. A descriptive catalogue of the Persian Paintings in the Bodleian Library. Oxford, 1958
- Robinson B.W. Persian drawing. London, 1965
- Robinson B.W. Persian miniature painting from the collections in the British Isles. London, 1967
- Robinson B.W. The Turkman school to 1503. In: The art of Book in the Central Asia/ Paris-London, 1979, pp. 215-247
- Robinson B.W. A survey of Persian Painting. 1350-1896. Dans: L'Art et societe dans le monde iranien. Paris, 1982, pp. 13-82
- Schroeder E. Ahmad Musa and Shamsaddin. Review of XIV-th century painting. - Ars Islamica, v. VI, 1939, n.2, pp. 97-112
- Stchoukine I. Les peintures des manuscrits Timurides. Paris, 1954
- Stchoukine I. Les peintures de Shah-nameh Demotte. - Arts Asiatiques, v.5, 1958, pp. 83-96
- Stchoukine I. Les peintures turcomanes et safavides d'une Khamse de Nizami achevee a Tabriz en 886/1481. - Arts Asiatiques, v.XIV, 1966, pp. 121-136
- Stchoukine I. Les peintures des manuscrits de la Khamseh de Nizami au Topkapi Sarayi Muzesi a Istanbul. Paris, 1977
- A. Survey of Persian Art. From Prehistoric Times to the Present. Ed. A. U. Pope. Vv. I-VI. London-New-York, 1939; 2-d ed. Vv. I-XVI, Tokyo, 1960-1969
- Swetochovski M. Persian drawing. New-York, 1989
- The Topkapi Sarayi Museum. The Albums and illustrated manuscripts. Translated, expanded and edited by J.M. Rogers. London, 1986
- Titley, N. Persian Miniature Painting. London, 1983
- Welch S.A. King's Book of Kings. London, 1972
- Welch S.A. Wonders of the Age: Masterpieces of Early Safavid Painting. 1501-1576. Harvard, 1979
- Welch, S.C. Persian Paintings: Five Royal Safavid Manuscripts of the Sixteenth Century. N-Y. 1976

Mündəricat | Table of contents

Bu kitab barədə bir neçə söz	5	A few words about this book
Oxuculara • GÜMÜŞ VƏ QIZILDAN QIYMƏTLİ	7	To the reader • DEARER THAN GOLD AND SILVER
Fəsil I • QƏLƏM İLƏ YARANAN ALƏM	12	Chapter I • A WORLD CREATED BY KALAM
Fəsil II • PEYĞƏMBƏRLƏR VƏ MÜQƏDDƏSLƏR	22	Chapter II • PROPHETS AND SAINTS
Fəsil III • TARİXDƏ İZ	42	Chapter III • MARK IN HISTORY
Fəsil IV • «ŞAHNAMƏ»	62	Chapter IV • BOOK OF THE KINGS
Fəsil V • «SİRLƏR XƏZİNƏSİ»	86	Chapter V • TREASURY OF MYSTERIES
Fəsil VI • İKİNCİ DƏRƏCƏLİ QƏHRƏMANLAR	114	Chapter VI • SUPPORTING ACTORS
Fəsil VII • ŞAH VƏ RƏSSAM	134	Chapter VII • SHAH AND THE ARTIST
Fəsil VIII • TƏBRİZ NAĞİLİNİN SONU	150	Chapter VIII • END OF THE TABRIZ TALE
TƏBRİZLİ RƏSSAMLARIN İRSİNİN TALEYİ	162	DESTINY OF THE TABRIZ HERITAGE
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	172	Literature used
SON SÖZ	175	EPILOGUE

Tabriz miniatür sanati orta əsr Azərbaycan incəsənəti salnaməsinin ən maraqlı səhifələrindən biri hesab olunur. Bu, muğamların və unikal memarlıq abidələrinin, zərif poeziya və nəfis xalça naxışları bolluğunun muəllifi olan xalqın mədəniyyət sistemində olduqca valehedici və eyni zamanda tamamilə məntiqa uyğun hadisə idi.

Təəssül ki, Tabriz miniatür məktəbinin ömrü o qədər də uzun olmadı - üç əsrdən bir qədər çox davam edən bu mərhələnin ən məhsuldar dövrü XIV-XV əsrlərə təsadüf edir. Bəşəriyyətə minlərlə qiymətli əsərlər bəxş etmiş bu məktəb yeni şəraitdə dirçəliş üçün artıq qüvvə tapa bilmədi. Sonralar azərbaycanlı rəssamların seyrçiləri öz işləri ilə, o cümlədən miniatür sənəti sahəsində, dəfələrlə heyrləndirdiyinə baxmayaraq, tabrizli sənətkarların əsərləri rəssamların bir çox nəsiləri üçün alqatmaz zirvə, bilicilər üçün arzuolunan əntiq əşya, bu şah əsərləri öz kolleksiyalarında saxlayan əzsaylı muzeylər üçün isə qürur mənbəyi oldu.

Şah kitabxanasında çalışmış ustaların işləri İslam sivilizasiyasına şöhrət gətirməklə yanaşı, ümumdünya irsi siyahısının xeyli genişlənməsinə səbəb oldu. Onlar bəşər tarixinin bir hissəsi, onun keçdiyi yolun nəhəng mənzərəsini təşkil edən mozaikanın çox qiymətli fraqmentidir.

Tabriz miniature painting has become one of the most interesting pages in the annals of medieval Azerbaijani art. It was an absolutely amazing and at the same time logical phenomenon in the cultural system of the people who created mughams and unique architecture, fine poetry and exquisite multicolored carpet patterns.

Unfortunately, the life of the Tabriz miniature school was not very long - just over three centuries, of which the 14-16th were the most fruitful. By giving the world thousands of priceless paintings, this school could no longer revive under new conditions. And although Azerbaijani artists subsequently astounded many audiences with their works, including those in the miniature genre, works of Tabriz masters remained an unattainable pinnacle for many generations of painters, a welcome rarity for connoisseurs, a source of pride for a handful of museums that have these masterpieces in their collections.

The works of Shah's kitab-khane not only earned glory for the Islamic civilization but also greatly expanded the list of World Heritage Sites. They are part of the history of mankind, an invaluable piece of the puzzle which represents a huge picture of the road they have covered.

Layihənin rəhbəri, baş redaktor Musa Mərcanlı	Project manager, Editor-in-Chief Musa Marjanli
Şef-redaktor Andrey Vasilyev	Editorial director Andrey Vasilyev
Baş rəssam Sergey Dyakov	Art director Sergey Dyakov
Nəşrin koordinatorları Könül Cəfərova Mürsəl Rüstəmov Qiyamı Rəhimli	Edition coordinators Konul Jafarova Mursal Rustamov Guivami Rahimli
Dizayn Yelena Çirikova	Design Yelena Chirikova
Texniki direktor Məhərrəm İsmayilov	Production director Maharram Ismayilov
Məsləhətçi Yaşar Mürsəliyev	Consultant Yashar Mursaliyev
Tərcümə və korrektura Emil Bağirov Yan Pirt İnam Əsədov Olqa Volkova Qalina Lisenko	Translation and proofreading Emil Bagirov Ian Peart Inam Asadov Olga Volkova Galina Lysenko

---

www.irs-az.com • irs@irs-az.com

©Bütün hüquqlar qorunur. Kitabdakı materiallardan yalnız IRS Publishing House nəşriyyatının icazəsi ilə istifadə edilə bilər.

Nəşr kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmamışdır

©All rights reserved. Use of materials from this book is possible only with permission of IRS Publishing House.

The book is not for commercial purposes

ISBN 978-9952-8256-1-9

IRS Publishing House
2014